TOPLUMSAL
Tarih
292
NİSAN
2018

19. Yüzyıl Antalya'sında Mora Göçmeni Bir Aile: Moraviler
Evren Dayar

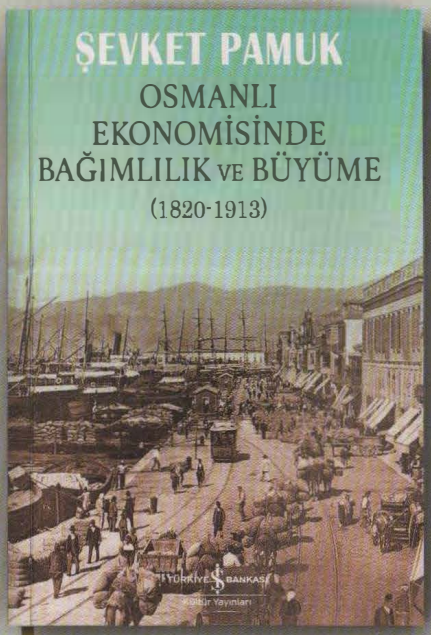
Tarihin Dilsiz Tanıkları

Kültürel, sembolik, politik rolleriyle tarih içinde insana eşlik eden dilsiz tanıklar: Hayvanlar. Burcu Kurt'un editörlüğündeki dosyada Eminalp Malkoç, Arda Odabaşı, İsmail Tosun Saral, Mert Sunar, Ozan Torun ve İsmail Yaşayanlar'ın kaleminden... sayfa 34



TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme



Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme
Şevket Pamuk
272 sayfa, 18 TL

Osmanlı tarihinde 19. yüzyıl dünya ekonomisiyle bütünleşme açısından ayrı bir önem taşır. Ticaret ve yabancı sermaye yatırımları 1820'lerden itibaren Osmanlı ekonomisini Avrupa kapitalizminin etki alanına çekmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin devralacağı iktisadi yapılar bu dönemde ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Türkiye iktisat tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Şevket Pamuk, bu çalışmasında, 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmiyle ilişkilerini ve bu ilişkilerin üretim alanındaki sonuçlarını ele alıyor. Köklü iktisadi dönüşümleri nicel yöntemlere geniş yer ayıran bir çerçevede inceleyen Pamuk, dışa açılış sürecine egemen olan eğilimlerin, artan bağımlılık ile birlikte durgunluk değil, yapısal dönüşümler ve iktisadi büyüme olduğunu vurguluyor. Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, 1984'teki ilk basımının ardından, 1987'de de Cambridge University Press tarafından yayımlanmış (The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913) ve Osmanlı iktisat tarihi alanında önemli bir tartışma başlatmıştı.

Kitabevlerimiz: **İstanbul** - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 Manisa, Tel: (0236) 231 69 24 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

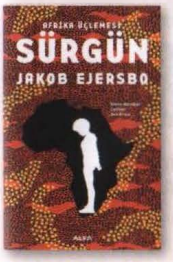
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

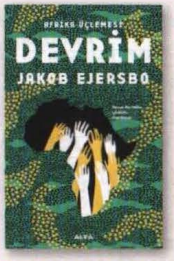
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

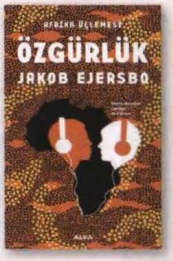
ALFA

BİLİMDEN TARİHE, EDEBİYATTAN ÇİZGİ ROMAN VE ARAŞTIRMAYA

YENİ ÇIKANLAR

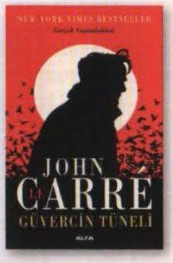


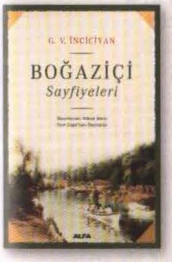


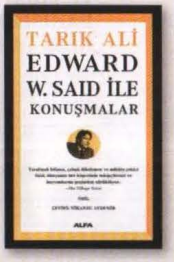




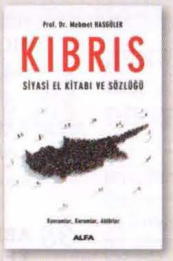


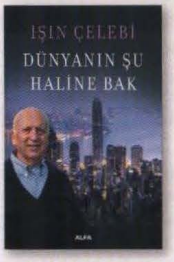


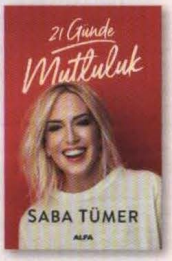


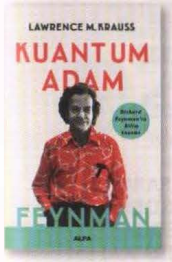






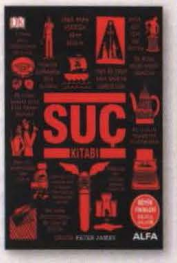


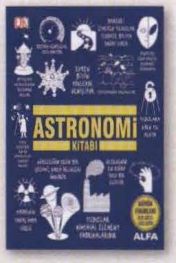


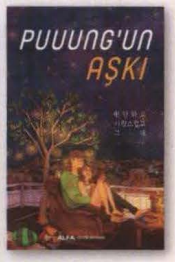


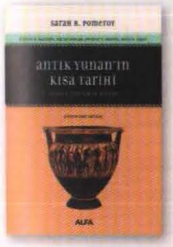




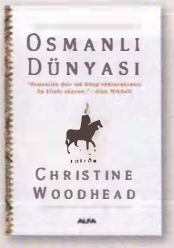




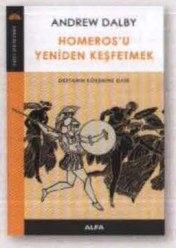


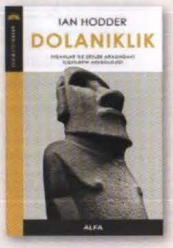












www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

MERHABA,

Bahar sayımızı tarihin pek de gündemine oturtmadığı aktörlerine, hayvanlara ayırdık. Değerli yayın kurulu üyemiz Burcu Kurt'un hazırladığı dosyanın yazarları, hayvanlar âleminin farklı üyelerine ve onların tarih içinde üstlendiği ilginç rollere değiniyor. Dosya editörünün de belirttiği gibi, "bu sayımızı 'tarihin dilsiz tanıkları' olan hayvanlara ayırmamızın nedeni bir yandan yeni gelişen çevre tarihi alanını tanıtmak, diğer yandan ise çevre tarihi çalışmalarını cesaretlendirmek ve akademik olmayan çevrelere de sevdirmek".

Aslanları, köpekbalıklarını, kedileri, köpekleri, atları sayfalarımızda misafir etmek bizim için çok anlamlı oldu; umarım okurlarımız da keyif alır yazılardan. Burcu Kurt'a *Toplumsal Tarih*'i bu güzel dosyayla buluşturduğu ve yazarlara da birbirinden ilginç hikâyeleri gün yüzüne çıkardıkları için çok teşekkür ederiz.

Dosya dışındaki sayfalarımıza Evren Dayar, Fuat Durmuş, B. Yelda Olcay Uçkan ve Hüseyin Sert katkıda bulundu. Dijital kütüphaneleri tanıttığımız bölümümüzde de Ömer Gezer, Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonunu tanıttı.

Evren Dayar geçmiş sayılarımızda olduğu gibi yine Antalya kent tarihine ışık tutacak bir makale yazdı ve bu kez 19. yüzyıl Antalya'sının etnik topluluklarından Mora göçmenlerini, onlar içinde de özel bir yere sahip olan Moravi ailesini anlattı.

Hüseyin Sert, Türk Hariciyesi'nden aykırı bir portreyi, Mahmut Şerafettin Dikerdem'i anlattı. Kendisinin tabiriyle "bilimsel sosyalizmi" benimsemiş olan Dikerdem, büyükelçilik görevleri esnasında bu nedenle kimi güçlükler yaşamış, bir dönem "Yassıoda"da misafir edilmişti. Mensubu olduğu Barış Derneği davasına ilişkin ise şunları söyleyecekti: "İçtenlikle inanıyorum ki, beni yetiştiren ve her şeyimi ona borçlu olduğum halkıma yaşamım boyunca mütevazı bir hizmette bulunabilmişsem, bunu 37 yıllık mesleki görevimden çok, 3,5 yıl Barış Derneği başkanlığında yerine getirdim."

Bu ay iki de arkeoloji yazımız var: Yelda Olcay Uçkan, Olympos antik kentinin tarihi ve kentte sürdürülen arkeolojik kazı ve onarım çalışmaları hakkında bilgi veriyor. Fuat Durmuş da Çanakkale'de Saros Körfezi'nde Osmanlı Arşivi belgelerindeki bilgiler dışında bugün bulundukları yere ilişkin herhangi bir kayıt bulunmayan Karaçalı Karyesi'ni ve Kale-i Cedid'i anlatıyor.

Mayıs ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
17 ŞUBAT 1877 MEŞVERET MECLİSİ VE ERMENİ PATRİĞİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 DİJİTAL ARŞİVLER-KÜTÜPHANELER
BAVYERA DEVLET KÜTÜPHANESİ DİJİTAL KOLEKSİYONLARI
Ömer Gezer

24 19. YÜZYIL ANTALYA'SINDA MORA GÖÇMENİ BİR AİLE
MORAVİLER
Evren Dayar

34 **TARİHİN DİLSİZ TANIKLARI**
Burcu Kurt

35 **ABDÜLHAMİD'İN KEDİLERİ**
İ. Arda Odabaşı

36 **OSMANLI DEVLETİ'NDE ARSLANHANE**
Mert Sunar

42 BOSTANCI CANAVARLARI:
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR KÖPEKBALIĞI HİKÂYESİ
Eminalp Malkoç

49 **ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE BİR KÖPEK: SIR EDWARD GREY**
İsmail Tosun Saral

50 **HÜRRİYET KAHRAMANI NİYAZİ BEY'İN GEYİĞİ: REHBER-İ HÜRRİYET**
İ. Arda Odabaşı

56 **OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TAŞRADA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ: BURSA ÖRNEĞİ**
İsmail Yaşayanlar

64 **AT YARIŞLARININ VE MÜŞTEREK BAHİSLERİN KISA TARİHİ**
Ozan Torun

78 TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE LİKYA'DA BİR LİMAN KENTİ
OLYMPOS
B. Yelda Olcay Uçkan

84 AYNILAR İÇİNDE BİR AYRI:
MAHMUT DİKERDEM'İN DIŞİŞLERİ MEMURİYETİ
Hüseyin Sert

92 OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİYLE
MUARIZ (SAROS) KÖRFEZİ'NDEKİ KALE-İ CEDİD (MANASTIR) KALESİ
Fuat Durmuş



Kapak:
Hürriyet Kahramanı ve Hürriyet Geyiği.

Yadigâr-ı Hürriyet Ortamda Carlo Catumeno Koleksiyonu'ndan Meşrutiyet Kartpostalları ve Madalyaları (İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008), s. 40.

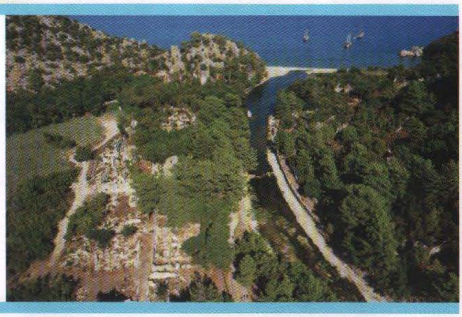


04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration* dergisinin 17 Şubat 1877 tarihli sayısından "Babıâli'de 18 Ocak Günü Toplanan Meşveret Meclisi" ve "Midhat Paşa'nın 21 Ocak 1877 Günü Ermeni Patriği'ni Ziyareti" başlıklı iki makaleyi aktarıyor.

78 TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE LİKYA'DA BİR LİMAN KENTİ: OLYMPOS

B. Yelda Olcay Uçkan, tarih önemiyle birlikte turizm açısından da yoğun ilgi çeken Olympos antik kentinde yürütülen arkeolojik kazı ve onarım çalışmalarını anlatıyor.





84 AYNILAR İÇİNDE BİR AYRI: MAHMUT DİKERDEM'İN DIŞİŞLERİ MEMURİYETİ

Hüseyin Sert, Şerafettin Mahmut Dikerdem'in büyükelçilik günleri ve Barış Derneği üyeliği etrafında, bir dönemin Türk Dışişleri bürokrasisine ilişkin yerleşmiş bazı ön kabulleri sorguluyor.

92 MUARIZ (SAROS) KÖRFEZİ'NDEKİ KALE-İ CEDİD (MANASTIR) KALESİ

Fuat Durmuş, Evreşe Kazası'na bağlı Karaçalı Karyesi ile karşısındaki ada üzerinde bir zamanlar yer alan yapıların yer tespitlerini yapıyor ve Çanakkale'nin Osmanlı dönemine ait yeni bir kalesini tanıtıyor.



TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 292. Nisan 2018

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 18
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Mart 2018

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'ndeki ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

17 ŞUBAT 1877

MEŞVERET MECLİSİ VE ERMENİ PATRİĞİ

Cherbourg'da torpido manevralarıyla ilgili gerçekleştirilen deneyler. Bir torpido gemisi elektrik feneri sayesinde düşman gemisi tarafından keşfediliyor. Bay Koenig'in krokisinden.

L'ILLUSTRATION
JOURNAL UNIVERSEL

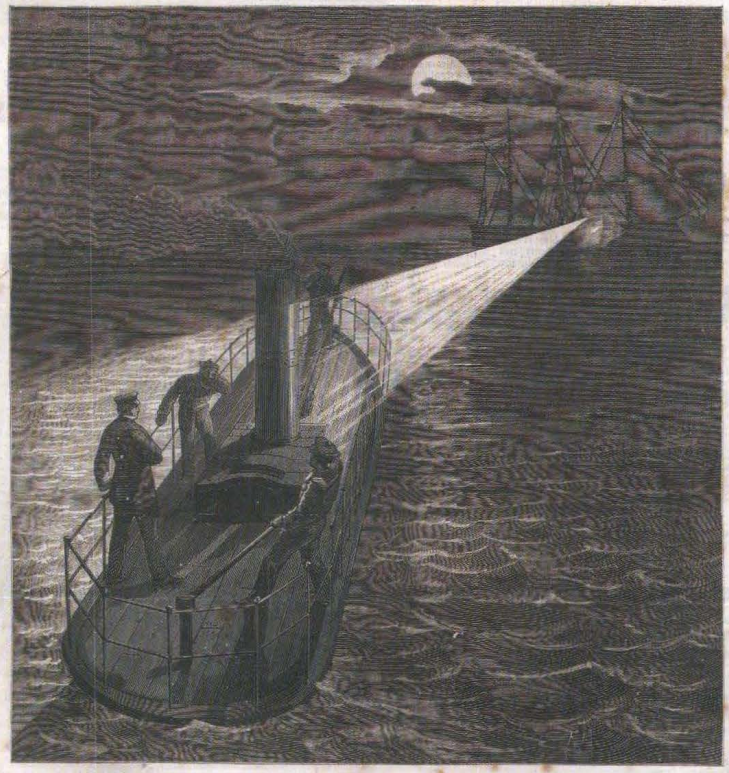
RÉDACTION, ADMINISTRATION, BUREAUX D'ABONNEMENTS
13, rue de Versailles, Paris

35e Année. — Vol. LXIX. — N° 1773.
SAMEDI 17 FEVRIER 1877

SUCCURSALE POUR LA VENTE AU DÉTAIL
30, rue de Richelieu, Paris

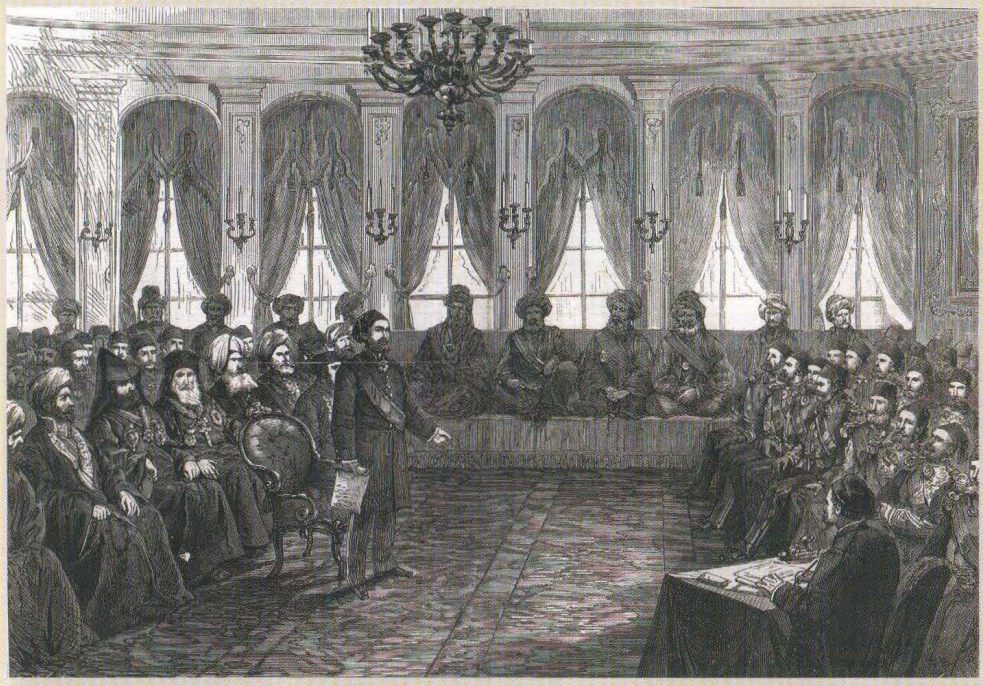
Prix du numéro : 75 centimes
La collection mensuelle, 3 fr.; le vol. semestriel, broché, 12 fr.; relié et doré sur tranches, 22 fr.

Abonnements
Paris et départements : 3 mois, 6 fr. ; — 6 mois, 12 fr. ; — un an, 24 fr. — Prix pour l'Etranger : Allemagne, Alsace-Lorraine, Angleterre, Italie, Suisse, et tous les pays d'Europe faisant partie de l'Union postale, 44 fr.
Les demandes d'abonnements doivent être accompagnées d'un mandat-poste ou d'une valeur à vue sur Paris à l'ordre de M. Auguste Marc, directeur-gérant.



LES EXPÉRIENCES FAITES A CHERBOURG SUR LA MANŒUVRE DES TORPILLES

UN BATEAU PORTE-TORPILLE DÉCOUVERT PAR LE NAVIRE ENNEMI A L'AIDE DU FANAL ÉLECTRIQUE. — Croquis de M. Koenig.



Şark olayları. —Konferans tarafından nihai olarak kararlaştırılan programa cevap vermek üzere yüksek dereceli Osmanlı memurlarıyla dini cemaatlerin temsilcilerinden Babıâli'de oluşturulan büyük Meşveret Meclisi. Abdullah Biraderler'in bir krokisinden.

L'Illustration dergisinin 17 Şubat 1877 tarihli ve 1773 numaralı sayısının kapağında yer alan resim, Fransız donanmasının yeni savaş teknolojileriyle ilgili deneylerinden bahsetmekteydi. Dönemin en önemli deniz üslerinden Cherbourg açıklarında gerçekleştirilen manevralarda torpido gemilerinin saldırı imkânları ve savaş gemilerinin savunma taktikleri sınanmakta, geceleyin elektrikli fenerlerle deniz taranarak torpido botların tespitine çalışılmaktaydı.

Derginin iç sayfalarında ise Osmanlı siyasetiyle ilgili önemlice iki gelişmeyi ele alan yazı ve resimlere yer verilmişti. Bunların ilki, daha önceki sayılarımızda muhtelif safhalarını incelediğimiz Tersane Konferansı'nın fiyaskoyla sonuçlanmasıyla birlikte Midhat Paşa'nın Avrupa devletlerinin nihai taleplerini geri çevirmek için başvurduğu Meşveret Meclisi'nin toplantısıyla ilgiliydi.

Hatırlanacağı üzere 1876 bahar ve yazında Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde başlayan çatışmalar ve bağımsızlık hareketlerinin neticesinde bölge giderek artan bir şiddete maruz kalmıştı. Sırbistan'la savaş başlamış, Bulgaristan'da ise isyancılara karşı girişilen mücadele yerel halkı artan bir baskı ve şiddetle karşı karşıya bırakmıştı. Bu durum karşısında bölgedeki istikrarsızlığının yaratabileceği sorunlardan endişe eden düvel-i muazzama, meseleye müdahale etmeye karar vermiş, İstanbul'da bir konferansın toplanmasına karar vermişti. Konferans ilk önce sadece Avrupa murahhas üyeleriyle, ardından da hükümetin ısrarı üzerine iki Osmanlı murahhasın da katılımıyla düzenlenmişti. Toplantının başlıca amacının hükümete bazı tavizler verdirerek bölgede belirli özerkliklerin sağlanması olduğu biliniyordu. Bu tavizleri vermek istemeyen Sadrazam Midhat Paşa, konferansı elinden geldiğince sabote etmeye ve yabancı murahhaslara kendi şartlarını dayatmaya çalışıyordu. Bu girişimlerin ilki, 23 Aralık 1876 günü Kanun-ı Esasi'nin (anayasa) ilan edilmesi oldu; fakat bu gelişme Avrupa murahhaslarının taleplerini azaltmaları için yeterli olmadı ve haftalar boyunca müzakereler gergin bir şekilde devam etti.

En sonunda, Avrupa devletleri bir tür ultimatom niteliğindeki nihai taleplerini sunmuşlardı. Bunları reddetmek isteyen Midhat Paşa, bu kararı kendi vermek yerine bir Meşveret Meclisi (Danışma Meclisi) ihdas edip kararı ona verdirtmeyi tercih etti. Alelacele toplanan meclis, hükümetin baskısına uyarak oybirliğiyle talepleri reddetmiş, böylece yeni bir kriz durumu ortaya çıkmıştı. Dergi de bu toplantı hakkında kısa bir yazıyla bir görüntüye yer vermişti.

Yazıda yer alan bazı ifadeler, dönemin basınının olayların hızına yetişmekteki zorluklarına ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Zira derginin yayımlandığı 17 Şubat tarihine kadar çok ciddi gelişmeler olmuş, sayfalarında yer alan bazı bilgiler geçerliğini kaybetmişti. Meclisten çıkan red kararı üzerine



Türkiye Ermenileri Patriği Narses hazretleri.

konferansa katılmış olan Avrupalı diplomat ve murahhaslar bu konudaki tehditlerini yerine getirerek bu kararı protesto etmek için İstanbul'dan ayrılmaya başlamışlardı. Fakat daha da önemlisi, kendince bir stratejî geliştirmiş olan Midhat Paşa, Sultan Abdülhamid'in anayasadaki meşhur 113. maddeyi aleyhinde kullanacağını öngörememişti. Bu maddeye göre padişah, istediği devlet memurlarını azledebiliyor ve gerekli gördüğü takdirde ülke dışına sürgün edebiliyordu. Midhat Paşa böylece sadaretten düşürülmüş, İzzeddin yatına bindirilerek Akdeniz'e açılmak zorunda bırakılmıştı. Yerine de konferansta ikinci Osmanlı murahhası olan Edhem Paşa 5 Şubat 1877 günü sadrazam olarak göreve çağrılmıştı. Kısacası, derginin çıktığı tarihte neredeyse iki haftadır Midhat Paşa siyaseten hezimete uğramış, ülkeyi terk etmişti. Gene de elindeki yazılı ve görsel malzemeyi kullanmak isteyen dergi Midhat'ın düzenlediği meclis haberini ve Ermeni Patrikhanesi'ni ziyaretini aktaran yazı ve resimleri kullanmış, sadece "Zavallı Midhat!" gibi bir ibareyi eklemiş ve en sonunda anayasanın artık uygulanıp uygulanmayacağı konusundaki endişesini dile getirmekle yetinmişti.

Ermeni Patriği Nârses ile ilgili haber de aynı şekilde Midhat'ın düşüşünden önceki siyasi çabalarının bir kalıntısı niteliğindeydi. Anayasal reformuyla birlikte kendi iktidarı için imparatorluğun muhtelif kesimlerinin desteğini arayan Midhat, ülkenin en önemli iki gayrimüslim milletinin ruhani önderlerini Ocak ayı içinde ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerden Ermeni Patriği'ne olanı sayfalarında aktaran *L'Illustration*, töreni ayrıntılı bir şekilde anlatmanın ötesinde, Narses'in kısa bir biyografisiyle siyasi başarılarını da yazıya dahil etmişti. Resim altlarının birinde yer alan ve Patrik Narses'i "Türkiye Katolik Ermenilerinin Patriği" olarak tanımlayan ifadeyi düzelttik. Ziyaretin resminin altında yer alan ve olayın "Türk yeni yılı" münasebetiyle gerçekleştiğini belirten söz ise bir hata zannedilebilirse de aslında doğrudur: Hicri 1294 senesinin ilk günü olan 1 Muharrem, 16 Ocak 1877'ye tekabül etmekteydi.

Son olarak, resimlerin ikisinde meşhur Ermeni fotoğrafçı Abdullah Biraderler'in bahsinin geçtiğini hatırlatalım. Bu senelerde sıkça rastlanan bu olgu, bu kişilerin kâh fotoğrafla, kâh da çizgiyle önemli olayları belgelediklerini, ardından da bu malzemeyi ilgilenen resimli gazetelere sağladıklarını göstermektedir.

BABIÂLİ'DE 18 OCAK GÜNÜ TOPLANAN MEŞVERET MECLİSİ

Bilindiği üzere İstanbul Konferansı'nın 16 Ocak 1877 tarihli oturumunda Avrupalı murahhaslar, Osmanlı hükümetine altı düvel-i muazzamanın vazgeçilemez şartlarını sunmuş, bunların kabulü veya reddi için üç günlük bir süre tanımışlardır. Meclis-i Vükela ise bu kadar önemli bir kararın sorumluluğunu üstlenmemek için 18 Ocak tarihinde toplanacak olan olağanüstü bir meclise emekli veya muvazzaf bütün devlet ricalini, ordu ve donanma komutanlarını, üst düzey Müslüman din görevlilerini, ayan ve eşrafı, Hıristiyan cemaat önderlerini ve Türkiye Yahudilerinin hahambaşısını davet etmiştir. Kararlaştırılmış olan gün ve saatte bütün bu kişiler Babıâli'deki büyük toplantı salonunda, rütbe ve payelerine ve Türk teşrifatına göre yerlerini almışlardır. Bilindiği üzere uzun bir tartışmadan sonra bu meclis oybirliğiyle Avrupa'nın tekliflerini kabul edilemez ve ülkenin bağımsızlığına halel getirecek türden sayıp reddetmiştir.

Gravürlerimizden birisi işte olağanüstü denen bu meclisi temsil etmektedir.

MİDHAT PAŞA'NIN 21 OCAK 1877 GÜNÜ ERMENİ PATRİĞİ'Nİ ZİYARETİ

Osmanlı anayasası imparatorluğun bütün ırkları arasında eşitliği ilan etmiş olduğundan bugün sürgün

edilmiş olan Sadrazam Midhat Paşa, hemen yılbaşını vesile ederek (geçen 1/13 Ocak) Rum Patriği'ne bir tebrik ziyaretinde bulunmuştu. Birkaç gün sonra, 21 Ocak günü aynı amaçla burada portresini verdiğimiz Ermeni Patriği Narses hazretlerini de ziyaret etmiştir.

Bu din adamı 1837'de İstanbul'da gayet itibarlı bir Ermeni ailesinde doğmuştur. Hasköy Ermeni okulunu parlak bir şekilde bitirdikten sonra, 28 Ağustos 1858'de kiliseye intisap etmiş ve 27 Ekim 1862 tarihinde de piskoposluk payesine yükseltilmiştir. Milleti tarafından itibar ve itimat gören bu kişi 1867 yılında, Ermenilerin en yüksek manevi önderi ya da Katolikos'un merkezi olan Eçmiyazin'e (Rus Ermenistan'ı) gönderilerek hassas bir görevi yerine getirmiştir. Bu görev, kendi milletinin dini imtiyazlarını Rus hükümetinin Katolikos'un seçimini etkilemek ve onu siyasi propagandasına alet etmek için ilan ettiği *Balagenya* denen nizamnamenin etkilerine karşı korumaktı. Patrik Narses hazretleri, milletinin haklarını adım adım korumuş, *Balagenya*'nın getirdiği yenilikleri reddetmiş ve çoğunluğun desteklediği, yani Türkiye, Iran ve Hindistan Ermenilerinin adayı olan IV. Kevork hazretlerinin seçilmesini sağlamıştı.

26 Nisan 1874 tarihinde Ermeni milleti meclisi onu oybirliğiyle Patrik tayin etmiştir. O zamandan beri milletinin teveccühünü doğrularken aynı zamanda hükümetin de güvenini kazanmıştı.

Yumuşak ve merhametli bir mizaca sahip olan Patrik Narses hazretleri, eğitimli ve liberal bir şahsiyettir. Edebiyatın ve bilimin her dalındaki geniş bilgilerinin ötesinde gayet akıcı bir şekilde konuştuğu Fransızca dahil birçok yabancı dil bilmek gibi bir meziyete sahiptir. Fakat biz Midhat'ın ziyaretine dönelim.

En üst seviyede saygı ifadesiyle kabul edildi. Patrikhanenin girişinden kabul salonuna kadar Babıâli'nin merasim üniforması giymiş olan Ermeni memurları, bu önemli ziyaretçinin geçtiği yol boyunca sıralanmışlardı. Ermeni milleti meclisinin yüz kırk üyesinin tamamı salonda hazır bulunuyordu. Midhat'ı şevk dolu "Çok yaşa!" naraları karşılarken Patrikhane'nin avlusuyla civardaki sokakları dolduran kalabalık buna eşlik ediyordu. Başlarında Patrik Narses hazretlerinin bulunduğu Ermeni ruhbanları da kabul salonunda toplanmışlardı.

Geleneksel saygı ifadelerinden sonra Sadrazam söz alarak Ermeni milletinin padişahların hükümetine olan sadakatini, ahlaki ve entelektüel özelliklerini, Osmanlı İmparatorluğu'na daima vermiş oldukları hizmetleri övmüştü. Bu nutuk, "Yaşasın Sultan II. Abdülhamid! Yaşasın ıslahatçı Midhat Paşa!" nidalarıyla karşılanmıştı. (Zavallı Midhat!)

Ermeni Patriği de velut bir nutukla cevap vermiş ve hükümetin yeni ilan edilmiş olan anayasayı uyguladığı takdirde ülkenin yaralarını sarabileceğini ve imparatorluğun muhtelif milletlerinin sevgisini toplayabileceğini ima etmişti.

İyi de, artık Midhat yerinde olmadığına göre Türk hükümeti bu anayasayı uygulayacak mıdır?



Midhat Paşa'nın Türk yeni yılı münasebetiyle Ermeni Patrikliğini ziyareti. Abdullah Biraderler'in kroki ve fotoğraflarından.

Almanya Darülfünunlarında Osmanlı Lisanı

1 NİSAN 1918

İKDAM

Almanya darülfünunlarına Osmanlıca lisanının tedrisi takarrür etmiş olduğundan muallimlik isteyenlere ehliyetname itası için darülfünunlarda imtihanlar açılmaktadır. Lisan-ı Osmani muallimliği ehliyetnamesi alacak kimselerin şiir ve inşada ve muhaberede müstamel olan yeni Osmanlı lisanına vakıf olmakla beraber tekellümde dahi bir dereceye kadar mümarese sahibi olması, Arabi ve Farisiye vâkıf bulunması lazımdır. Tatar ve Altay lisanlarına vukuf şart değildir. Namzetlerin Almanca bir ibareyi suhuletle Türkçeye tercüme edebilmeleri ve rık'a ve nesih hatlarıyla yazı yazabilmeleri de lazımdır. Bundan maada Osmanlı tarih ve coğrafyasıyla müessesat-ı resmiyesi hakkında malumat sahibi olmalarına ve âlem-i İslam'ın bilhassa umur-ı diniyede fikri hayatına vâkıf bulunmalarına ihtiyaç gösterilmektedir.

Nigâr Hanım'ın Vefatı

2 NİSAN 1918

SABAH

Şaire ve edibe Nigâr Hanımefendi'nin iki hafta devam eden bir hastalık neticesinde irtihal eylediğini dün büyük bir teessüfle haber aldık. Nigâr Hanım, Mekteb-i Harbiye muallimlerinden Osman Paşa'nın kerimesi olup son devir harekât-ı edibesine karışan kadın simaları içinde en mümtazlardan biri idi. Daha çocukluğunda şiire heves etmiş ve henüz pek genç yaşında iken şiir yazmaya başlamıştı. O zamandan beri yazdıklarının yekûnu mühim bir cilde baliğ oluyor.

Nigâr Hanım bundan on beş gün evvel lekeli humma olduğu anlaşılarak bera-yı tedavi Şişli Etfal Hastahanesi'ne naklolunmuştu. Hastalığın en buhranlı günlerini geçirdiği ve artık hal-i nekahete girmek üzere olduğu bir sırada şiddetli bir buhran neticesinde irtihal eylemiştir.

Nigâr Hanım'ın vefatı ile âlem-i edebiyatımız mühim bir sima kaybetmektedir. Mahdumları Münir Beyefendi'ye ve sair erkân-ı ailesine samimi taziyelerimizi beyan eyleriz.

Nigâr Hanımefendi'nin cenazesi bugün saat onda Şişli'deki Etfal Hastahanesi'nden kaldırılacak, Beşiktaş tarikiyle Rumeli Hisarı'na nakl ve Kayalar Kabristanı'na defnedilecektir.

Lekeli Humma Niçin Artıyor

4 NİSAN 1918

İKDAM

Şehrimizde lekeli humma musabini günden güne tezayüd etmekte olduğundan ahval-i umumiye-i sıhhiyemiz hakkında malumat almak üzere muharrirlerimizden birini evvela Sıhhiye Müdür-i Umumisi Adnan Bey'in nezdine ve sonra da Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti'ne izam ederek tahkikat-ı mahsus icra ettirdik. Gerek Adnan Bey'in beyanatı ve gerek Mücadele Heyeti'nden aldığımız malumatı hülasaten atiye derc ediyoruz:

Istanbul'da hüküm süren lekeli humma vakalarının son zamanlardaki tezayüdünde havanın da tesiri vardır. Bu zaman hastalığın teşeddüdü zamanıdır. [...] Salı günü vaka miktarı 37 idi.

Yalnız müessesat-ı resmiyenin faaliyeti ile lekeli humma gibi müthiş tehlikeli bir hastalık izale edilemez. Alakadar olan diğer devairin dahi bilfiil bize muavenet etmesi elzemdir. Mesela bir ay sonra memleketimizde su azalacak, belki de bütün bütün kesilecektir. Buna şimdiden bir çare bulunmalıdır. Çünkü taharet ve nezafet için her halde birinci derecede su lazımdır. Istanbul, Üsküdar, Kadıköy, Boğaziçi, Beyoğlu vesair taraflardaki evkaf sularının künkleri yapıldıkları tarihten beri tamir ve tathir görmemiştir. Bunlar tamir edilir ise suyun miktarı bir iki misli tezayüd eder. Yalnız su şirketleri ise ihtiyacı temin edemezler.

Geçen sene Şehremaneti'nde bir heyet teşekkül ederek şehrimizin sularını birleştirmek ve bu suretle ihtiyacat-ı umumiyeyi temin etmek çareleri uzun uzadıya müzakere edilmiş idi. Bu müzakerelerden henüz ne netice alındığı malum değildir. Lekeli humma kâmilen pislikten mütevellittir. Sıhhiye ve mücadele memurları, her gün bekârların içtima etmekte oldukları umumi mahalleri muayene ederek buldukları murdar ve fakir eşhası hamamlarımıza sevk ediyorlar. Yollarda tesadüf edilen ve tathir edilmelerine lüzum görülen kimseler dahi hamamlara gönderilmektedirler. Bunların elbiseleri de temizlettiriliyor. Fakat iş bununla bitmez. Bunların aynı zamanda odalarını, yataklarını da temizlemek icap eder.

Halbuki odalarını, yataklarını temizlettiremiyoruz. Çünkü paramız, tahsisatımız çok, lakin vesaitimiz pek azdır. Vesaitimiz pek az. Üsküdar'da küçük hamam, Büyük Ada'daki hamam, Tatavla'da, Sütlüce'de, Çukurcuma'da, İstanbul'a azaplar hamamının bir tarafı, Sofular'da iki, Çenberlitaş'ta da bir hamam açtırılmıştır. Bir adama yirmi beş dirhem sabun da veriyoruz. Şehremaneti geçen sene bize çok sabun vermiş ve bu hususta muavenet etmiş idi. Bu sene de iaşeden iki bin okka sabun aldık. Yine istedik, vereceklerini ümit ederiz. Daha açılacak bazı hamamlarımız vardır. Bunların her şeyleri hazırdır. Lakin Almanya'dan sipariş ettiğimiz etüv makineleri gelmemiştir. Yirmi sekiz vagondan üç vagonu geldi. Bunlar gelmezse, mezkûr hamamları açmaktan bir faide görülemez.

Bir de ahalimiz temizliğe alışmalıdır. Geçen gün oldukça efendi, fakat hasbelkader düşkün bir zat bize müracaat etti. "Ben pisim, bitliyim, çalışıyorum, kendimi bir türlü temizleyemiyorum. Allah aşkına beni tathir ediniz" dedi. Eğer diğerleri de böyle müracaat etse, hastalığın az zamanda önüne geçilirdi. Fakat ahaliden muhtac-ı tathir olanlar, memurlarımızı görünce hepsi bir tarafa kaçıyorlar. [...]

Vesaitimiz azdır. En ziyade tabibe

ihtiyacımız vardır. Muharebe hasebiyle etibbamız cephe-i harptedir. Şehrimizdeki etibba ise kifayet edemiyor. İşte bu hekim eksikliği yüzünden sıhhiye teşkilatı yapılamamaktadır. Hastalığın tezayüt ve sirayetinden korkanlar, kendilerini, çamaşırlarını, oturdukları mahalleri temiz tutarlar. Hastalığın imhasına bizim kadar ahali de gayret ile bitlenmemek için kendilerini temiz tutmaya, kalabalık yerlere girip çıkmamaya dikkat etmelidirler.

Bir Vesika

8 NİSAN 1918

SABAH

Rusya'nın Boğazlar Hakkındaki Planı

Berlin 6 Nisan– Novaya Jizn gazetesinin 4 Şubat tarihli nüshasında münderiç olup harpten evvelki zamanın tarihine ait bir vesikayı neşretmektedir. Mezkûr vesika harbin kimin tarafından istenildiği ve bir plan dairesinde ihzar edildiği hakkında bir ehemmiyet-i kat'iyeyi haizdir.

Bu hususta Novaya Jizn gazetesi diyor ki: 8-21 Şubat 1914 tarihinde yani harbin bidayetinden beş ay akdem Petersburg'da hafi bir içtima akdedilerek İstanbul'un ve Boğazların zaptı için bir plan ihzar edildiği gibi bu hareketin Avrupa Harb-i Umumisi esnasında icrası karargir olmuş ve Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve sair hükümetlere bu hususta terettüp eden vazife evvelce tayin edilmiştir. Bera-yı tasdik Çar Nikola'ya takdim edilen zabıtnameye Çar hatt-ı destiyle: "Meclisin mukarreratını tamamen tasdik ederim" ibaresini yazmıştır. Bundan dolayıdır ki mezkûr içtimada ittihaz edilen mukarrerat birtakım rical-i hükümetin eser-i hayali olmayıp bilakis Rusya Hükümeti'nin hakiki saha-i faaliyeti için çizdiği programı dahilinde bulunmaktadır.

Mezkûr gazete tarafından bilahare içtimalar hakkında neşredilen zabıtnameye nazaran Rusya Hariciye Nazırı Sazanov, Bahriye Nazırı Grigorovic, Erkân-ı Harbiye Reisi ve o zaman Rusya'nın İstanbul Sefiri, orduya ve donanmaya mensup bazı rical-i askeriye bu içtimaa iştirak etmişlerdir.

İçtimaın bidayetinde Rusya'nın Hariciye Nazırı ber-vech-i ati mütalaatı dermeyan etmiştir: Vaziyet-i siyasiyede husule gelecek bir tebeddül nazar-ı itibara alındığı takdirde Boğazlar ve İstanbul hakkındaki beynelmilel vaziyetin tamamen tahavvüle uğraması ihtimaline binaen ittihaz edeceğimiz hareket için hemen bir program tanzimi lazım gelecektir. Rusya Hükümeti herhangi bir hükümetin Boğazlara yerleşmesine müsaade edemez. Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının süratle işgali için yapılan ve bundan böyle yapılması icap eden istihzaratı tayin etmek iktiza eder.

Müteakiben diğer müzakerat esnasında Rusya Hariciye Nazırı Sazanov ber-vech-i ati beyanatta bulunmuştur: Yunanistan ve Bulgaristan hükümetlerinin Boğazları zaptına mümanaat etmeleri muhtemel bulunduğu gibi Sırbistan'ın Rusya'ya muavenette bulunamayacağı da nazar-ı itibara alınmalıdır. Rusya'nın Boğazlara karşı bir harekette bulunabilmesi bir Avrupa harbi vukuunda mümkün olacaktır. Binaenaleyh Sırbistan bütün kuvvetlerini Avusturya-Macaristan'a karşı sevk etmek mecburiyetinde bulunacaktır. Sazanov bilahare Romanya'nın Rusya ile Avusturya arasında veya Rusya ile İttifak-ı Müselles arasında muharebe zuhur eylediği takdirde bu hususta ciddi bir muhalefette bulunmayacağını ve Almanya ile Avusturya'nın Boğazlara doğru asker sevk edecekleri zannında bulunduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye Reisi, bir Avrupa harbi olmaksızın İstanbul harbinin imkân haricinde bulunduğu kanaatini izhar etmiş ve sefir bilhassa karaya asker ihracı muktezi kuvvetlerin evvelce suret-i kat'iyede tayinini ve bunların başka maksatlar için istihdam edilmemesi muvafık olacağını beyan etmiştir. Erkân-ı Harbiye Reis Vekili Rusya'nın, garp cephesinde harekât-ı harbiye icra edildiği zamanda her ne suretle olursa olsun İstanbul ve Boğazları kendi kuvvetleri ile işgal etmesi lazım geldiğini ve üç ile dört gün zarfında seferber haline vaz' edilecek kuvve-i ihraciyenin seferberliğin ilanından dört beş gün sonra Boğaz'a nakli lüzumunu dermeyan eylemiştir. Boğazların yakın zamanda işgali için bir usul dairesinde yapılması lazım gelen istihzarata müteallik mesail-i esasiyenin müzakeresini müteakip Meclis, Hükümet'in bu emr-i mühimi ifâ etmesi zımnında her türlü tedabir ittihaz eylemesi arzusunu izhar etmiş ve bilhassa Boğaz'a gönderilecek kuvve-i seferiyenin bu hususta emrin tebliğini müteakip azami dört beş gün zarfında nakledilebilmesi için bila tehir lazım gelen vesaiti tedarik etmesi karargir olmuştur.

Rusya Çarı bütün bu tedbirleri kabul ve tasdik etmiş ve bu tasavvurun kuvveden fiile ihracı için istihzarat-ı lazımeye başlanılmıştır.

Harbe dahil olmak, Boğazları işgal etmek teşebbüsünde bulunmak için vesile ittihaz edilmek üzere zuhuruna intizar edilen ihtilaf çok geçmeden vuku bulmuştur. Zabıtnameden anlaşıldığı vechile böyle bir hadiseyi beklemekte olan Rusya, Sırbistan'ı Avusturya-Macaristan'la harbe tutuşturmayı tasavvur etmiş ve neticeden emin olmaksızın güya hedef-i taarruz olan Sırbistan müdafaa maksadıyla harbe atılmıştır.

Mezkûr gazete hatime-i makal olarak diyor ki: Bu tasavvurata rağmen, Rusya'nın İstanbul Boğazlarını zapt etmeye muvaffak olamaması bittabi hükümet-i mezkûrenin fıkdan-ı arzusundan münbais değildir.

İtilafın Şerik-i Cürmü Ermeniler

10 NİSAN 1918

İKDAM

Kolonya 7– Kolonya gazetesi Berlin'den vürud edip İsviçre'de bazı Ermeni mahafilinin mazeret kabul etmeyecek surette tevessül eylediği harekâtı kaydeden ve

Fransa'nın Bern Sefiri tarafından idare edilen bu tahrikatın arkasında İtilaf Devletleri'nin gizlendiğinden bahseden bir telgrafnameyi "İtilafın Şerik-i Cürmü Ermeniler" serlevhası altında neşrediyor. Fransa muharriri Cenevre'de Şeridyan'ın (?) ikametgâhında bir konferans vermiş ve ber-vech-i ati beyanatta bulunmuştur: "Fransa Hükümeti, Ermenilerin her türlü vesaite müracaat ederek Türkiye'ye karşı mukavemet ibraz edeceğini ümit etmekte ve bunun için lazım gelen mebaliği itaya amade bulunmaktadır. Amerika istihzarat-ı harbiyesini ikmal etmesi için vakit kazandırmak ve şimdiye kadar bi taraf kalan hükümetlerin İtilaf zümresine iltihak etmelerine imkân hasıl olmak için garbı sürüncemede bıraktırmak icap eder." Fransız muharririnin nüfuzu sayesinde İsviçre'de bulunan muhtelif Ermeni cemiyetleri Şeridyan'ın (?) taht-ı riyasetinde içtima ederek Türkiye'de bulunan Ermeniler üzerinde icra-yı tesir etmek ve aynı zamanda matbuatı Türkiye ve Almanya aleyhine tahrik etmek üzere bir komisyon intihab etmişlerdir.

Üç Kişiye Bir Ekmek

12 NİSAN 1918

TANİN

İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi'nden: Hasbe'l-zarure kısa bir müddet için Nisan'ın on ikinci Cuma gününden itibaren ahalinin beher nüfusuna iki yüz kırk gram hesabıyla üç kişiye bir ekmek verilecektir.

Besarabya Romanya'ya İlhak Edildi

13 NİSAN 1918

SABAH

Sofya 11 Nisan– Bulgar Telgraf Ajansı'ndan: Bükreş'ten dünkü tarihle bildirildiğine göre Besarabya Cumhuriyeti Diyet Meclisi Romanya'ya iltihakı 3 reye karşı 65 rey ile kabul ettiğinden Romanya Başvekili Besarabya'nın Romanya'ya ilhakını Kişinev'den ilan etmiştir.

Amele İşçi Taburlarının Faaliyeti

14 NİSAN 1918

İKDAM

Harbiye Nezareti tarafından teşkil edilerek merkez-i idaresi Üsküdar'da Sultan Tepesi'nde kain Edip Bey'in konağında bulunan amele işçi taburlarına mensup kadınlar faaliyete başlayarak Merkez-i İdare'nin önündeki araziyi zer' etmektedirler. Zer'iyat Fen Dairesi'nde icra olunmakta ve her hanım vazife-i mevduasını hüsn-i ifaya çalışmaktadır. Birinci kadın işçi taburuna yalnız "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiye"si tarafından on yaşından küçük ve kırk yaşından büyük olmamak şartıyla iki yüz kadın verilmiştir. Bunlardan yedisi taburda kâtibelik etmektedir. Bunlardan biri depo, diğeri iaşe memuresi, üçü hastabakıcı, ikisi terzi, diğer ikisi takım başı, biri bölükbaşı, ikisi aşçıdır. Ziraatla tevaggul edenlere yevmiye sekizer onar kuruş verildiği gibi iaşede elbisesi dahi idarece temin olunmaktadır. Ziraatla meşgul olmayanların da iaşe elbisesi idarece temin olunmakla beraber, kendilerine her ay bir nefer maaşı verilmektedir. Mezkûr amele işçi taburu fenn-i ziraata aşina kadınlar yetiştirmektedir. Kadınların mesaisi ile bu sene mahsulat istihsal olunacaktır. Amele taburu günden güne faaliyetini tevsi etmektedir. Biraz az müddet sonra erkeklere ait olan umur-ı ziraiye kısmen hanımlarımız tarafından görülecek, Anadolu'nun bazı taraflarında olduğu gibi her yerde terakkiyat-ı medeniyeye tevfikan fen dairesinde mahsulat-ı ziraiye hanımlarımızın gayretleri ile elde edilecektir. Amele taburu teşkilatı henüz bir sene olduğu halde hayli işçi hanımlar yetiştirmiştir.

Ordumuz Batum'u İstirdat Etti

16 NİSAN 1918

İKDAM

Bugün millet, memleket gazanfer askerlerimiz bir fetih-i celil ile daha kâmkâm oldular. Batum aksa-yı vatan-ı Osmanî'de, gerek askerlikçe, gerek siyaseten ve hatta iktisaden ziyadesiyle mühim bir bender-i mamurdur. 1878 sene-i miladiyesinde, mahza tazminat-ı nakdiye-i harbiye mukabili ecza-yı vatandan nez' edilir. Bu belde-i meşhure üzerinde Rusların ne tarihi, ne de ırki ve milli, hiçbir alakası yoktur. Avrupa muvazene-i siyasiyesi bu mevki-i mühimi Rusların eyadi-i gasbında tutmakla bize büyük bir gadr ediyordu. Berlin Muahedesi muktezasınca Rusya Hükümeti burasını tahkim etmeyecek, bir serbest liman halinde bulunduracaktı. İngiltere de ancak bu şart ile limanın Rusya'ya ilhakını kabul etmişti. Halbuki Rusya mevki-i mezkûru rasin bir kale haline ifrağ etti. Binaenaleyh şimdi elimize tekrar geçen mevki led'l-hace aleyhimizde istimalimize salih bir istihkam idi. Batum'da bir askeri, bir de ticari iki liman mevcuttur. Bütün Bakü petrolleri, madeni borularla ta Batum'a kadar gelir. Görülüyor ki feth-i cedidimizin ehemmiyet-i iktisadiyesi derkârdır. Orada tüccarın en belli başlı kısmı Türk ve Müslümandır, Ruslar yabancıdırlar. Kırk sene gibi bir ayrılıktan sonra yine metbu-ı meşrularının taht-ı hakimiyetine giren Batumlu vatandaşlarımıza istihlaslarını ansamimi'l-kalp tebrik ettiğimiz gibi amme-i Osmaniyanı da bundan dolayı şayeste-i tehniyet görürüz.

Kazan Müstakil Cumhuriyet İlan Edildi

19 NİSAN 1918

SABAH

Maten gazetesinin Petersburg'dan istihbar ettiğine nazaran Köylü Murahhasları Kongresi Kazan Vilayeti'ni müstakil cumhuriyet ilan etmişler ve bu kararlardan Ahali Komiserleri Meclisi'ni haberdar eylemişlerdir.

Batum'un İstirdadı Şenlikleri

19 NİSAN 1918

SABAH

Vilayattan alınan haberler Batum'un istirdadı her tarafta büyük bir meserret tevlid ettiğini bildirmektedir. Pütürge'den gelen bir telgrafnamede bu münasebetle ahalinin şükr-güzaranesi bildirilmekte ve ordumuzun tevali-i muzafferiyatı temenni edilmektedir.

Vilayat-ı Şarkiyemizin İstihlası

21 NİSAN 1918

İKDAM

Muzaffer ordumuz bülend-himmetinde devam ile vilayat-ı şarkiyemizin emr-i istihlasını temin etmektedir. Gerek 93 harbinde, gerek bu muazzam cihan mücadelesinde düşmanlarımızın eyadi-i zulmüne düşen mübarek ve feyyaz ülkelerimizin hemen birçoğu, on, on beş gün evvel başlayan harekât-ı askeriyemiz neticesinde, Ermeni çetelerinden külliyen tathir edilmiş ve birkaç gün evvel işgalini haber verdiğimiz Batum ve Ardahan şehirlerinden sonra dünkü tebliğ-i resmiye göre Başkale, Van, Karakilise şehirlerimiz dahi tamamen elimize geçmiştir. Milli Ajans muhabirinin verdiği haberlere nazaran istikbale gelen anasır-ı muhtelife mümessilleri, kıtaatımızın hücumdaki kahramanlıkları derecesinde şehrin tahripten vikayesini ve sekenesinin masuniyeti hususunda büyük bir alicenaplık ve basiret karlık ibraz ettiklerini söyleyerek kuvve-i işgaliyemize karşı memnuniyet ve meserretlerini beyan etmişlerdir. Şehir hey'at-ı asliyesiyle, bütün servet ve azametiyle, muazzam müessesat-ı sanayi ve ticariyesiyle, mükellef ve muhteşem bina-yı resmiyesiyle tamamen elimize geçmiş bulunmakta ve bütün müessesatın üzerinde Osmanlı hilayrağı dalgalanmaktadır. Maahaza Batum'un işgali ile harekat-ı askeriyemiz tevakkuf etmiş değildir. Ardahan ve Batum'dan sonra henüz daire-i işgalimize girmemiş olan Kars Vilayetimizi dahi pek yakında düşman ellerinden kurtaracağımız kaviyyen memuldür.

Balık Fiyatlarında Tenezzül

21 NİSAN 1918

SABAH

Dün İstanbul'da külliyetli miktarda balık çıkmış ve fiyatlar birden bire mühim surette tenezzül etmiştir. Kefalin irisi 60 kuruşa satıldığı gibi uskumru da 20 kuruşa kadar düşmüştür. Ahalı çoktan beri göremediği bu fiyatlara kavuşunca balıkçı dükkânlarına adeta hücum etmiştir. Dün akşam balık pazarında balıkçılar müşterilere mal yetiştiremiyorlardı. Balık fiyatlarındaki tenezzülün devamını ve çoktan beri et yiyemeyen ahalimizin hiç olmazsa ucuzca balık tedarik edebilmesini temenni eyleriz.

Yeni Bir Vasıta-i Harp Hücum Vagonları

25 NİSAN 1918

TANİN

Budapeşte 23— Lahey'e iş'ar edildiğine nazaran Ford Fabrikası'nda Amerikan ordusu için, hücum vagonları denilen bir nevi vasıta-i harp imal edilmektedir. İtilafçılar bu yeni aletten büyük muvaffakiyet bekliyorlar.

Rus Donanması Bakü'yü Bombardıman Ediyor

25 NİSAN 1918

SABAH

Peşte 22 Nisan— Petersburg'dan Ajans Havasa iş'ar ediliyor: Bahr-i Siyah'taki umum Rus sefainin Rusya Cumhuriyeti'nin malı olduğu ilan edilmiştir. Rusya'nın Bahr-i Hazar donanması Bakü'yü bombardıman etmiştir.

Kars İstirdat Edildi

27 NİSAN 1918

TANİN

860 Top İğtinam Edildi

Brest Litovsk Muahedesi mucibince Ruslar tarafından tahliyesi icap eden arazimizi-i magsubemiz, o vakit Mavera-yı Kafkas Hükümeti'nin başkanı bu musalahayı tanımamak hususundaki siyaseti dolayısıyla, kuvvetle ecnebi istilasından kurtarmak lazım geldikten sonra kahraman ordumuz muayyen bir plan dairesinde Mart bidayetlerinde vazifesini ifaya başlamıştır.

Hatıramızda derin, silinmez izler bırakmış olan üç şehrimizden en evvel kurtarılan Ardahan olmuştu; filhakika 5 Nisan tarihli tebliğ-i resmi bu haberi bize şu satırlarla vermişti: "Kıtaatımız geniş bir cephede ileri hareketlerine devam ettiler. Van Gölü şimal sahilindeki Erciş Kasabası'nı şiddetli bir muharebeyi müteakip işgal ettik. Aynı tarihte ordumuz Batum istikametinde de eski hududu geçmiş bulunuyordu. 7 Nisan'da Batum önlerine yetişen kıtaatımız 9 Nisan tebliğinde bildirildiği vechile şehrin ileri mevzilerini zapt ederek çeteleri tard etmişlerdi. Bundan sonra tabyalar birer birer sukut etti ve nihayet 15 Nisan tarihli tebliğ şanlı sancağımızın Batum kalesi üzerinde yeniden temevvüc etmeye başladığını tebşir eyledi. [...]

Kornilov Telef Oldu

27 NİSAN 1918

SABAH

Stockholm 25 Nisan— Petersburg Ajansı 18 Nisan tarihiyle Moskova'dan bildiriyor: Sovyet kıtaatı, Kornilov askerlerini Ekaterinodar'dan on iki mil mesafeye kadar püskürtmüşlerdir. Ağır zayiata uğrayan Kornilov'un askerleri ya dağılmış veyahut ihtilalci kıtaatının eline esir düşmüştür. Esirlerin ifadesine göre muharebe esnasında ağır bir surette yaralanan Kornilov ölmüştür.

BAVYERA DEVLET KÜTÜPHANESİ DİJİTAL KOLEKSİYONLARI

ÖMER GEZER

Tarihi 1558'de Münih'te Wittelsbachların himayesinde kurulan Saray Kütüphanesi'ne kadar uzanan Bavyera Devlet Kütüphanesi, akademik ya da popüler düzeyde tarihle ilgilenen kimseler için dijital koleksiyonlarında heyecan verici belgeler barındırır. Yazma eserler, eski baskılar, harita ve resimler, gazete ve dergiler gibi birçok kategorinin yanı sıra notalar ve fotoğraflar gibi meraklılarına da hitap edecek birçok seçeneğe kütüphanenin koleksiyonundan erişmek mümkündür.



İnternetin sağladığı imkânların 1990'larda başlattığı dijital devrim, bilginin dolaşımı mevzubahis olduğunda matbaanın icadından sonra belki de en önemli gelişmedir. Bavyera Devlet Kütüphanesi (Bayerische Staatsbibliothek–www.bsb-muenchen.de) bu alanda öncü kurumlardan olduğu gibi, 2007'de Google ile başlatılan işbirliği sayesinde bugün son derece geniş bir dijital koleksiyona sahiptir: 11 milyon cilde yaklaşan kütüphane varlığının tarih itibariyle (12.03.2018: Sayı her geçen gün artmakta ve güncellenmektedir) 2 milyon 300 binden fazlası sayısal ortama aktarılmıştır. Bu elbette ki sadece yakın zamanda yaşanan dijital devrimin sonucu değil, asırlardır süregelen birikimin neticesidir. Hatırlatmak gerekirse Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin tarihi 1558'de Münih'te Wittelsbachların himayesinde kurulan Saray Kütüphanesi'ne kadar uzanır; 1663'te ilan edilen fermanla Bavyera'da basılan her kitaptan iki nüshanın kütüphaneye verilmesi mecburiyeti bu zenginliği şüphesiz arttırmıştır. Bu zenginlik bugün dünyanın bütün köşelerinde internet erişimi olan herkes için ulaşılabilir durumdadır.

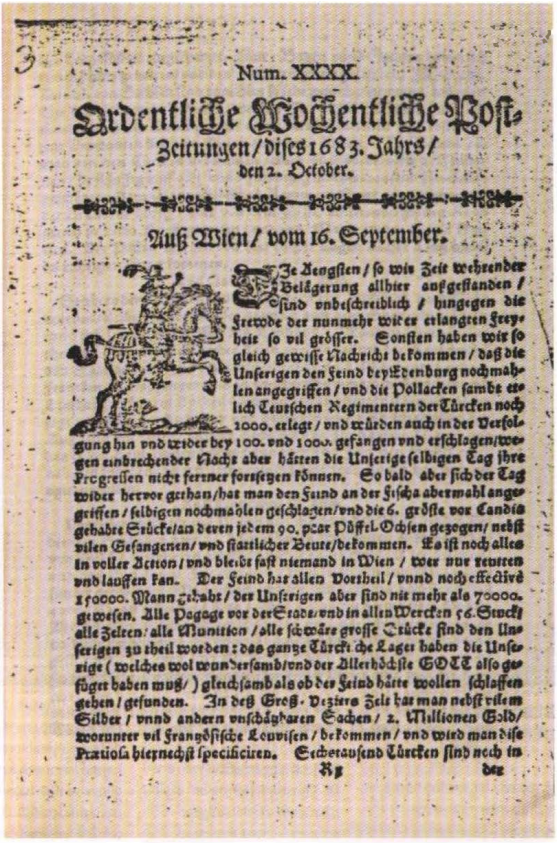
Kütüphanenin ana sayfasındaki bir bağlantı sayesinde okur dijital kütüphaneye yönlendirilmekte-

dir (www.digitale-sammlungen.de; Münchener DigitalisierungsZentrum-Digitale Bibliothek). Almancadan başka olarak İngilizce ve İtalyanca ara yüzlerle de hizmet almak mümkündür. Dijital kütüphanenin ana sayfasında yer alan arama motoru üzerinden anahtar kelimelerle arama yapılabildiği gibi yazar yahut eser ismi veya raf numarasıyla, konulara göre ya da dillere dayanarak, elbette tarih aralığını istenilen şekilde daraltıp genişleterek ayrıntılı arama yapmak da son derece pratiktir.

Bunlardan başka dijital kütüphanedeki eserlerc türlerine göre de ulaşılabilmektedir. Yazma eserler, eski baskılar, harita ve resimler, gazete ve dergiler, sözlük ve başvuru kaynakları gibi birçok kategorinin yanı sıra notalar ve fotoğraflar gibi alanın uzmanlarına ve meraklılarına da hitap edecek birçok seçenek içerisinde zaman yolculuğuna çıkılabilir. Bütün bu kategoriler altında ayrı ayrı tarama yapılabilmektedir ki bunun son derece işlevsel olduğunu vurgulamak gerekir. Keza dijital kütüphanedeki bütün eserlerin aynı zamanda konularına, yazarına, yayın tarihine ve yerine göre incelenmesi de bibliyografik çalışma yapmak isteyenler için bir başka kolaylıktır. Yüksek çözünürlükte taranmış resimlerin, renkler ve motifler gibi bazı kriterlerle benzerlerine istendiğinde ulaşılabilir olması ise bilhassa sanat tarihçileri için ilgi çekicidir.

Akademik ya da popüler düzeyde tarihle ilgilenen kimseler için, Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonlarına daha yakından göz atıldığında heyecan verici sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Koleksiyonun tamamını bu yazının sınırları içerisinde tanıtmak mümkün olmadığından sadece iki örnek üzerinde, yazma eserler ve gazeteler hakkında bilgi verilecektir.

16 binin üzerindeki yazma eser dijital koleksiyonda yer almaktadır ve sayısı itibariyle toplam içerisinde oldukça cüzi bir yer tutmaktadır. Koleksiyondaki eserlerin sadece Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde mahfuz



Num. XXXX.

Ordentliche Wochentliche Post-Zeitungen/ dises 1683. Jahrs/ den 2. October.

Auß Wien/ vom 16. September.

Die Jetzigen/ so wie Zeit wehrender Belägerung allhier aufgestanden/ sind unbeschreiblich/ hingegen die Freude der nunmehr weiter erlangten Freyheit so viel grösser. Sonsten haben wir so gleich gewisse Nachricht bekommen/ daß die Unserigen den Feind bey Ebenburg nochmahlen angegriffen/ und die Pollacken sambt etlich Teutschen Regimentern der Türcken noch 2000. erlegt/ und würden auch in der Verfolgung biß under bey 100. und 1000. gefangen und erschlagen/ wegen einbrechender Nacht aber hätten die Unserige selbigen Tag ihre Progressen nicht ferner fortsetzen können. So bald aber sich der Tag wider hervor gethan/ hat man den Feind an der Fischa abermahl angegriffen/ selbigen nochmahlen geschlagen/ und die 6. gröste vor Candia gehabte Stücke/ an deren jedem 90. paar Pöffel-Ochsen gezogen/ nebst vilen Gefangenen/ und stattlicher Beute/ bekommen. Ist noch alles in voller Action/ und bleibt fast niemand in Wien/ wer nur rennen und lauffen kan. Der Feind hat allen Vorbeil/ und noch effective 150000. Mann gehabt/ der Unserigen aber sind nit mehr als 70000. gewesen. Alle Pagage vor der Stadt/ und in allen Wercken 56. Stuck alle Zelten/ alle Munition/ alle schwäre grosse Stücke sind den Unserigen zu theil worden: das gantze Türckische Lager haben die Unserige (welches wol wunder samb/ und der Allerhöchste GOTT also gefügt haben muß/) gleichsamb als ob der Feind hätte wollen schlaffen gehen/ gefunden. In deß Groß-Vezirs Zelt hat man nebst vilem Silber/ und andern unschätzbaren Sachen/ 2. Millionen Gold/ worunter vil Französische Louvisen/ bekommen/ und wird man diese Prätiosa hiernechst specificiren. Sechstausend Türcken sind noch im

Rz der

yazmalardan ibaret olmadığını, Bavyera Devlet Arşivleri, Augsburg ve Dillingen şehir kütüphaneleri ve manastır kütüphaneleri gibi değerli koleksiyonlardan da yazmalara burada ulaşılabildiğini söylemek gerekir. Almanca yazmalardan başka Arapça, Grekçe, İbranice, Latince gibi dillerde ve Güney Asya, Afrika ve Şark coğrafyalarından birçok yazma eser orijinal renklerinde veya siyah-beyaz olarak taranmış durumdadır.

Bavyera Devlet Kütüphanesi'deki yazma eserler arasında elbette Türkçe (Cod.turc) olanlara da ulaşmak mümkündür. Fakat kütüphanede bulunan bütün yazmaların dijital koleksiyona eklenmediğini, Türkçe yazma sayısının ise oldukça az olduğunu da belirtmeli. Bunların bir kısmı 1683-99 Harbi'nde Kutsal İttifak çatısı altında savaşan Bavyera ordusunun ganimeti olarak ele geçirdiği Osmanlı resmi evrakıdır.

Dijital koleksiyondaki gazeteler ise sadece modern zamanlarda yayınlananlardan ibaret değildir. En eski nüshaların tarihi 1609'dur. Ayrı bir portal üzerinden (www.digipress.digitale-sammlungen.de) bu gazeteler arasında tarihe göre araştırma ve tam metin taraması yapma fırsatları vardır. Tam metin taramasının ne denli büyük bir fırsat olduğunu sanırım en doğru bir şekilde somutlaştırmak için toplam 6 buçuk milyon sayfa içerisinde bir tarama yapılabildiğini belirtmek yeterli olacaktır. Dijital devrimin sağladığı bu imkânlardan yararlanarak yapılacak çalışmaların çığır açmasını beklemek boşuna değildir.

ÖMER GEZER
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

ORIENT-INSTITUT'TA SEMİNER:

GEORG STEINBACH'IN ANILARI

"İstanbul Anıları Projesi" kapsamında Orient-Institut'ta 14 Mart günü Dr. Richard Wittmann ve Ruben Gallé tarafından, I. Dünya Savaşı süresince İstanbul'da bulunmuş Alman er Georg Steinbach'ın anılarına ilişkin bir sunum yapıldı.



BERAT SEÇKİN DEMİROK

18 yaşında bir er olan Georg Steinbach'ın 1918 yılının birkaç ayını İstanbul'da geçirdiğini ve anılarının, kendisinin gözetmenliğini üstlendiği "İstanbul Anıları Projesi" kapsamında Prof. Dr. Christoph Herzog'un işbirliğiyle yayımlandığını anlatan Richard Wittmann, projenin Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk elden deneyimleyen bireylerin kaynaklarını akademik dünya ve ilgili bireylerle paylaşma, çokkültürlü ve çokdinli yaşamın çoğu zaman resmi kayıt altında bulunmayan kısımlarını açığa çıkarma amaçlarını taşıdığını; halihazırda Bulgar bir diplomatın eşi olan Alka Nestoroff'un mektuplarının, Polonyalı bir göz doktoru olan Salomea Pilsztynowa'nın anılarının ve son olarak Georg Steinbach'ın anılarının yayımlanmış olduğunu ifade etti.

Steinbach'ın büyük torunu olan Ruben Gallé, büyükdedesinin anılarını İstanbul'a gelişinden iki sene sonra kayda aldığını, anıların aile kayıtlarında tutulduğunu ve büyükbabası Albert Gallé'nin kayıtlara sahip olduğunu, anıların fotokopilerinin çekildiğini ve babasının, anıları ilk olarak Almanya'da bir radyo programı vasıtasıyla tanıttığını anlattı. Ruben Gallé'nin aktardığı bilgilere göre,

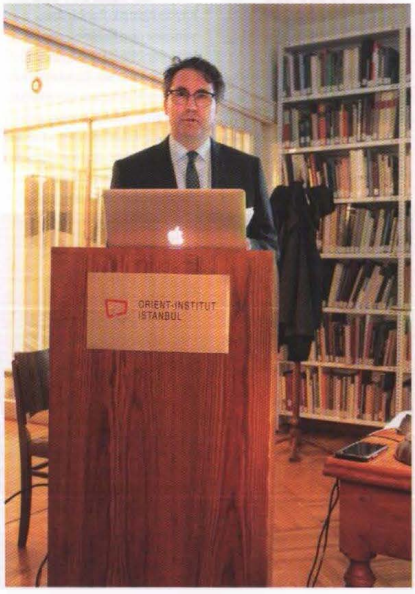


Ruben Gallé.



Steinbach 8 Mart 1899'da Alzey, Mauchenheim'da doğmuş, orduya gönüllü olarak katılmış, 11 Mayıs 1963'te son kez İstanbul'a gelmişti. Edirne üzerinden İstanbul'a varmış ve Taksim'deki Topçu Kışlası'na yerleşmişti. Topçu Kışlası'nda kaldığı zamanlarda kışla içerisinde mobilyalar eski püsküydü, yatak ve dolap bulunmadığından tahta banklar üzerinde yatılıyordu. Steinbach, Taksim Meydanı'nda Türk asker kaçaklarının asılışına, askere alınanların elleri birbirlerine kelepçelenerek Kışla avlusunda bekletildiklerine, askerlerin bazılarının subaylardan tokat yediğine ve yemeğin genelde bakır bir tabaktan yenen tavuk olduğuna şahit olmuştu. Askerlik hayatı böyle devam ederken, bir yandan da Taksim civarındaki balıçelerden birinde bir konsere gitmiş ve zamanın ünlü opera oyunlarından Çingene Prenses'in farklı bir versiyonunu izlemişti. Wittmann da Steinbach'ın anılarının bir başka bölümünü aktardı: Alman asker, görev arkadaşlığı yaptığı Türk askerlerden Mahir isminde olanın, toplum içerisindeki haksızlıklara karşı isyan etmesine şaşırmıştı; anılarında bu durumu "Hiç okula gitmemiş, İslam dininden başka bir şey bilmeyen bir adamın böyle bir duruma isyan etmesi benim için şaşılacak şeydi" şeklinde izah ediyordu. Haftada altı gün Galata Köprüsü'nü kullanarak Tünel civarındaki görev yerine giden Steinbach, haftada bir gün kullandığı izinlerden birinde Fenerbahçe'de vakit geçirmişti ve şehirde Hıristiyan nüfusu hâlâ çok olduğundan pazar günlerinin epeyce renkli geçtiğini anlatıyordu.

Gallé de Steinbach'ın aynı zamanda Sultanahmet'i de ziyaret ettiğini, o dönemde cami olan Ayasofya'da papazlara rastladığını, Ayasofya'nın İran halılarıyla kaplı olduğunu gördüğünü ve Sultan II. Mehmed'in eli olduğu günümüzde de düşünülen ize rastladığını anlattığını aktardı. İstanbul'dayken, hastalanmasından ötürü geri dönmek zorunda kalan Steinbach'ın dönüşüne yakın zamanlarda Bulgaristan'da isyan çıkmış, Müttefikler iyice İstanbul'a yaklaşmıştı ve Suriye cephesi karmakarışık olduğu haberleri alınıyordu. Mütareke sonrasında da İstanbul General Townshend ve İngiliz askerleriyle dolmuştu; şehirdeki hava İngilizlerden yanaydı. Yunanlar işgal sonrası İngilizlerin tarafına geçmişti. Jerusalem adlı bir hastane gemisiyle dönüş yoluna çıkan Steinbach, Almanya'da devrim olduğu, II. Wilhelm'in Hollanda'ya kaçtığı ve Berlin'de sokak çatışmaları olduğu haberini gemide almıştı. 15 Mayıs 1919'da askerden önce çalıştığı işyeri olan Moses Levi adlı tekstil toptancısında, patronu Karl Levi'nin isteği üzerine tekrardan çalışmaya başlayacaktı. Levi'nin 1939 yılında Amerika'ya göçmesiyle birlikte Steinbach da firmaya vekil tayin edilip çalışmaya devam eden Georg Steinbach 1975 yılında vefat edecekti.



Dr. Richard Wittmann.

TONYA TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

Trabzon'un Tonya ilçesinde Tonya'nın Rus işgalinden kurtuluşunun 100. yılını kutlama etkinlikleri çerçevesinde 16 Şubat 2018 günü "Tonya Tarihi ve Kültürü" sempozyumu düzenlendi. Tonya Belediye Başkanı Osman Beşel'in başkanlığında ve Belediye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen sempozyumun akademik koordinasyonunu Yıldız Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Mehmet Hacısalihoğlu üstlendi.

MEHMET HACISALİHOĞLU

Sempozyumun açılış konuşmalarında yerel tarihin, yerleşim yeri tarihinin ve aile tarihi araştırmalarının önemi üzerine duruldu. Özellikle Trabzon ve çevresinde yerel tarihle ilgili birçok rivayet ve efsane var olup bunların da ötesinde birçok siyasî tartışma da söz konusudur. Bu tartışmalar arasında örneğin bazı Rumca konuşulan köylerin Bizans'tan kalma Rum yerleşimleri olduğu iddiası da mevcuttur. Bölgenin tamamının sonradan Müslümanlaşmış olduğu iddialarına varan görüş ve yorumlar da bulunmaktadır Tonya'nın ve köylerinin yerleşim yeri olarak tarihinin ne kadar eski olduğu, ne zaman ve ne şekilde iskân edildiği soruları sempozyumun en kritik sorularıydı ve yöre halkının da en çok merak ettiği konuların başında geliyordu.

Sempozyumun ilk konuşmacısı bu soruya en doğru cevabı verebilecek tarihçilerden biri olan Feridun Emecen'di. 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Feridun Emecen 1461'den itibaren Osmanlı yönetiminde bulunan Tonya'yı da kapsayan Osmanlı tahrir kayıtlarını detaylı bir şekilde inceledi ve kronolojik olarak 1483, 1516 ve 1554 yıllarında yapılan tahrirlerde Tonya ve çevresindeki yerleşim yerlerinin adının hiç geçmediğini tespit etti. Tonya ve çevresindeki Kumyatak, Karaağaç gibi yerleşimlerin ismi ilk kez 1583 tarihli kayıtlarda geçiyordu ve Tonya'da toplam 171 "nefer" kaydedilmişti. Bunlardan yalnızca dördü Hıristiyan, geri kalanlar Müslümandı. Birkaç hanede baba adı Rumcaydı ve oğul adı Müslüman veya baba adı yerine geldiği köyün ismi yazılıydı; fakat büyük çoğunluk kısmen Türkçe isimler taşıyan Müslümanlardan oluşuyordu Feridun Emecen yaklaşık yüz yıl sonra yapılan yeni kayıtlarda bölgenin nüfusuyla ilgili verilerin mevcut olduğunu, bu kayıtlarda da aile ismi belirtilmediğinden şimdiki aile isimleriyle bir bağın kurulmasının mümkün olmadığını belirtti. Emecen'in bölgenin yerleşimiyle ilgili yaptığı yorum özetle şu şekilde oldu: Tonya'nın bulunduğu Fol Deresi Vadisi, Trabzon'un fethinden sonra yaklaşık bir yüzyıl boş kaldı. Öyle ki günümüzdeki yer isimleri ve bunlar arasında Rumca olanlar da dahil olmak üzere 15. ve 16. yüzyıllarda mevcut değildi. Bu bölge başka yerleşimlerin mezrası konumundaydı. 1554'ten sonra buraya yerleşimler ya iskân politikası çerçevesinde yapıldı veya farklı nedenlerle mezra olan bu bölge iskân edilmeye başlandı. Buraya yerleşenlerden Hıristiyan olanların önemli bir kısmı Gümüşhane tarafından veya yakındaki Sidiksa adlı yerden göç etmiş olmalıdır. Bölgedeki yerleşimin ağırlıklı çoğunluğunu oluşturan kısım ise Ağasar Vadisi'ne yerleşen Çepni ve diğer Türkmen boylarından oluşmuştur. Dönemin ve bölgenin özelliklerini daha önceki çalışmalarıyla da tanıyan, örneğin bölgeye komşu Ağasar Vadisi'nin yerleşimi hakkında bir kitap çalışması da yapmış olan Feridun Emecen'in bu bildirisi bölgedeki yerleşimlerin "kadim" ve "Bizans'tan kalma" tartışmasına bir nokta koymuş ve bölge tarihçiliğinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur

Sempozyumun ikinci konuşmacısı Hanefi Bostan da doktora tezini tahrir kayıtlarına göre Trabzon üzerine yazmış (TTK 2002), dönemin en önemli tarihçilerinden birisidir. Bostan, Tonya'nın sosyal ve iktisadi hayatı üzerine yaptığı konuşmada bölgenin bir sınır/geçit bölgesi olması nedeniyle geç iskân edildiğini belirtti. Bölgedeki ilk yerleşim yerleri Tonya, Kumyatak, Karaağaç ve Şova idi. İdari bir birim olarak köy statüsünde iken 18. yüzyıl başlarında nahiye ve hatta kaza olarak anılmaya başlandı. 1729'a kadar Akçaabad Kazası'na bağlı iken bu tarihte Gümüşhane'ye bağlı Torul Kazası'na bağlandı. 17. yüzyılda nüfusta yaklaşık üçte bir oranında bir gerileme yaşandı. Bununla birlikte Tonya, Akçaabad Kazası'na bağlı köyler arasında nüfusu en kalabalık olanıydı. Hanefi Bostan'a göre Celalî İsyanları döneminde bölgeden göçler yaşandı; bu tarihlerden



itibaren geri kalan nüfus tamamen Müslümanlardan oluşuyordu. Bölgede buğday, arpa, darı, meyve, üzüm, çok az koyun besiciliği, bal üretimi gibi ekonomik faaliyetler yapılmaktaydı.

Sempozyumun üçüncü konuşmacısı Doğu Karadeniz bölgesinde yerel tarih çalışmalarıyla tanınan Ayhan Yüksel de şeriyye sicillerinde Tonya ile ilgili kayıtları değerlendirdi. Askerlik, atamalar, vergiler, vakıflar, camiler, evlilik, alacak-verecek davaları gibi mahkemelik olaylara kayıtlardan tespit ettiği örnekler sunan Ayhan Yüksel, şeriyye sicillerinin özellikle aile tarihi ve soyağacı çalışmalarında çok önemli olduğunun altını çizdi. Kayıtlarda adı geçen ailelerden birine mensup bir dinleyici daha sonra Yüksel'le konu hakkında konuşarak bilgi alışverişinde bulundu.

Sempozyumun dördüncü konuşmacısı Mehmet Hacısalihoğlu, ayanlık döneminde Tonya'nın bölgenin en önemli güç merkezlerinden biri haline gelişini ele aldı. Buna göre Hacısalihzade Hasan Ağa ile 1837'de başlayan Tonya Ayanlığı yüzyılın ortalarında Akçaabat'ın önemli bir kısmını kontrol etmeye başladı. Hasan Ağa'nın oğlu Ömer Ağa (1764-1794) döneminde özellikle Rus savaşlarında oynadığı role paralel olarak Tonya ayanının nüfuzu daha da arttı. Nihayet Hasan Ağa'nın torunu ve Ömer Ağa'nın oğlu Büyük Ali Ağa (1776-1844) döneminde Tonya ayanı, Fol Deresi Vadisi'ni bütünüyle kontrolü altına aldıktan sonra Akçaabat Kazası'nın büyük bir kısmını, Maçka'yı ve civar bölgeleri kontrol etmeye başladı. Bu dönemde Tonya Ayanı ve silahlı kuvvetleri Rus savaşlarında (1806-1812 ve 1828-1829) önemli roller oynadı. Ayanlığın kaldırılmasından sonra Rize ve Akçaabad Mütesellimi ve Valide Sultan Vakfı Mütevellisi olarak da görev yapan Ali Ağa döneminde Tonya'nın günümüzdeki şehir merkezinin temelleri atıldı. Fol Deresi Vadisi'nde bir konak, bir cami ve bir medrese yaptırarak bir de vakıf kuran Ali Ağa hâlâ "Konakyanı" adıyla anılan bölgeyi kazasının idari, dini ve ekonomik merkezi haline getirdi. Ölümünden sonra da kurduğu vakıf varlığını sürdürdü ve 1935 vakıflar kanunundan sonra mezarlık ve arsası imara açıldı. Ali Ağa döneminde önemi artan Tonya, Torul'dan ayrılarak doğrudan Trabzon merkez kazasına bağlandı. Bu durum 1913 yılına kadar sürdü.

Sempozyumun beşinci konuşmacısı yerel tarih uzmanı ve Serander Yayınevi'nin sahibi Veysel Usta, I. Dünya Savaşı, Rus işgali ve muhacirlik yıllarını ele alan bir sunuş yaptı. Bölgede gönüllülerin Rus ilerleyişine karşı önemli bir rol oynadığını, fakat bu birliklerle ilgili arşiv kayıtlarının bulunmadığını belirten Usta, bu direniş ve işgal dönemiyle ilgili şehitliklerin, anıtların çok az olduğunun altını çizdi. 18 Aralık 1917 Erzincan Protokolü ile Rusların çekilme kararı alması ve Tonya'nın 17 Şubat 1918'de Rus işgalinden kurtulması süreciyle ilgili Fevzi Çakmak'ın anıları gibi anılar dışında kaynak bulmanın zorluklarından bahsetti. Bu eksikliği gidermek için aileler arasında sözlü tarih çalışmaları yapılmasının gerektiğini söyleyen Usta, şehitlik çalışması yapılması gerektiğini de vurguladı. Ancak bu şehitlikler ve anıt mezarlar yoluyla gelecek kuşaklara dünya savaşı ve işgal yıllarının aktarılabileceğini belirtti.

Sempozyumun ikinci oturumunda ilk konuşmayı Hikmet Öksüz, Cumhuriyet döneminde Tonya konusunda yaptı. 1953 yılında Mahmut Gologlu'nun Meclis'e soru önergesi vererek Tonya'nın "Altınoluk" adıyla ilçe merkezi olmasını önerdiğini, Tonya'nın 1954'te Vakfıkebir'den ayrılarak ilçe merkezi haline geldiğini, 1955'te Tonya Belediyesi'nin kurulduğunu, 21 köyden oluşan ilçenin nüfusunun 15 bin civarında olduğunu, buradan doğal afetler ve iktisadi nedenlerle göçler yaşandığını belirtti. 1962'den itibaren bölgeye gelen "barış gönüllüleri"nden de bahseden Öksüz 1960-1970'lerden itibaren "alt kimliklerin kaşınması" meselesine değindi.

Sempozyumun yedinci konuşmacısı İbrahim Tellioğlu, Bizans döneminden günümüze bölge hakkında yapılmış yer ismi çalışmalarına değinerek Bizans öncesi isimler, Bizans dönemi isimleri ve Osmanlı dönemi isimlerine örnekler verdi. Doğu Karadeniz bölgesine Selçuklular döneminde yerleşimlerin başladığını, özellikle güney kısımların bu dönemde Türkleştiğini ama sahil bölgelere ekonomik nedenlerle inmediklerini ifade etti. Trabzon'da kıyı yerleşimleri ve vadi yerleşimleri diye iki tür yerleşim tarzının bulunduğunu, vadi yerleşimlerinin Türk yerleşimleri olduğunu, Rum Pontus İmparatorluğu'nun sahil boyunca altı şehirden oluştuğunu ve iç kesimlerin meskûn olmadığını belirtti. Fol Deresi Vadisi'nin bu nedenle meskûn olmadığını vurguladı. Tonya'da yerel kalkınma üzerine bir konuşma yapan İhsan Günaydın ise yerel kalkınmada geleneksel olarak takip edilen ekonomi politikasını anlatarak turizm, tarım ve hayvancılık alanında nasıl yenilikler yapılırsa ekonominin canlandırılabileceği konusunda önerilerde bulundu.

Sempozyumun son konuşmacısı Asiye Mevhibe Coşar, Tonya ve çevresinde konuşulan Türkçenin özelliklerini ele alarak bölgeye özgü söz varlığına örnekler verdi. Tonya Türkçesinin Trabzon yöresi ağızlarından birinci gruba mensup olduğunu, 1939-1949 tarihleri arasında hazırlanan *Derleme Sözlüğü*'nde Tonya ile ilgili yalnızca bir kelimenin yer aldığını, bölgeyle ilgili tek derleme çalışmasının Hasan Kalyoncu'ya ait olduğunu belirtti ve kapsamlı bir derleme çalışması yapılması gerektiğinin altını çizdi.



Tonya'dan çıkmış akademisyenler de sempozyuma onur konuğu veya danışma kurulu üyesi olarak katıldı ve onlar da konuşmacılara sorular sorarak tartışmalara katkıda bulundular.

Genel olarak bakıldığında Tonya Tarihi Sempozyumu çok başarılı bir şekilde tamamlandı. Tonya'nın yerel gazetesi *Tonyahaber* sempozyumla ilgili olarak "Tonya'da Tarihi Sempozyum" manşetiyle haber yaptı ve sempozyumda dile getirilen Tonya'da Ali Ağa Konağı'nın rekonstrüksiyonu ve Tonya Tarih ve Etnoğrafya Müzesi kurulması önerisini değerlendirdi.

Bu sempozyumun en önemli özelliği, Karadeniz'de gittikçe nüfus kaybeden bir kasabada yaşayan insanlara yaşadıkları bölgenin incelemeye değer bir tarihinin olduğu, bu tarihin değerli olduğu ve dolayısıyla kendilerinin de değerli oldukları mesajının verilmiş olmasıdır. Nitekim bir toplumda kültürel kimliğin ve tarih bilincinin oluşumunda milli tarih incelemeleri ve öğretimi önemliyse de yerel tarih ve aile tarihi insanların hayatına doğrudan hitap etmektedir. Bu yönüyle en az milli tarih kadar dikkate alınması gerekmektedir.

"SINIRLARI AŞIYORUZ"

Hrant Dink Vakfı ve Gümrü Gençlik Girişim Merkezi işbirliğiyle yürütülen "Sınırları Aşıyoruz" programı kapsamındaki Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu için başvurular devam ediyor. Son başvuru tarihi 1 Mayıs 2018.

Hrant Dink Vakfı tarafından Gümrü Gençlik Girişim Merkezi işbirliği ve Birleşik Krallık Hükümeti Çatışma, İstikrar ve Güvenlik Fonu'nun finansal desteğiyle yürütülen Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu, Türkiye ve Ermenistan vatandaşlarının; Türkiye ve Ermenistan'da ikameti olan bireylerin; Türkiye ve Ermenistan merkezli veya bu iki ülkenin birinde kayıtlı, kâr amacı gütmeyen grup, inisiyatif ve kuruluşların sivil toplum, gençlik ve gönüllülük politikaları, insan hakları ve demokrasi, eğitim, çevre, tarih, kalkınma, tıp, hukuk, teknoloji, toplumsal cinsiyet, kültür-sanat, spor, bölgesel işbirliği, Avrupa entegrasyonu gibi tematik alanlarda yapacağı seyahatlere destek veriyor. Bu çerçevede komşu ülkede ortak bulma ve ağ kurma faaliyetleri, fizibilite ziyaretleri, sınır ötesi işbirliği projeleri, proje hazırlık toplantıları, değişim programları, eğitim, dil öğrenme, akademik işbirliği, araştırma yapma, tez yazımı, sivil toplum kuruluşlarında gönüllülük, kültür-sanat alanında ortak üretimler; bu tematik alanlarda toplantı, panel, seminer, konferans, atölye, sergi, konser ve benzeri etkinliklerin organizasyonu ya da bu etkinliklere katılım amaçlı faaliyet türleri destekleniyor. Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu yararlanıcıları için herhangi bir yaş sınırı bulunmuyor; Türkiye ve Ermenistan'daki yasal reşit olma yaşı olan 18 yaşın altındaki bireyler, başvurularıyla birlikte ebeveynleri veya yasal vasilerinin yazılı onayını sunarak ve seyahatleri esnasında kendilerine 18 yaşın üzerindeki bir yetişkin, öğretmen ya da grup liderinin eşlik etmesi koşuluyla fondan yararlanabiliyor.

Seçimlerde ana kriter, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine ve kapalı sınırın açılmasına yönelik sivil toplum faaliyetlerini destekleyerek, iki ülke halkı arasındaki temasların artırılması, ekonomi ve iş dünyası arasında bağların güçlendirilmesi, eğitim ve kültür faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve her iki toplumda tarafsız bilgiye erişimin kolaylaştırılması. Bunun yanında, komşu ülkeye ilk defa gidecek olanlara öncelik veriliyor. Büyük şehirlerden kişi ve kuruluşların hareketliliği kadar, yereldeki kişi ve kuruluşlar da hedeflendiğinden, İstanbul ve Yerevan dışındaki illerden, farklı il ve bölgelere yapılacak seyahatlere öncelik veriliyor. Fon her yaştan bireye açık olmakla birlikte, lise ve üniversitesi öğrencileri başta olmak üzere, gençlerin ve gençlik girişimlerini desteklenmesine öncelik veriliyor. Yine, kurumsallaşmış ve belli alanlarda tecrübe edinmiş sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra, yenilikçi fikirler etrafında buluşan bireyler ve tüzel kişiliği olmayan inisiyatifler de öncelik tanınan başvurucular arasında.

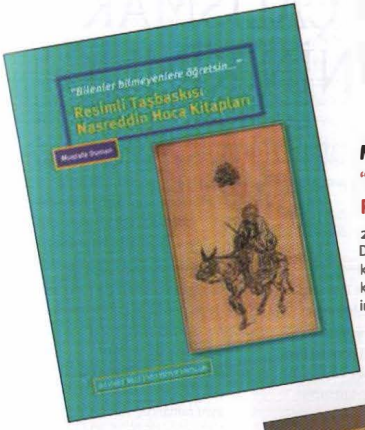
Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu'ndan yararlanmak isteyen herhangi bir birey, internet sitesi www.armtr-beyondborders.org'da yer alan formu internet üzerinden doldurarak başvurabiliyor. Başvuru formlarının İngilizce olarak doldurulup, gönderilmesi gerekiyorsa da İngilizce yeterliliği bir seçim kriteri değil. Başvuru yapacak bireylerin formu doldurmak için Ermenice veya Türkçeden İngilizceye çeviriye ihtiyaç duyması halinde, Hrant Dink proje ekibi bu konuda destek veriyor.

Türkiye ve Ermenistan halkları arasındaki temasları artırmak ve işbirliklerini teşvik etmek amacıyla Nisan 2014'te başlatılan Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu'ndan bugüne kadar 590 kişi yararlanmaya hak kazandı; farklı şehirlerden müzik grupları, öğrenciler, sivil toplum gönüllüleri, yönetmenler, fotoğrafçılar, müzisyenler, araştırmacılar komşu ülkeyi ziyaret etme fırsatı buldu.



Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu'ndan destek alarak Yerevan'dan Türkiye'ye gelen Areg Khalatyan'ın "Art for My Neighbour" projesi kapsamında Çanakkale'deki çocuklarla yürüttüğü yaratıcılık atölyelerinden.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI



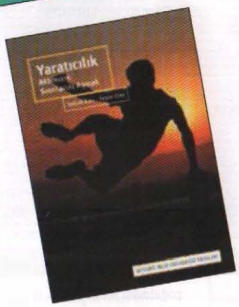
MUSTAFA DUMAN

"BİLENLER BİLMEYENLERE ÖĞRETSİN..."

RESİMLİ TAŞBASKISI NASREDDİN HOCA KİTAPLARI

296 Sayfa, ISBN: 978-605-399-512-8

Dr. Mustafa Duman bu eserde, taşbaskısı tekniğiyle basılan Nasreddin Hoca kitaplarından kendi koleksiyonunda olanları, başka kaynaklardan temin ettiği kopyaları ve güvenilir kaynakçalarda kayıtlı olan nüshaların listesiyle, bunlar hakkındaki bilgileri bir araya getirerek önemli bir çalışmaya imza atıyor.



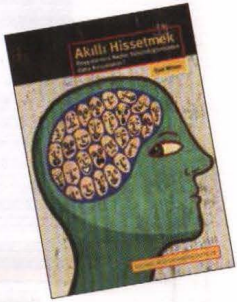
SELÇUK EREZ - YEŞİM EREZ

YARATICILIK

AKLIMIZIN SINIRLARINI AŞMAK

246 Sayfa, ISBN: 978-605-399-500-5

Bu eserde, daha önce öncülük yapmış bilim insanlarının geliştirdiği yöntemlerle birlikte oldukça yeni olan bu alanının güncel konularına açıklık getiriliyor. Tarihte ve günümüzde yaratıcılık konusunda değişen düşünce yapılarından örnekler veriliyor.



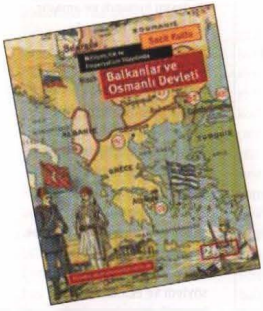
EYAL WINTER

AKILLI HİSSETMEK

DUYGULARIMIZ NEDEN DÜŞÜNDÜĞÜMÜZDEN DAHA RASYONELDİR?

230 Sayfa, ISBN: 978-605-399-510-4

Akıllı Hissetmek, hem akademik düzeyde oyun teorisi ve karar verme çalışmaları ile ilgilenen okurlar için hem de gündelik hayatta resmi ve gayri resmi ilişkileri çözümlemek isteyen genel okuyucu için sıra dışı bir okuma sunuyor.



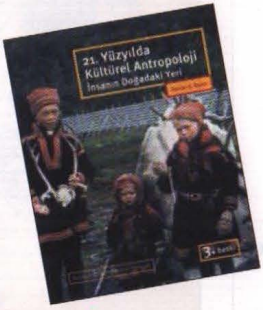
SACİT KUTLU

MİLLİYETÇİLİK VE EMPERYALİZM YÜZYILINDA

BALKANLAR VE OSMANLI DEVLETİ (2. BASKI)

376 Sayfa, ISBN: 978-975-6176-95-5

Sacit Kutlu'nun bu eseri geçmişi bir tarafa "atarken" tarihin her dönemde yeniden ve farklı koşullarda yorumlanmasının önemine işaret edip, tarih bilincinin sabit ve durağan olmadığını kanıtlıyor.



DANIEL G. BATES

21. YÜZYILDA KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

İNSANIN DOĞADAKİ YERİ **(3. BASKI)**

568 Sayfa, ISBN: 978-605-399-124-3

Yazar Daniel Bates tarafından güncellenerek Türkiye'ye uyarlanan ve çevirisi antropolog Suavi Aydın başkanlığında bir grup antropolog tarafından gerçekleştirilen bu çalışma, Türkiye'de bu alandaki akademik okuma kitabı eksikliğinin giderilmesine katkı sağlamaktadır.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 31164 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

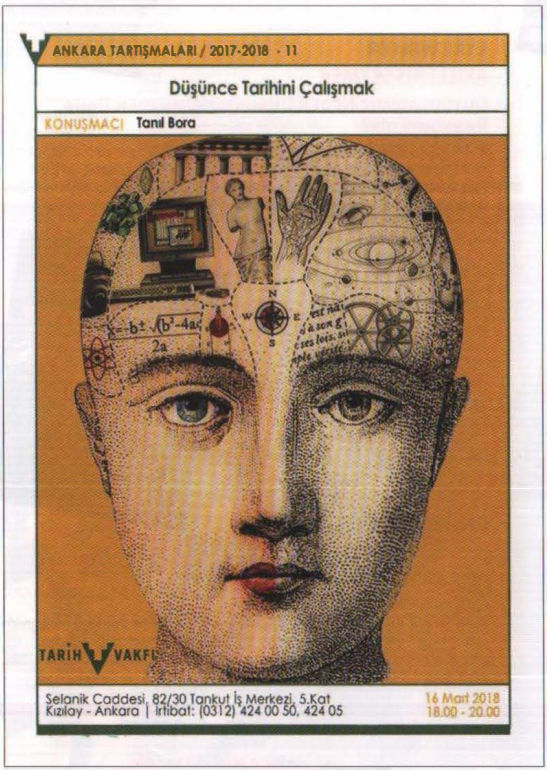
Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 49610 50 Faks: 0212 55130 13
e-mail: punto@puntokitap.com

"DÜŞÜNCE TARİHİNİ ÇALIŞMAK" VE DÜŞÜNCE TARİHİNİN KİMLİĞİ

Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları 16 Mart günü Tanıl Bora'nın "Düşünce Tarihini Çalışmak" başlıklı konuşmasıyla devam etti. Tanıl Bora, Türkiye'de düşünce tarihi çalışmanın sınırlarından, kazanımlarından ve zorluklarından bahsetti.

HAMİD İNCİDELEN

Geçtiğimiz yıl Türkiye'deki siyasi ideolojilerin düşünsel temellerini ve zamandaki yolculuğunu irdeleyen *Cereyanlar* ve Türkiye'nin yakın tarihine hâkim olan siyasi dilin izini süren *Zamanın Kelimeleri* adlı iki kitabı yayımlanan Tanıl Bora, konuşmasında bu kitapları yazma sürecinin kendine kazandırdığı deneyim ve içgörünün ışığında Türkiye'de düşünce tarihi çalışmanın sınırlarından, kazanımlarından ve zorluklarından bahsetti. Ben de Bora'nın Tarih Vakfı Ankara ofisindeki sunumunu dinleme fırsatını buldum ve *Cereyanlar*'da dikkatimi çeken başlıkları ilgiyle okudum. Bu yazıda öncelikle Bora'nın o akşam düşünce tarihini çalışmakla ilgili nelere işaret ettiğini genel hatlarıyla aktarmaya, ardından düşünce tarihi alanındaki ontolojik ve metodolojik bazı temel meseleleri hem Bora'nın konuşmasında temas ettikleriyle hem de *Cereyanlar*'da dile getirdikleriyle ilişkilendirerek tartışmaya çalışacağım.



Tanıl Bora son yıllarda hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet Türkiye'si hakkında yapılan tarih araştırmalarının kapsam, yöntem ve derinlik bakımından etkileyici bir şekilde zenginleştiğinin altını çizerek söze başladı. Yine de –neredeyse her tarihçinin bu bahaneye sığınarak çalıştığı konuyu meşrulaştırmaya çalıştığını da itiraf ederek– düşünce tarihi alanının halen Türkiye'de kısır olduğunu belirtti ve bu alandaki çalışmaların çoğalması temennisini dile getirdi. Ardından sözü kendi ortaya koyduğu çalışmalara getiren Bora, Edward Said'in yaptığı amatör-profesyonel entelektüel ayrımına atıfta bulunarak, "Ben bir tarihçi değilim, bir amatörüm" ifadesini kullandı ve amatör entelektüeli "dünyayla bağlantısını sürdürmeye devam eden", profesyonel entelektüeli ise "işine dalıp giden" kişi olarak nitelendi.

Konuşmasının devamında şahsiyetlerle ilgili daha çok monografi eseri çıkmasına ihtiyaç olduğunu belirten Tanıl Bora, kişilerin neler söylediğinin ve bunlarla neler kastettiğinin anlaşılmasının büyük önem arz ettiğini söyledi ve ekledi: "Bazı kanonik metinler ezbere dönüşmeye çok yatkındır. Ben *Cereyanlar*'da ezberden kaçınmaya çalıştım. Örneğin, Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı *Siyâset*'i. Akçura her ne kadar dönemin en önemli üç siyasi akımının Osmanlıcılık ve Türkçülük olduğunu ve bunların arasında kendisinin gönlünde yatanın ve uygulanabilir olduğunu ifade ettiğinin sonuncu seçenek olduğunu belirtse de Türkçülük ile İslamcılık arasında operatif bir işbirliği olabileceği sorusunu da soruyor."

Düşünce tarihi alanında en çok hayranlık duyduğu fakat, aynı zamanda, Türkiye'de belki de en kısır olan tarzın "entelektüel biyografi" olduğunu dile getiren Tanıl Bora, kendisinin bu biçimdeki kişisel ilham kaynaklarının bir lise öğrencisi olarak okuduğu Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* ve İkinci Adam biyografileri ile *Suyu Arayan Adam* otobiyografisi olduğunu ekledi ve en büyük arzusunun da Hasan Âli Yücel ile ilgili bir entelektüel biyografi çalışması yapmak olduğunu not düştü. Bu noktada, ilgisini çeken konuları çalışmaktan ziyade, asıl handikaplı olanın kendi yakın durduğu konuyu çalışmak olduğunu söyledi ve düşünce tarihinin önde gelen figürlerinden biri olan Sir Isaiah Berlin'in şu sözlerini hatırlattı: "Bir kişiyle entelektüel olarak uğraşıyorsanız o kişileri ister istemez sevebilirsiniz veya onlara sempati duyabilirsiniz; fakat anlamak ile hak vermek arasında ince bir çizgi vardır."

Tanıl Bora'nın kitabı Türkiye'deki siyasi ideolojilere odaklanan bir eser. Hâliyle konuşmasındaki sarf ettiği sözler de genel olarak siyasi bağlamdaydı. Aslında her ne kadar düşünce tarihi denince akla neredeyse hemen siyasi düşüncelerin tarihi gelse de, aslında düşünce tarihinin kapsamının sınırları siyasetin alanından çok daha ötededir. Radikal bir örneği ele alalım: Tarihçi Anthony Grafton, 1997 senesinde yayımlanan bir kitabında entelektüel pratiğin her köşesinde bulunan dipnotun tarihini ele almıştı.[1]

Çoğu zaman gözden kaçan veya küçümsenen dipnotların da bir tarihi vardı ve dipnot koyma fikrinin nasıl oluştuğu, modern bilgi birikimine nasıl katkıda bulunduğu ve hangi kalıplardan geçerek bugünün düşünsel pratiklerinin ayrılmaz bir parçası olduğu elbette tarihyazıcılığını ilgilendiren bir konuydu. Düşünce tarihi, öne çıkan figürlerin düşünsel hayatıyla da ilgilenebilir: Örneğin M.H. Hacohen gibi kimi tarihçiler için en az Karl Popper'ın neler söylediği ve söylediklerini nasıl desteklediği kadar nasyonel sosyalizmin dehşetine şahit olmuş olan Avusturyalı bir Yahudi olarak içine doğduğu, yetiştiği, eğitim gördüğü ve hayatını sürdürdüğü çevrenin onun fikirlerini nasıl meydana getirdiği, gençken benimsediği Marksist düşünceyi neden terk ettiği ve bu eylemin onun felsefeye yaptığı katkılarda nasıl bir rol oynadığı da ilgi çekicidir.[2] Kısaca, insanın üretimi olan neredeyse her şey, kategorik olarak, düşünme fiiliyle bağlantılı olduğu için "düşünce tarihi"nin odaklanabileceği konu yelpazesinin uçsuz bucaksız olduğunu söyleyebiliriz.

Peki o halde, böylesi geniş bir alanın sınırları nasıl çizilebilir? Düşünce tarihinin tam olarak ne olduğu aslında akademik çevrelerde çokça tartışılan bir konudur. Haliyle düşünce tarihi çalışan araştırmacıların yaptıkları işin en temel bileşenleri ilgili bile birbirleriyle tartışmaya girmesi mümkündür. Üstelik terimsel olarak bir birlik yoktur: Kimi "düşünce tarihi" demeyi tercih ederken, kimi "fikirler tarihi" veyahut "düşünsel tarih" ifadelerini kullanabilir. Bu alternatifler arasından "düşünce tarihi" etiketini seçen Tanıl Bora, aslında yaptığı konuşmada bu alanla ilgili bazı kavramsal problemlerin olduğuna, fakat bu sorunların düşünce tarihi çalışmanın kendi başına bile zevkli olmasının önüne geçmediğine örneklerle dikkat çekti: "Bu alanda Alman tarihçi ve teorisyen Reinhart Kosseleck'in öncülüğünde gelişen *Begriffsgeschichte*, yani 'Kavramlar Tarihi'[3] akımı ile, yine Alman kökenli olan, Alman Romantizminde kökleri bulunan 'Zihniyet Tarihi' var. Bu da bir dönemin, bir çağın zihniyetini, yönelişini, arayışını inceleyen bir yaklaşım. Bu iki akım arasında bir gerilim mevcut. Bu konudaki bir diğer kaynak da Michel Foucault'nun Friedrich Nietzsche'den devraldığı *geneology*, yani 'şecere çalışması' yordamı.



Şu aralar revaçta olan alt-üst soy meselesine bakalım örneğin: Bazıları çok temiz, pürüzsüz bir zincir beklerken bazı 'çapaklar' ile karşılaştı. Bu yöntem de aynen bu şekilde bu tür acayip bağlantılar bulmanın mümkün olduğunu gösteriyor. Bir örnek: Kemal Tahir'in notlarına göz atalım. Onun devleici, devletlu bir hakış açısı olduğunu okuyan bilir. Fakat, mesela, kendisi 1964 yılında bir not düşmüş ve devlet tasarımı olarak federal/konfederal bir yapı tahayyül ettiğini ifade etmiş. Buradaki mesele tutarsızlıklar bulmak veya kavramsal anlaşmazlıklara takılmak değil, pürüzlere büyüteç tutmak. Bunu yapmanın da kendine has bir zevki vardır."

Bunun yanı sıra, *Cereyanlar*'ın sunuş kısmında ise Tanıl Bora bir ideoloji tarihi eseri olduğunu söylediği eserinin neyi mercek altına aldığını ifade ederken düşünceler ile ideolojiler arasında şöyle bir ayrım yapıyor: "Düşünce tarihi, 'yüksek fikirleri' dikkate alır; ideoloji tarihi ise onlarla beraber popüler ideolojik söylemlere, sıradanlaşmış düşüncelere, tasavvurlara da bakar. Tam teşekküllü bir ideoloji tarihinin, sözle yetinmemesi, imgelerin sahasına girmesi gerekirdi; elinizdeki kitap, neticede söz ve düşünce odaklıdır."[4] "Söz ve düşünce odaklı" olan bu kitap boyunca birçok siyasi figürün demeçlerinden, röportajlarından, miting konuşmalarından kırpılmış cümlelere rastlıyoruz. Bora, bu ifadelerin yalnızca semantik olarak ne ifade ettiğini değil, bunların ne tür imgelerle, zihniyetlerle ve bağlamlarla ilişkisi olduğunu da açıklama çabasına girişiyor. Dolayısıyla ele aldığı öznelerin içlerinde yaşadıkları şartlardan ve zamandan bağımsız olmadığını söylemeye çalışıyor. Nitekim, 16 Mart akşamı yaptığı konuşmada da eserleri üzerine çalışırken de Marx ve Engels'in entelektüelin rolünü egemen sınıf güçleriyle ilişkili olarak konumlandırdığı "her düşünce tarihi o dönemin egemen sınıfının zihinsel üretiminin bir yansımasıdır" ikazını sürekli aklının bir köşesinde bulundurduğunu ifade etti. Buna ilaveten, yazarın kitapta halihazırda içinde yaşadığı yüzyıla odaklandığını göz önünde bulundurursak kitapta yapılan açıklamaların çoğu zaman Bora'nın kendi imgelemi, tecrübeleri ve ifade gücünün sınırlarıyla ilişkili olduğunu söylemek de mümkündür. Öyleyse, özellikle düşünce tarihi alanında, yazarın kendisini ortaya koyduğu eserden soyutlaması mümkün müdür? Veya açıklamaya giriştiği düşüncelerin zamandan ve mekândan bağımsız anlamları olduğunu iddia etmesi mümkün müdür? Örneğin, adalet kavramını ele alan bir düşünce tarihçisinin bağlamlardan bağımsız, soyut ve zamansız bir adalet kavrayışı olduğunu ifade etmesi mümkün müdür?

İşte, terimsel problemler bir yana, düşünce tarihi çalışan araştırmacıları yaptıkları iş hakkında anlaşmazlığa düşürenler de bu tür felsefi tartışmalardır.

Peki, bu alandaki farklı isimlendirmeler nasıl ortaya çıkmıştır ve bunların arasındaki nüanslar nelerdir? Tanıl Bora'nın kullanmayı tercih ettiği isimlendirme olan "düşünce tarihi" –yani literatürdeki adıyla *history of thought*– kategorisiyle büyük bir ölçüde örtüşen bir diğer kategori *history of ideas*, yani "fikirler tarihi"dir. Yine bu kategorilerle ilişkisi bulunan, fakat güncel tarihyazımında diğerlerine nazaran daha geçerli kabul edilen bir diğer etiket ise *intellectual history*, yani "düşünsel tarih"tir. "Düşünce tarihi" düşüncenin, yani düşünme süreci sonucu üretilen ifadelerin, önermelerin, fikirlerin tarihiyle ilgilenir. "Düşünce tarihi" anlayışını İngiliz dil felsefecisi J.L. Austin'in geliştirdiği söz-eylem kuramının üzerine kuran

John Dunn, düşünce tarihinin insan tecrübesinin sözel bir yolla uyumlu bir şekilde sıralanması mücadelesi veya düşünme süreçlerinin mantıki bir biçimde özetlenmesinden ibaret olmadığını, düşünce tarihinin bireylerin düşünme süreçlerinin üretimi olan akılcı kurguların tarihi olduğunu ve bu fikirlerin formel bir düşünsel artikülasyon ifade edecek kadar ayrıntılandırılması gerektiğini söyler.[5] Bununla birlikte Michel Foucault da "düşünce tarihi" etiketini –ki Tanıl Bora'nın tercihi de Foucault'dan mülhem olmalıdır– "zihniyet tarihi" veya "fikirler tarihi" etiketine tercih eden düşünürlerden biridir.[6] Ona göre, sadece bu kategori sorunsallaştırmalar yoluyla açıklanabilir vaziyettedir, çünkü düşünce, fikir veya zihniyet gibi diğer sınıflandırmalara göre daha serbest bir kullanıma sahiptir.

Buna ilaveten, Foucault'nun düşünce tarihi tasarımı hakikat, bilgi, nesnellik gibi büyük kategorilerin sosyal şartlara dayalı değerler olduğunu savunur: Ona göre tarihçinin görevi tarihteki fikirlerin doğru ve yanlış olduğu ile değil, spesifik bir zaman ve mekânda nelerin doğru ve yanlış olarak sayıldığıyla ilgilenmektir. Sıkça relativistlikle ve konu seçiminde taraf tutmakla suçlanan bu bakış açısının önemli örneklerinden birisi olarak Edward Said'in 1978'de çıkan çığır açıcı eseri *Orientalism* gösterilebilir.

"Fikirler tarihi" kullanımı, Arthur Oncken Lovejoy'un Batı düşüncesinin üzerinde büyük etkisi bulunan "varlık zinciri" adlı evren anlayışının, yani büyük ölçekli bir kavramın, fikirsel temellerine inen kitabının[7] yayımlanmasının ardından özellikle 20. yüzyılın ortalarında geçerlilik kazandı. Tarihçi ve felsefeci olan Lovejoy'a göre tarihsel anlatı büyük bir fikrin çevresinde örgülenmeli ve sırasıyla bu büyük fikrin çeşitli bağlamlarda ve zaman dilimlerinde nasıl kendini gösterdiği ayrıntılandırılmalıdır. Ne var ki bu anlayış Platonist bir bakış açısı, yani düşüncenin bağlamlardan bağımsız olarak zamandan münezzeh bir şey olduğu anlayışı üzerine kurulu olduğu için yüzyılın sonlarına doğru sıkça eleştirilir hale geldi. Fikirlerin bağlamlardan bağımsız olmadığı fikri, özellikle Analitik felsefe ekolünün dil felsefesine atfettiği öneminin büyümesiyle beraber, 20. yüzyılın sonlarına doğru daha çok kabul görmeye başlayınca "fikirler tarihi" kategorisi de yavaş yavaş miadını doldurmuş oldu.[8]

Düşünce ve düşünceyle ilişkili olanı tarihsel ve bağlamsal şartlara bağlı inceleyen "düşünsel tarih" kategorisine göre dünyaya alt şeyler ancak, yine tarih disiplininin kullandığı araçlarla ortaya koyulabilecek, geniş kültürel veya dilsel bağlamlar içinde anlaşılabilir.[9] Düşünceleri diğer düşüncelerle –bilhassa karşıt düşüncelerle– bağlantılı olarak ele almak yerine, onları içinde bulundukları ortam içinde geniş bir çerçevede değerlendiren bu anlayış özellikle Anglosakson analitik felsefe geleneğine bağlı üniversitelerde yaygınlık kazandı. Genellikle postmodernizm ve postyapısalcılık araçlarını kullanan Kıtacı felsefe eğilimli Avrupa ülkelerindeki kurumlarda "düşünce tarihi" etiketi geçerli iken "fikirler tarihi" kullanımı neredeyse tamamen kullanımını yitirmiş durumdadır. Sonuç olarak, genellikle birbiriyle eş anlamlı olarak kullanılan bu sınıflandırmalar arasında küçük farklar mevcut olmakla birlikte, yöntemlerinin ve öznelerinin eklektik olmasından dolayı hiçbirisinin evrensel bir tanımı yoktur. Yine de, "düşünce tarihi"ni –oldukça geniş bir manada– entelektüellerin, fikirlerin ve düşünsel kalıpların zaman içindeki değişimini konu alan tarih alanı olarak tanımlayabiliriz.

Düşünce tarihinin ne olduğu ve nasıl yapıldığı üzerinde dönen tartışmaları başka nelerin oluşturduğunu listelemek için bu satırlarda pek yerim yok.[10] Yine de, Tanıl Bora'nın "Düşünce Tarihini Çalışmak" başlıklı konuşmasını yorumlamak bahanesiyle, bu tartışmaların ana hatlarını, terimsel problemleri ve felsefi ayrıntılarından elimden geldiğince bahsetmeye çalıştım. Düşünce tarihini çalışmak ve okumak, bana göre, bir entelektüelin yapabileceği en ufuk açıcı eylemlerden biri. Yukarıdaki satırların da açıklamaya çalıştığı üzere, düşünce tarihi herhangi bir ahlaki veya felsefi yargının kalıcılığına karşı ciddi bir kuşkuculuk halini besler. Akademik disiplinlerin sınırlarının belki de giderek daha da katılaştığı şu dönemde düşünce tarihi disiplinlerarasılığın kalıplaşmış sınırları tanımak zorunda olmadığını gösterir. Ve bence en önemlisi, düşünce tarihi düşünsel hayatın kendi başına değerli olduğu fikrini destekler.

DİPNOTLAR

1 Grafton, A. (1997). *The footnote: A curious history*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

2 Hacohen, M. H. (2000). *Karl Popper, the formative years, 1902-1945: Politics and philosophy in interwar Vienna*. Cambridge, U.K: Cambridge University Press.

3 Geniş bilgi için bkz. M. Richter, "Begriffsgeschichte and the History of Ideas", *Journal of the History of Ideas* (Nisan 1987).

4 Tanıl Bora (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 19

5 John Dunn (1968), "The Identity of the History of Ideas", *Royal Institute of Philosophy*, Vol. 43, No. 164, s. 85-104.

6 Michel Foucault (1997), "Polemics, Politics, and Problematization", in *Ethics: Subjectivity and Truth*, ed. Paul Rabinow, trans. Robert Hurley (New York: New Press)

7 Lovejoy, A. O. (1936). *The great chain of being: A study of the history of an idea*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

8 Geniş bilgi için bkz. John Toews "Intellectual History after the Linguistic Turn", *American Historical Review* (1987).

9 Son dönemlerde düşünsel tarihyazımına damgasını vurmuş bağlamcı bir metodoloji örneği için bkz. Skinner Quentin, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory* 8 (1969).

10 Geniş bilgi için bkz. Peter Gordon. "What is intellectual history? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field", https://scholar.harvard.edu/files/pgordon/files/what_is_intell_history_pgordon_marzo12.pdf

ULUSLARARASI SEMPOZYUM: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI İLE ANADOLU'NUN EPİGRAFİLERİ

Koç Üniversitesi AKMED, 24-27 Nisan 2018 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenecek uluslararası bir sempozyuma ev sahipliği yapacak.

Binlerce yıldır Anadolu'da yeşeren ve gelişen uygarlıklar varlıklarını adeta taşa kazıdı. Tarihin en önemli kamusal belgeleri olan yazıtlar, söz konusu uygarlıklara ilişkin bilgilerimizin her geçen gün daha da artmasını sağlıyor. Bu derin ve çokkatmanlı tarihi mirası daha iyi anlayabilmenin yolu yazıtların okunmasından geçiyor. "Dünü, Bugünü ve Yarını ile Anadolu'nun Epigrafileri" sempozyumunda çiviyazısı, Anadolu'nun en erken dilleri, Eski Yunanca, Latince, Bizans Yunancası, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kullandığı diller, yurtdışı ve yurtiçinden katılan yirmi epigrafın sunumlarıyla dinleyenleri tarihin sessiz tanıklarıyla tanıştıracak. Sempozyum boyunca, yöntemlerin istikrarlı gelişimlerinin izinin sürülerek, önceki nesillerin yazıtlarla nasıl bir iletişim içerisinde oldukları, taşa kazınmış metinlerin bizi binlerce yıldır okunmamış dillerle nasıl tanıştırdığı incelenecek ve gerekli becerilerin nasıl öğretilebileceği ve hem Türkiye'de hem de dışarıda bu bilgi deposuna tam bir erişim imkanının nasıl sunulabileceği üzerinde konuşulacak.

HABERLER



"TARİH BULUŞMALARI" DEVAM EDİYOR

Nilüfer Belediyesi'nin Tarih Vakfı işbirliğiyle gerçekleştirdiği Tarih Buluşmaları'na 6 Mart günü Feryal Saygılıgil "Kadın Hareketinin 'Saklı' Tarihi" başlıklı konuşmasıyla konuk oldu.

Nâzım Hikmet Kültürevi'nde düzenlenen söyleşide Saygılıgil, kendisinin kadın tarihi alanındaki araştırmalarını Türk edebiyatının ilk kadın romancılarından Fatma Aliye'yi keşfetmesiyle hızlandırdığını, Türkiye'de kadın hareketinin 1990'lı yıllarda vurgulanmaya başladığını, Batılı yazarların ise 70'li yıllarda bu konuyu irdelediğini anlattı ve tarihte kadının yok sayıldığına ya da saklı kaldığına ve belli dönemlerde sadece "annelik" rolüyle sınırlandığına değinerek, edebiyat dünyasında iz bırakan ya da kadınları temsilen örnek çalışmalar yapan isimlerden söz etti.

TARİH VAKFI ANKARA'DA AKŞAM DERSLERİ

Tarih Vakfı Ankara şubesi yeni bir etkinlik dizisine başlıyor: "Akşam Dersleri". Bu kapsamdaki ilk etkinlik olan Felsefe Dersleri beş hafta sürecek ve Yasin Ceylan tarafından yürütülecek. Ders programı şöyle:

1. hafta: Etik Değerler ve Toplum (4 Nisan 2018)
2. hafta: Felsefe Tarihinde İslam Felsefesi (11 Nisan 2018)
3. hafta: Felsefe, Modern Çağ ve Türkiye (18 Nisan 2018)
4. hafta: Batı Aydınlanması ve Türkiye (25 Nisan 2018)
5. hafta: İslam Dünyası; Batı ve Türkiye (2 Mayıs 2018)

Çarşamba akşamları saat 18.00'de başlayacak olan derslerin katılım bedeli tam 150 TL, öğrenci 100 TL. Kayıt ve iletişim için: tarihvakfiankara@gmail.com 0312 424 05 10 - 0505 594 51 06

ODTÜ II. LİSANS VE LİSANÜSTÜ ÖĞRENCİ KONGRESİ

ODTÜ Tarih Topluluğu, Tarih Vakfı'nın katkılarıyla 16 Mayıs'ta ODTÜ'de II. Lisans ve Lisansüstü Öğrenci Kongresi'ni düzenliyor. Kongreye Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan döneme dair tarihsel çalışmaları ve güncel tartışmaları konu alan bildiriler sunulabilecek.

Kongre Düzenleme Kurulu şu isimlerden oluşuyor: E. Attila Aytekin (ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü), Recep Boztemur (ODTÜ Tarih Bölümü), Murat Cankara (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü), Selçuk Dursun (ODTÜ Tarih Bölümü), Ferdan Ergut (ODTÜ Tarih Bölümü), Ömer Turan (ODTÜ Tarih Bölümü), Deniz Ali Uyan (ODTÜ Tarih Bölümü), Ömür Ş. Yıldırım (ODTÜ Tarih Bölümü) ve Akile Zorlu (ODTÜ Tarih Bölümü)

Kongre bildiri özetlerinin 8 Nisan 2018 tarihine kadar odtutarihkongre@gmail.com e-posta adresine gönderilmesi gerekiyor.





VANGELİS KECHRİOTİS PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA SİYASİ DÜŞÜNCE TARİHİ

Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları 2018 bahar dönemini siyasi düşünceler üzerine sohbetlere ayırdı. Dönemin 22 Mart Perşembe akşamı gerçekleştirilen ilk buluşmasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Ertan Kardeş "Dünya İç Savaşı'nı Düşünmek: Carl Schmitt ve Partizan Teorisi" başlıklı bir konuşma yaptı. Kardeş, konuşmasında Carl Schmitt'in başta *Partizan Teorisi* kitabında olmak üzere, farklı adlarla 30'lu yıllardan itibaren kullanmaya başladığı "Dünya İç Savaşı" terimini ele aldı. Çağdaş politik felsefe ve hukuk felsefesi açısından 21. yüzyılda savaş fenomeninin dönüşmesiyle beliren sorunları güncel bağlamlarında değerlendirdi.

19. YÜZYIL ANTALYA'SINDA MORA GÖÇMENİ BİR AİLE MORAVİLER

EVREN DAYAR

Mora göçmenleri 19. yüzyıl Antalya'sının en ilginç etnik toplulukları arasında yer alıyordu. Lisanlarının yanı sıra gelenekleri ve kısmen "alafranga meşrep" tüketim alışkanlıkları, onların şehrin yerli Müslüman sakinlerinden farklı olduklarını gösteriyordu. Öte yandan, sınıfsal ve kültürel nedenler Moralıları 19. yüzyılda Antalya'ya gelen diğer göçmenlerden de farklı kılmış, siyasi tercihlerini belirlemişti. Antalya'daki Moralı göçmenler arasında adı en çok anılan aile ise Moravilerdi.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Antalya çok önemli bir dizi kitlesel göçe tanıklık etti. 1770'teki Memlûk isyanı Mısırlı Arapların bir bölümünü Antalya'ya taşımış, 1798-1799'da Napoléon'un Mısır'ı işgal etmesi şehre yönelik bir başka göç dalgasına neden olmuştu.[1] Bu dönemde yaşanan bir diğer göç hareketi de Moralı Müslümanların Antalya'ya gelişiydi. Mora'da 1820'de Tepedenli Ali Paşa ile Osmanlı kuvvetleri arasındaki çatışmayla başlayan olaylar bir yıl içinde adanın tümüne yayılmış, 1821'e gelindiğinde kırsal bölgelerdeki Müslumanlar kalelere sığınmış, Ortodoks Rumlar dağlara çekilmişti.[2] Şiddet olaylarının artması ve bir süre sonra çatışmaların Müslümanlara yönelik kitlesel katliamlara dönüşmesi adanın terk edilmesine neden olmuştu.[3] Bu sürecin sonunda binlerce Moralı Müslüman Anadolu'ya sığınmış, Antalya, göçmenlerin iskân edildiği en önemli şehirler arasında yer almıştı.

ANTALYA'DA MORALI GÖÇMENLER

Mora göçmenleri Antalya'ya ağırlıklı olarak 1822 ve 1823 yıllarında Modon ve Koron'dan gelmişlerdi.[4] Bir bölümü Şarampol mevkiindeki saz damlara yerleştirilmiş,[5] bir bölümü de başta Kızılsaray Mahallesi olmak üzere şehrin dış mahallelerine iskân edilmişti.[6] Birkaç yıl içinde Antalya'ya gelen Moralıların sayısı dört yüz haneye ulaşmış,[7] Osmanlı Devleti bu sürece hazırlıksız yakalandığından 1840'ların başlarında bile göçmenlerin bir bölümü şehir ve limandaki kahvehanelerde barınmak zorunda kalmıştı.[8]

İskânın ilk yıllarında göçmenleri şehrin dışında tutan bu yerleşim şekli, şüphesiz, Moralılar ve yerliler arasındaki farkı belirginleştiriyordu; fakat göçmenler ve yerliler arasındaki esas farklılık konuşma dilinde ortaya çıkıyordu. Moralılar, Türkçe dışında bir dil bilmeyen Antalya Rumlarının aksine Yunanca konuşuyorlardı ve bu şaşırtıcı karşıtlık Antalya'ya gelen birçok kişinin dikkatini çekiyordu. Örneğin, 1862 Ekim'inde Antalya'da bulunan E. Sperling şehirdeki Moralıların Türkleşmiş Rumlara anadillerini tekrar öğrettiklerini ve Rumların "ulusal" kimliklerini pekiştirdiklerini iddia etmişti. Sperling'e göre şehirdeki Rum okulları bu göç sürecinden sonra açılmıştı.[9] Antalya Rumlarının unuttukları Yunancayı Moralı göçmen Müslümanlardan öğrendikleri iddiasını Antalyalı Danieloğlu da dile getirmiştir.[10]

Fransız dilbilimci Victor Bérard'ın aktardığı gözlemler de Sperling ve Danieloğlu'nun verdiği bilgileri teyit eder. Bérard, Antalya'daki Rumların Türkçe dışında lisan bilmediklerini, fakat şehir nüfusunun önemli bir bileşenini oluşturan Müslüman Moralıların da Yunanca konuştuklarını,[11] uzun yıllar kendilerini "Moralı" olarak tanımlamaya devam ettiklerini yazmıştır.[12] Amerika'nın İzmir konsolosu Ernest Lloyd Hariss ise 1915'teki Ege seyahati esnasında karşılaştığı Antalya'daki Moralıları "çok ilginç bir etnik topluluk" olarak tanımlamıştır.[13] Son olarak, 1926'da Charles P. Howland, Antalya'daki Moralı Müslümanların Yunanca konuştuğunu söylemiştir.[14]

Yerli toplumla aynı lisanı konuşmamaları ve onları yerlilerden ayıran gelenekleri, iskân sürecinin başlarında Moralıları birçok zorlukla karşı karşıya bırakmıştı. Göçmenlerin çoğu için bu zorluklarla baş edebilmenin en etkili yolu aileler arasındaki ilişkileri güçlendirmekten geçiyordu. Bu nedenle, göç sürecinin ilk birkaç on yılında birçok göçmen birbirine vasi, vekil ya da kefil olmuştu.[15] Öte yandan, şehrin yabancısı olmaları –beklenmedik biçimde– Moralılar için bazı imkânların kapısını da aralamıştı, çünkü şehir yakın geçmişinde Babıâli'ye başkaldırmış, 1812-1814 arasında devam



Antalya'ya iskân edilen göçmenler ağırlıklı olarak Modon, Koron ve Arkadya'dan gelmişlerdi.

The Atlas of Ancient and Classical Geography.

eden uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirilebilmiş, Osmanlı Devleti Antalya'daki hâkimiyetini yeniden tesis ederken kendisine başkaldıran yerli aileleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Yerli ailelerin tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğu ise göçmenlerle doldurulmuş, Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren, Moralılar ile birlikte Anadolu seferinden sonra Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Antalya'ya yerleştirdiği Arap aileler şehirde söz sahibi olmuştu. Örneğin, bu dönemde Moralı İbrahim Ağa önce beratlı ve imtiyazlı "hayriyye tüccarı" olmuş,[16] daha sonra "şehbender vekili" seçilmişti.[17] 26 Şubat 1861'de öldüğünde Antalya'nın en tanınmış tüccarlarından biri oydu.[18] Moralı İbrahim Ağa'nın kardeşi Ahmed Pertev Efendi ise Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra kurulan Antalya Meclisi'nde birkaç dönem aza olarak bulunmuştu.[19] Bu şekilde Antalya'da söz sahibi olan ve nüfuzlarını birkaç kuşak devam ettirebilen en önemli aile ise Moravilerdi.

RİKÂB-I ŞAHANE KAPUCUBAŞILARINDAN MORAVİ ALİ MUHLİS AĞA

Moraviler, Yunan ayaklanmasından sonra Antalya'ya gelen göçmenler arasında adı en çok anılan aileler arasında yer alıyordu. Ailenin Antalya'daki ilk temsilcisi Abdullah oğlu Mustafa Ağa Mora'da doğmuştu ve o öldükten sonra Moravilerin Antalya'daki en önemli temsilcisi, oğlu Ali Muhlis Ağa olmuştu.

Ali Muhlis Ağa'nın nüfuzu, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Antalya'daki gücünü pekiştirmek için göçmen tüccarlarla işbirliğine girişen Osmanlı Devleti'nin desteğiyle arttı. 1840'ların sonlarından itibaren Ali Muhlis Ağa, Antalya Meclisi'nin değişmeyen azaları arasında yer almayı başarmış, itibarını artırırken şehirdeki diğer Moralı tüccarların — örneğin İbrahim Ağa ve Ahmed Pertev Efendi'nin— karşısına çıkmaktan çekinmemişti. Bu nedenle, Antalya açısından oldukça çalkantılı geçen ve Müslüman meclis azalarının sık sık değiştiği 1850 ila 1860 arasında fasılasız olarak görevini sürdüren tek kişi oydu.[20]

Bu çalkantılı dönemde Antalya, Eylül 1853'te tahıl fiyatlarındaki ani artışın tetiklediği, kitlesel tabanını ise yerli esnafın oluşturduğu bir ayaklanmayla sarsılmıştı. Öte yandan, esasında tahıl fiyatlarındaki artış sebebiyle başlayan ayaklanma, yerli tüccarların da kışkırtmasıyla, bir süre sonra Arap ve Moralı tüccarlara yönelik eylemlere sebep olmuştu.[21] Yaşananlar nedeniyle Antalya, göçmen tüccarlar ile yerli tüccarların taraf olduğu muhalif iki fırkaya bölünmüş, bu bölünme 1850'li yıllara damgasını vurmuştu. Bu süreçte göçmen tüccarlar arasında ısimleri öne çıkanlar, Arap Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Sakızlı Ahmed Tevfik Efendi ile Moralı İbrahim Ağa ve Moralı Ahmed Pertev Efendi'ydi. Onların karşısında da Yanıkzade İsmail Bey ile Hacı Velizade Ahmed Ağa'nın temsil ettiği yerli aileler yer alıyordu.[22]

Yerliler ve göçmenler arasındaki bölünmenin yansıması olan fırkalaşma sonraki birkaç yıl boyunca da devam etmiş, şehirdeki çekişmeyi soruşturmak için 1858'de Antalya'ya gelen Babıâli müfettişi Ahmed Ata Bey fırkaları tanımlayan ilk kişi olmuştu. Ahmed Ata Bey'e göre iktidar mücadelesinin tarafı olan fırkalardan ilki, onun "pek mürtekib İrüşvetçil ve fena adamlar" olarak tarif ettiği, esas olarak şehirdeki Arap



Moravi Ali Muhlis Ağa'nın mührü.

ve Moralı tüccarların temsil ettiği "fırka-ı melûne [lanetli]" idi. Bu fırkaya muhalefet eden ve Ahmed Ata Bey'in "mütecâsir [cüretkâr] ve serkeş adamlar" olarak tanımladığı yerli ailelerin temsil eden diğer fırka ise "fırka-i mütecâsire" idi.[23]

Her iki fırkanın da karşısında yer aldığı 1858'e kadar Ali Muhlis Ağa mümkün olabildiği kadar bu çatışmada tarafsız kalmaya gayret etmiş, bazen arabulucu olmuş,[24] bazen de iki taraf için dilekçe mühürlemişti.[25] Onu "ehl-i ırz bir adam" olarak tanıyan Ahmed Ata Bey'in tahkikatından sonra ise sadece yerli ailelerin değil, Arap tüccarların ve onların ortağı diğer Moralı tüccarların da karşısında yer almış, kendi ifadesiyle "Padişah'ın iradesine muhalefet ettikleri", "mütecasir hareketlerine bir nihayet vermedikleri için" Antalya Meclisi'nin toplantılarına katılmama kararı almıştı.[26] Bu tarihten itibaren de şehirdeki fırkalaşmanın tarafı olmaktan çıkmıştı. Muhtemelen bu nedenle, 1860'lardan itibaren Antalya Meclisi'nin reisi mertebesine yükselmiş,[27] 1866'da kaymakam vekili olmuş, "muteber aza" ve "kapucubaşı" sıfatlarıyla taltif edilmiş,[28] Vilayet Nizamnamelerinin ilan edildiği hayatının son dönemlerinde bile Antalya İdare Meclisi'nde aza olarak bulunmaya devam etmişti.[29]



Moravi Ali Muhlis Ağa, eşi Nefise Hanım'ı 1858'de çok genç yaşta kaybetmiş, Nefise Hanım aile konağının bulunduğu Kaleiçi Ahi Yusuf Mahallesi'ndeki Kılıççı Yusuf Mescidi'nin bahçesine defnedilmişti. Mezar taşındaki kitabede şunlar yazılıdır: "Ah ile zar kılarak gençliğime doymadım, hasrete fani cihanda tûl-i ömür sürmedim, takdir-i hûda bu imiş ta ezelden bilemedim."

Bununla birlikte, idareci olarak rüştünü ispat ettiği 1860'lı yıllarda Ali Muhlis Ağa'nın ticari hayatta aynı ölçüde başarılı olduğunu söylemek güçtür. Bu dönemde alacaklıları tarafından birçok kere şikâyet edilmiş,[30] aleyhindeki iddialar Antalya Kaymakamı'na da iletilmişti. Ne var ki Antalya Kaymakamı, iddialar doğruysa eğer, kendisine olan "muhabbeti nedeniyle" ona hiçbir şey yapmamıştı.[31]

Aslına bakılırsa tüccarların bu türden borç meselelerinin tarafı olmaları olağandır; fakat borçların uzun süre ödenmemesi, muhakkak ki tüccarın iş hayatında yaşadığı sıkıntıların delilidir.[32] Buna rağmen, şehrin en üst mülki amiri tarafından korunuyor olması Ali Muhlis Ağa'nın itibarını gösterir. Zaten bu nedenle, alacaklılarıyla yaşadığı sorunların üstesinden gelmeye çalıştığı hayatının son dönemlerinde bile idari görevleriyle meşgul olmaya devam etmiştir.[33]

MORAVİ ALİ MUHLİS AĞA'NIN OĞLU CEMAL BEY

Ali Muhlis Ağa, muhtemelen, 1870'li yılların ortalarında öldü. Hayatının son dönemlerinde yaşadığı maddi sıkıntılar nedeniyle, öldüğünde oğlu Cemal Bey'e sadece bir çiftlik (Kökez Çiftliği) ve Antalya Ahi Yusuf Mahallesi'ndeki konağını bırakabilmişti.[34] Buna rağmen 1880'lerden itibaren oğlunun adı, bir zamanlar kendisinin de olduğu gibi, Antalya'nın en muteber, hatta bazı dönemler "tek muktedir" eşrafı arasında anılmış, ara ara kesintiye uğrasa da nüfuzu sürekli artmıştı. Hayata veda ettiği Nisan 1894'te ise aleyhindeki ithamların da etkisiyle şehirde adı üzerine en fazla konuşulan kişi oydu.[35]

Cemal Bey'in nüfuzunun ilk ve en önemli kaynağı babası Ali Muhlis Ağa'ydı, fakat o nüfuzunu sadece babasından miras edindiği ayrıcalıklarla oluşturmamıştı. Hatta 1860'ların ortalarından itibaren tahıl ticaretinin Antalya'da servetin esas kaynağı olmaktan çıkması[36] ve diğer tahıl tüccarlarıyla birlikte babasının karşılaştığı mali güçlükler Cemal Bey'i olum-

suz etkilemişti.[37] Ayrıca, tahıl ticaretinde yaşanan gerilemeye, kereste ticaretinin şehrin başat iktisadi faaliyeti haline gelmesi ve kereste tüccarlarının güçlenmesi eşlik etmişti. Buna rağmen Cemal Bey'in 1870'lere gelindiğinde şehrin en önemli muktediri olmasının esas nedeni, birçok adli ve idari görevde bulunması, nişanlarla taltif edilmesiydi.

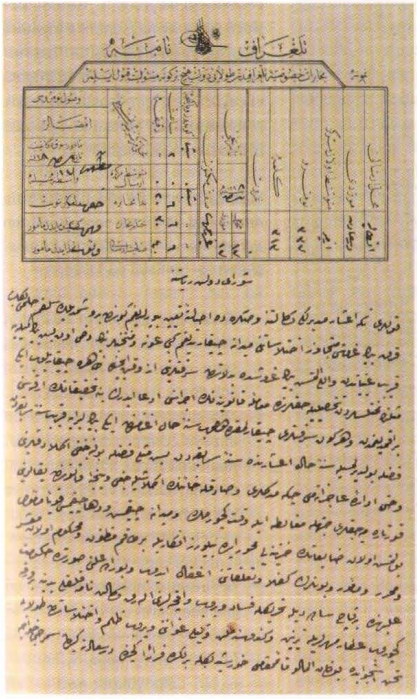
1869'da babası Antalya İdare Meclisi azasıyken,[38] Cemal Bey Antalya Belediyesi muavini, gerçekte ise fiili belediye reisiydi.[39] Bu görevi birkaç sene uhdesinde bulundurmuş,[40] bu dönemde ayrıca ticaret mahkemesi reisliği yapmıştı.[41] 1877'de Dördüncü Mecidi nişanıyla,[42] kısa bir süre sonra ise İstabl-ı Âmire (askeri kaymakamlık) rütbesiyle taltif edilmiş,[43] 1890'ların başlarında Çerkes göçmenlerin iskânı sürecindeki hizmeti nedeniyle de rütbesi terfi ettirilmişti.[44] 1870'lerin sonlarında Antalya Bidayet Mahkemesi reisliğine getirilmiş,[45] fakat İngiltere'nin Konya'daki konsolos vekili Yüzbaşı Stewart'ın müdahaleleri sonucu 1880 başlarında adli görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı.[46] Ancak, aradan kısa bir süre geçtikten sonra eski nüfuzunu tekrar elde etmiş ve 1881'de Mutasarrıf Hafız Mehmed'in girişimleriyle Çekirge İtlaf Komisyonu reisi olmuş,[47] 1882'de –1878 ve 1879 yılları arasında Antalya Aşar İdaresi Başkâtibi olan akrabası Moralı İzzet'ten sonra– Aşar ve Ağnam İdaresi Müdürlüğü'ne asaleten atanmış,[48] bu memuriyeti iki seneye yakın uhdesinde bulundurmuştu.[49] Ayrıca bu tarihte oğlu Münir Bey'i Tahrirat Kalemi'nde görevlendirmeye muvaffak olmuştu.[50]

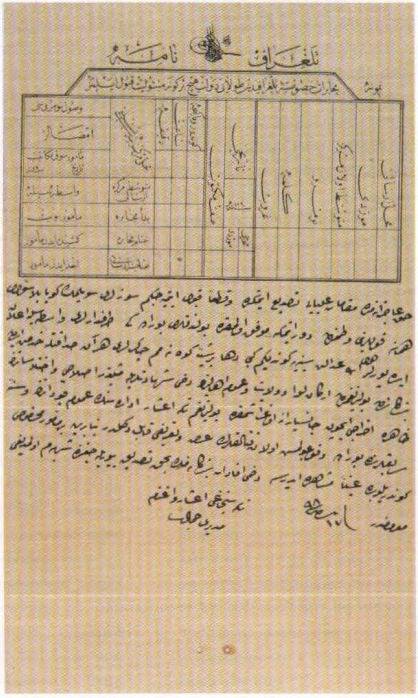
Cemal Bey bir diğer önemli idari görevini 1891'de üstlenerek Muhacirin İskân Komisyonu reisliğine getirilmişti.[51] Bunların dışında birçok defa Antalya İdare Meclisi'nde aza olarak bulunmuş,[52] hatta İdare Meclisi Müdde-i Umumiliği (savcılığı) yapmıştı.[53] Sahip olduğu tüm bu idari mevkilerin yanı sıra Hafız Mehmed Bey ve Turhan Paşa (Permeti) gibi mutasarrıflar ile İngiliz Said Paşa gibi valilerin desteğini de elde etmiş, 1880'lerin başlarında Manavgat



Konsolos Vekili John Donald Hamill Stewart.

hanedanı Tugayoğulları ve Elmalılı İdriszadelerle kurduğu "ortaklıkta" olduğu gibi, kişisel ilişkilerinin sunduğu imkânlardan sonuna kadar faydalanmasını bilmişti.[54] Cemal Bey'in bu muazzam nüfuzu ve etkisi, sadece, onu açıkça hasım bilen Konsolos Vekili Yüzbaşı Stewart'ın müdahaleleri





Moravi Cemal Bey'in Şura-yı Devlet riyasetine çektiği 29 Nisan 1882 tarihli telgrafı.

sonucu 1880'lerin başlarında kısa bir süre için kesintiye uğramıştı.

CEMAL BEY VE İNGİLİZ KONSOLOS VEKİLİ YÜZBAŞI STEWART

Yüzbaşı Stewart, Berlin Kongresi'nden sonra konsolos vekili unvanıyla 1879 yazında Konya'ya tayin edildi. Konya'da bulunduğu dönemde hem vilayet merkezinde hem de vilayete bağlı sancaklarda birçok inceleme yapmış, 8 Ocak 1880'de Antalya'ya da gelmiş, Mart'ın 23'üne kadar şehirde kalmıştı.

Yüzbaşı Stewart'in Antalya seyahatinde dikkatini çeken ilk şey, Cemal Bey'in şehirdeki nüfuzu olmuştu. Konsolos Vekili o dönemde bidayet mahkemesi reisi olan Cemal Bey'i çok ağır ifadelerle suçlamış, onun tepeden tırnağa kirli ilişkilere bulaştığını iddia etmişti; ancak, nüfuzu, adli ve idari görevleri karşısındakini güç bir hedef haline getiriyordu.[55] Hergele olarak tanımladığı Cemal Bey'in şehirdeki bütün serserilerin en büyük hamisi olduğunu, bidayet mahkemesindeki görevi nedeniyle ayda 2.000 kuruş rüşvet aldığını ve bu parayla gösterişli ve pervasız bir hayat sürdüğünü de söylemişti. Aristokratik aile bağları nedeniyle şehrin en muktediri oydu, hatta kendisine borçlu olan Mutasarrıf Hafız Mehmed'in gerçek efendisi de Cemal Bey'di.[56]



Cemal Bey'in kereste tüccarları aleyhinde Sadaret'e ilettiği telgrafı.

Yüzbaşı Stewart, Antalya'ya geldikten hemen sonra Konya Vilayeti'ne telgraf çekerek –gerçekte kendisinin baskıları sonucu gerçekleşen– Cemal Bey'in bidayet mahkemesi reisliğinden istifasının kabul edilmesini istemiş,[57] 17 Ocak tarihli telgrafında da onun istifasıyla Antalya'daki adli işlerin düzene gireceğini yazmıştı.[58] Üç gün sonra ise Cemal Bey'in konsolosluktan aldığı kesin uyarıyla mahkeme riyasetinden istifa ettiğini, "Sonuna kadar mücadele ya da istifa seçeneklerini sundum" sözleriyle dile getirmişti. Cemal Bey'in istifa etmesinin nedeninin, bir soruşturmaya uğramaktansa şimdilik geri çekilmeyi çıkarları için daha makul bulması olduğunu düşünüyordu, çünkü şehir halkı Konsolos Vekili Antalya'yı terk ettikten sonra "efendileri aleyhinde şikâyette bulunmaya hiçbir zaman cesaret edemeyecek"ti. Yüzbaşı Stewart, Şubat ayının sonunda İngiltere Elçisi'ne yazdığı bir notta, "basiretsiz" Mutasarrıf Hafız Mehmed'in işten el çektirilmesi için Babıâli'nin teşvik edilmesini talep etmişti ki, neticede bunda başarılı olmuştu.[59]

Yüzbaşı Stewart iki aydan daha fazla Antalya'da kaldıktan sonra şehirden ayrıldı. Cemal Bey hakkındaki nihai sözleri ise bir hayli suçlayıcıydı:

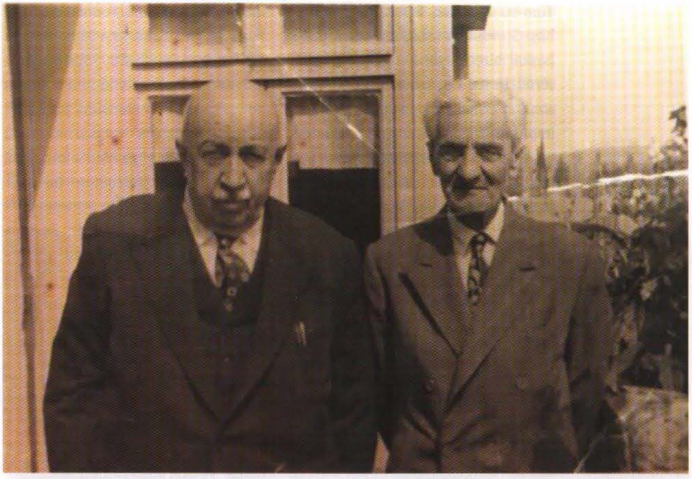
> Cemal Bey bu şehrin büsbütün hükümdarıdır. İdari makamları satın almaktadır, aşar ihalesini çok düşük fiyatla kapatmaktadır. Zira kimse yüksek bir fiyat teklif etmeye cesaret edememektedir. Adaletin satıcısı, köylülerin ezicisi ve haydutların ve hırsızların en büyük hamisi Cemal Bey. Türkiye'deki kötü yönetimin en önemli nedeni şüphesiz bu yerli eşraftır. İnsanlar hükümetten çok bu gibi adamların eline bakarlar. Bu sınıftan birçok insanla tanışma fırsatım oldu, fakat içlerinden hiçbiri daha yüksek menfaatleri

kendi menfaatleri yerine koyacak insanlar değildi. Aksine, sadece iktidarlarını tahkim etmeye çalışan, rakip ve hasımlarına karşı entrikalar çeviren, gayrimeşru araçlarla para biriktirmekten başka bir şey düşünmeyen insanlardı bunlar. Zenginliklerini ve nüfuzlarını kendi şehirleri için harcamak bu adamlara çok yabancı düşüncelerdir.[60]

Konsolos Vekili Stewart'ın bu gözlemleri ne kadarıyla gerçeği yansıtır? Cemal Bey gerçekten de iddia edildiği gibi "şehirdeki tüm serserilerin hamisi bir hergele" miydi? Tek derdi maddi çıkarları ve ikbal düşüncesi miydi? Bu sorulara peşinen evet yanıtı vermek, Cemal Bey'e ilişkin diğer tanıkların ifadeleri akla getirildiğinde güçtür; üstelik Yüzbaşı Stewart'ın tüm bu ithamlarında ifrata kaçtığına dair birçok delil de vardır. Örneğin, tam da bu dönemde, 1 Ocak 1880'de Burdur eşrafına hitaben çektiği ve üslubu açısından bir ihtilal beyannamesini andıran telgrafta Cemal Bey, kişisel çıkarlarını gözetmiş gibi değildir. Bu telgrafında Antalya ve Burdur'un Konya Vilayeti'nden ayrılması için ortak mücadele çağrısında bulunmuştur:

> Bizler gaflette zannıyla yadigârlarımızı yine kazanmak efkârına teşebbüs etmişler. Biz buradan berren ve bahren [karadan ve denizden] feryad etmekteyiz. Muavenet ve himmet-i seniyyelerini her an ve zaman ümid ederiz. Yaşasın her bir fedakârlığa hazır olan Burdurlular, var olsun masraftan korkmaz Burdurlular![61]

Konya Valisi Akif Paşa'nın ifadesiyle "cumhurculara mahsus tabir kullanılarak" çekilen bu telgrafın üslubu gerçekten de şaşırtıcıdır.[62] Akif Paşa telgrafın gayesini ve kimin tarafından çekildiğini öğrendikten sonra,[63] Cemal Bey'in Antalya Bidayet Mahkemesi reisi olduğuna göre aklı başında bir adam olması gerektiğine kanaat etmiş, bu nedenle "çılgınlara mahsus" bu gibi hareketlerde bulunmayacağını düşünmüştü. Ne var ki kısa bir tahkikattan sonra telgrafın Cemal Bey tarafından çekildiği anlaşılmıştı.[64]



Antalya'da beşinci kuşak Moravilerden Cemal Günertem.

Öte yandan, Cemal Bey bu olaydan bir yıl sonra dönemin mutasarrıfı Hafız Mehmed Bey tarafından Çekirge İtlaf Komisyonu riyasetine atanmıştı.[65] Aynı yıl Aşar ve Ağnam Müdürü Hilmi Bey'in usulsüzlükleri nedeniyle görevinden alınması üzerine, "şehrinin dirayetli eşrafından olduğu için" Hilmi Bey'in yerine Aşar ve Ağnam Müdürü olarak görevlendirilmişti. Bu görevi üslendikten sadece bir hafta sonra da Hilmi Bey aleyhindeki dedikodulara gerçeklik hükmü kazandırmış, iddiasına göre hükümetten gizlenmiş 600 Konya kilesi tahılı meydana çıkarmıştı.[66]

Cemal Bey, Yüzbaşı Stewart haricinde bu dönemde kendisini tanıma fırsatı bulmuş birçok kişi tarafından da iyi anılmıştır. Örneğin, reformcu mutasarrıflardan Turhan Bey çoğu defa Cemal Bey'i konağında ziyaret etmiş, onun Ticaret Odası reisi olması için teklifte bulunmuştu.[67] Konya Valisi Said Paşa, Antalya'ya geldiğinde Cemal Bey'in "latif havasıyla" şehrin "çağdaş" yüzünü temsil eden Teşvikiye Mahallesi'ndeki konağında misafir olmuş,[68] geçmişte vilayet merkezinin Antalya olması gibi bazı girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen, Cemal Bey'den her türlü istifade edilebileceğine olan inancını açıkça ifade etmiştir.[69] *Isparta Tarihi*'nin müellifi Böcüzade Süleyman Sami Bey ise Cemal Bey ile aralarında geçen bir konuşmayı şu şekilde aktarmıştır:

> Mutasarrıf-ı cedid Zihni Paşa Hazretleri'nin istikbaline gidecek Belediye Meclisi Reisi ve idare azası meyanında bizim de bulunmaklığımız tensip olunmağla [onaylanmakla] Antalya'ya yakın ser-kurenâ-yı esbak [eski başmabeynci] Hafız Mehmed Bey çiftliğine kadar gidilmişti. Orada eskiden tanıştığımız Antalya eşrafından Cemal Bey'e tesadüfle dertleşirken mir-i mumaileyh [adı geçen bey] "Anadolu böyle Toptaş Bimarhanesi'nden çıkmış mutasarrıflardan, amirlerden ne vakit kurtulacak ve payitaht-ı saltanat Anadolu'nun ıslah ve terakkiyatına ne vakit bakacak? Zavallı Anadolu'muz biçâregânı [çaresizler] hem her türlü teklifat müz'ice [ağır vergiler] altında ezilir ve hem de fazlaca bir de ağır cezalarla hapishanelerde mahvedilir. Acaba bu İstanbul erbab-ı istibdad ve sefahatinin Rumeli'yi, Arabistan'ı, Kürdistan'ı bitirip de Anadolu'ya bu derece saldırmaları ne vakit hitam bulacak? Bari bu gelecek mutasarrıf paşa adamakıllı biri olsaydı halkımız biraz teselli bulsaydı" diyordu.[70]

Tüm bu örnekler, Cemal Bey'in, Yüzbaşı Stewart'ın tarif ettiğinden daha başka birçok yönü olduğunu gösterir. Hatta bu örneklerde o, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra imparatorluğun yaşadığı dönüşümün taşradaki heyecanlı destekçilerinden biri olarak karşımıza çıkar. Muhtemelen bu nedenle, Konsolos Vekili Stewart'ın girişimleri nedeniyle kısa bir süre için itibarını yitirmiş gibi görünse de Turhan Bey'in mutasarrıflığı döneminden itibaren eski itibarını tekrar kazanmış,[71] Ziya Bey ile Enis Paşa'nın 1886-1891 arasındaki mutasarrıflıkları döneminde nüfuzunu daha da artmış, bu tarihten itibaren birçok defa idare meclisinde aza olarak bulunmuştur. Bu tarihte Cemal Bey'in bir diğer önemli idari görevi de 1891'den itibaren deruhte ettiği ve kendisine yeni bir nüfuz sahası kazandıran Muhacirin İskân Komisyonu reisliği olmuştur.[72]

ÇERKES GÖÇMENLER VE CEMAL BEY ALEYHİNDEKİ DİĞER İDDİALAR

Muhacirin İskân Komisyonu reisi olduğu dönemde Cemal Bey, 1890'ın son aylarından itibaren Antalya'ya gelmeye başlayan Çerkes göçmenlerin iskânıyla yakından ilgilendi. Gerçekten de bu dönemde Antalya'ya gelen Çerkesler –Kasım 1891'de şehirdeki göçmenlerin sayısı 5.000'e yaklaşmıştı–[73] çok güç şartlarda, "hâl-i perâşâniyyet ve sefalette" yaşıyorlar ve kesinlikle yardıma muhtaç bir halde bulunuyorlardı.[74] İskân edilebilen Çerkeslerin çoğu ise çevre şartları sebebiyle iskân mıntıkalarından "firar etmiş",[75] ayrıca, göçmenler ve köylüler arasında çatışmalar yaşanmıştı.[76] Hasımları, bu çatışmaların ardında aşiret reisi bir Çerkes aileyle akrabalık kuran Cemal Bey'in olduğunu iddia ediyordu.[77] Rivayet doğruysa eğer, Cemal Bey, oğlu Münir Bey'i Çerkes bir kızla evlendirerek göçmenlerle akraba olmuş ve arazilerinin sınırlarını genişletmek için onları köylülerin üzerine saldırtmıştı.[78]

Cemal Bey, Çerkesleri nüfuzunu artırmak için kullandığı iddialarını hiçbir zaman kabul etmemiş, bunların hasımlarının teşvikiyle ortaya atıldığını söylemiştir. Aleyhindeki iddialara mukabelede bulunurken de göçmen hanelerinin inşasında gösterdiği çabayı vurgulamış,[79] bu sebeple aldığı taltifi hatırlatmış, kırk senedir "devlet ve millete bir hayli hizmet ettiğini" dile getirmiştir.[80] Buna rağmen, bu dönemde aleyhindeki şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Örneğin, 24 Mayıs 1893'te Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta, Cemal Bey'in Bucak ve Kızılkaya sınırındaki çiftliğinin (Kökez Çiftliği) bataklıklarını temizletmek için köylüleri her sene cebren çalıştırdığı ve arzusuna karşı gelenlere zulmettiği;[81] oğulları ve adamlarının ahalinin zevce ve kerimelerinden gözlerine kestirdiklerini "kaldırıp" aylarca çiftliğinde "icrâ-yı fuhşiyyât" ettirdiği;[82] "millet-i İslamiyye'yi tahkir ve papazları ulemadan üstün tuttuğu";[83] bazı köylülerin hayvanlarına el koyduğu,[84] bazılarının da çiftliğini tasarrufuna geçirdiği ihbar edilmiştir.[85]

Tüm bu ihbarlardan sonra Konya Vilayeti, hem göçmenlerin iskânı sürecinde karşılaşılan sorunların dinlenmesi hem de diğer iddiaların araştırılması için Hafız Ahmed Efendi adında bir müfettiş görevlendirmişti.[86] Temmuz ayında Antalya'ya gelen Hafız Ahmed Efendi hemen tahkikata başlamış, soruşturmasını Ekim 1893'te bitirmişti.[87] Tahkikatın neticesinde Cemal Bey'in aleyhindeki iddiaların aslı olabileceği anlaşılmıştı; çünkü çiftliği civarındaki eski bir arkı yıktırarak yeni bir ark yaptırdığına ve bu iş için köylüleri ücretsiz çalıştırdığına, oğullarının kanun kaçaklarını himaye ettiğine, Çerkes göçmenleri hükümet ve ahali aleyhine kışkırttığına ilişkin tanıklar ortaya çıkmıştı.[88]

Hafız Ahmed Efendi'nin vurguladığı bir diğer husus, Cemal Bey'in arzusuna muhalefet eden mutasarrıflar hakkında hiçbir iftiradan çekinmediğiydi. Hatta Mutasarrıf Enis Paşa'nın görevden alınma nedeni de oydu. Hafız Ahmed Efendi'ye göre Cemal Bey, idare meclisi azası olduğu için memurları etkisi altına almış ve onları dilediği kişiler aleyhinde istediği gibi kullanmış, nüfuzu sayesinde istediği zaman şikâyetnameler, ihbarnameler ve hatta ahali adına mahzarlar tertip ettirebilmiş, bu suretle mutasarrıf gibi memurları bile sürekli tehdit altında tutabilmişti.[89]

CEMAL BEY'İN KERESTE TÜCCARLARIYLA REKABETİ

Cemal Bey, aleyhindeki şikâyetlere ve Hafız Ahmed Efendi'nin soruşturmasında dile getirilen tüm iddialara çeşitli vesilelerle cevap vermiştir. Gerçekleştirilen tahkikatın usulsüz olduğunu iddia ederken, hakkındaki şikâyetlerin hasmı kereste tüccarları tarafından tertip ettirildiğini söylemişti. Hakkındaki iddiaların, idare meclisi azalığında bulunduğu esnada Antalya'daki kereste tüccarlarının suiistimallerini açığa çıkarmasından dolayı, bir "garez hissiyle" ortaya atıldığını düşünüyordu. Müfettiş Hafız Ahmed Efendi ise hasımları tarafından destekleniyordu.[90]

Cemal Bey'e göre meselenin esası, kereste işinde suiistimalleri anlaşılan Hacı Ali Rıza Efendi (Lülü) ile Ömer Lütfi Efendi (Lülü)'nün çıkarlarına karşı gelmesiydi.[91] Bu nedenle kendisine iftira atılmış, Vali Paşa ona karşı kışkırtılmıştı. Cemal Bey, çiftliği çevresindeki bataklıkları kişisel menfaati için köylülere temizlettiği iddiasının da gerçek olmadığını söylemiştir. Şöyle ki, sert geçen kış taşkınlara neden olmuş, Kızılkaya ve Bucak köylülerinin binlerce dönüm arazisini su basmıştı. Bu nedenle mahsul mahvolmuş, hem aşar geliri tahsil edilememiş hem de "ahalinin eli böğründe kalmış"tı. Bunun üzerine Cemal Bey, sadece kendi çiftliği arazisini değil, söz konusu köylülerin arazisini de temizletmiş, üstelik bunu onların talebi üzerine yapmıştı. Kısacası, köylüleri cebren çalıştırdığı iddiası tamamen asılsızdı. Hafız Ahmed Efendi, kereste tüccarları ve taraftarlarının hoşnut olmaları için "keyfi ve kanunsuz bir tahkikat" yürütmüştü.[92]

Cemal Bey 14 Ekim 1893'te Dahiliye Nezareti'ne ilettiği telgrafta da iddialarını tekrar etmiş, hasımlarının

Hafız Ahmed Efendi'yi etkilediğini ve bu nedenle tahkikatın kanunsuz icra edildiğini, hatta Hafız Ahmed Efendi'nin kendi ifadesine başvurma gereği bile duymadığını söylemişti. Ona göre bu soruşturmanın amacı "açıktan açığa hasımlarını memnun etmekti" ki, bu iddialarını destekleyen delilleri de vardı.[93] Zira tam da bu dönemde Sadaret'e ulaşan telgraflar arasında, ilgili köylerin muhtarları tarafından imzalanmış ve Cemal Bey'i destekleyen telgraflara da rastlanır. Örneğin 29 Ekim 1893 tarihli bir telgrafta, köylerindeki bataklıkların kurutulması meselesinden dolayı Cemal Bey aleyhinde haksız ithamlarda bulunulduğu ve köylüler adına sahte şikâyetnameler yazıldığı ifade edilmişti. Telgrafın devamında her iki köy halkının bu bataklıkları kurutmaya mecbur olduğu vurgulanmış, aksi takdirde arazilerinin "mahv ü perişan olacağı" belirtilmişti.[94]

Bu süreçte Cemal Bey, hasımlarının Konya Valisi ve Hafız Ahmed Efendi üzerindeki nüfuzunu gerekçe göstererek Antalya'da yargılanmayı da talep etmiştir. Ne var ki Konya Valisi bu talebi, Cemal Bey'in "işi mahalli mahkemeye düşürmek sevdasında olduğu" gerekçesiyle reddetmişti.[95] Ayrıca, Konya Valisi'ne göre Hafız Ahmed Efendi zaten çok güvenilir bir memurdu, Cemal Bey ise hiçbir şekilde nefsini terbiye edemeyeceği için başka bir memlekete sürülmeliydi.[96]

Bütün bu gelişmeler ve isteklerinin reddedilmesi üzerine Cemal Bey, Dahiliye Nezareti'ne ayrıntılı bir telgraf çekerek hasımlarıyla mücadelesini anlattı. Ona kalırsa Antalya'daki hadiselerin gerçek sebebi, kendisine "eşraf-ı belde" namını veren birkaç kişinin hırsızlığıydı. Bu kişiler birtakım sahte evraklar hazırlayıp kendi suçlarını onun üzerine atmaya çalışıyorlardı. Cemal Bey, Mora muhacirlerı ahfadından olduğunu ve senelerdir Antalya için çalıştığını söyleyerek her hizmeti için ayrı ayrı rütbe ve taltifler aldığını hatırlatmış, hasımlarının ise Mısır'dan Antalya'ya gelmiş Arap kereste tüccarları olduğunu vurgulamıştı. Bu tüccarlar çalıp çırparak edindikleri servetlerini idare meclisi azalığı, belediye riyaseti gibi mevkileri işgal için kullanıyordu. Hatta bir sene önce kereste ticaretindeki yolsuzlukları açığa çıktığı için Hacı Ali Rıza Efendi idare meclisi azalığından, Ömer Lütfi Efendi ise belediye riyasetinden el çektirilmişti. Nihayet Cemal Bey, kendisi ve hasımları arasında bir karşılaştırma yapılacaksa eğer, hasımlarının milliyetlerine dikkat edilmesini rica etmişti.[97]

Ayrıntılı telgrafında Cemal Bey Çerkeslerin iskânında karşılaşılan sorunlara da değinmiştir. Ona göre sorunların en büyük müsebbibi "kereste kaçakçısı olduğu ispatlanmış" Ömer Lütfi Efendi'ydi; çünkü Ömer Lütfi Efendi göçmen hanelerinin inşasında kullanılacak keresteleri taahhüt ettiği halde vermemiş, bu keresteleri kişisel işleri için kullanmış, bir kısmını da İskenderiye ve Dimyat'a aşırmıştı. Cemal Bey, göçmenlerin Kafkasya'dan getirdikleri "paracıklar"la satın aldıkları hayvanların ise çalındığını, bu olanlara tahammül edemeyen bazı göçmenlerin Konya'daki hemşerilerinin yanına firar ettiğini, bazılarının da Antalya'ya gelerek şehirdeki medrese ve hanlara sığındığını söylemişti. İddiasına göre tüm bu olanların ardında hasımları vardı; ona isnat edilmek istenen suçlamaların esası da bundan ibaretti.[98]

Bütün bu gelişmeler ve tarafların karşılıklı ithamları hakkında Sadaret'in görüşü ise Cemal Bey'in lehine oldu; çünkü onun gibi "yerli" bir adamın vatanından gönderilmesi, hasım oldukları herkesi bir vesileyle vatanlarından uzaklaştırmak isteyen bazı "garez-kârânı" [kındarları] benzer girişimlere sevk edebilirdi.[99] Bu sebeple Sadaret, Konya Vilayeti'nin Cemal Bey'in Antalya'dan kaldırılması teklifini uygun bulmadı. Ne var ki Cemal Bey, hakkında yürütülen tahkikat tam olarak sonuçlanmamışken Nisan 1894'te vefat etmişti.[100]



Moravi Münir Bey'in kurucularından olduğu Antalya İttihad ve Terakki Kulübü.

MORAVİLERİN II. MEŞRUTİYET ANTALYA'SINA DEVREDEN MİRASI

Mora göçmenleri 19. yüzyıl Antalya'sının en ilginç etnik toplulukları arasında yer alır. Lisanları ve kısmen "alafranga meşrep" tüketim alışkanlıkları, bu dönemde Antalya'ya gelen diğer göçmenlerden farklı olduklarını apaçık gösterir. Bu farklılığın nedenleri ise muhteliftir. İlk olarak, Antalya'ya gelen Moralılar arasında Nizam-ı Cedid ordusunun devamı sayılan Sekban-ı Cedid kökenli çok sayıda aile vardır.[101] Bunun dışında, birçok Mora göçmeninin Antalya'ya gelen ataları sadece kendi çıkarlarını düşünen tacir ve esnaf topluluğu olmaktan uzaktılar; ziraatçı, kasap veya hizmetkârdılar. Örneğin, göçten yirmi sene sonra gerçekleştirilen 1844 gelir tahririne göre Kızılsaray Mahallesi'ndeki Moralıların %38'i amelelerden, %24'ü ziraatçılardan,



Antalya'da beşinci kuşak Moravilerden Ali Günertem.

%23'ü ise bir başkasının ianesiyle geçinenlerden ya da hizmetkârlardan oluşuyordu. Geri kalan %15 ise hayvancı veya esnaftı.[102]

Tüm bu sınıfsal ve kültürel koşullar, Moralıları 19. yüzyılda Antalya'ya gelen diğer göçmenlerden farklılaştırmış, onların siyasi tercihlerini belirlemiştir. Bununla birlikte, Moralılar sadece şehre gelen diğer göçmenlerden değil, Antalya'nın yerlilerinden de farklıydılar. Lisanları dışında onları giyim kuşamlarıyla da yerlilerden ayırt etmek mümkündü. Yerlilerin şalvar, entari ve sarıkla özdeşleşen giyim kuşamlarına karşın, gömlek, şal kuşak, yelek ve fes Moralıların giyim kuşamlarının ayrılmaz parçasıydı. Görece daha varlıklı Moralı göçmenlere ait terekelerde ise 19. yüzyılın ortalarında Antalya Müslümanları arasında yaygın bir şekilde kullanılmayan ve göçmenlerin "alafranga meşrep" tüketim örüntülerine delil olabilecek birçok eşyaya rastlanabilmektedir.[103] Bu nedenle, Cemal Bey'in ölümünden sonra ailesine bıraktığı en değerli eşyasının, Tanzimat'tan sonra batılılaşmanın etkisiyle statü belirleyici bir konum edineden lando arabası olması şaşırtıcı değildir.[104]

Öte yandan, Antalya açısından Cemal Bey'in ve Moravilerin siyasi mirasının da önemli olduğu açıktır. Cemal Bey tıpkı babası Ali Muhlis Ağa gibi imparatorluğun Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan dönüşüm sürecinin destekçileri arasında yer almıştır. Onun ölümünden sonra ise Antalya, II. Meşrutiyet'in ilanına değin tamamen kereste tüccarlarının nüfuzu altında kaldı. Bu koşulların oluşmasında bir dizi iktisadi ve ticari gelişmenin yanı sıra, 1890'lardan sonra II. Abdülhamid rejiminin kurumsallaşmasının da etkisi vardı. Koşulları tekrar değiştiren ise II. Meşrutiyet'in ilanı oldu. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemal Bey'in oğlu Münir Bey babasının en büyük hasmı kereste tüccarı Ömer Lütfi Efendi'yi belediye riyasetinden azlettirmeyi başardı, onun yerine kendisini belediye reisi tayin ettirdi.

Bu andan itibaren Antalya bir kere daha –bu defa taraflarını Münir Bey ile Ömer Lütfi Efendi'nin oluşturduğu– iki fırkaya bölünmüş, bu bölünme karşılıklı suçlamalara, zaman zaman da kitlesel sokak gösterilerine neden olmuştu. İki taraf arasındaki çatışma, Münir Bey'in şehirdeki İttihad Kulübü'nün, Ömer Lütfi Efendi'nin ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın destekçisi olmasıyla siyasi bir ayrışmaya dönüşmüş, Münir Bey İttihad ve Terakki'nin namzedi olarak girdiği 1912 seçimlerinden sonra Antalya mebusu seçilmeyi başarmıştı.[105] Ne var ki mebus seçildikten ve hasmı Ömer Lütfi Efendi öldürüldükten sadece bir sene sonra, talihin garip bir tesadüfü sonucu "bilâ-veled" [çocuksuz] vefat etmişti.[106] Bu tarihten sonra Moraviler, tıpkı hasımları Lülüler gibi şehirdeki nüfuzunu bütünüyle yitirmişti.

EVREN DAYAR
ANTALYA KENT MÜZESİ KÜRATÖRÜ

DİPNOTLAR

1 D.E. Daineloğlu, *1850 Yılında Yapılan Bir Pamfilya Seyahati*, çev. Ayşe Özil (Antalya: AKMED, 2010), s. 141; *Konya Vilayet Salnamesi* (bundan sonra KVS),Def'a XXX (İstanbul, 1332), s. 284.

2 Philip James Green, *Sketches of the War in Greece: Extracts from the Correspondence of Philip James Green* (Londra, 1827), s. 7, 13.

3 Sadece Eylül 1821'de Tripoliçe'de 12.000'i aşkın Müslüman katledilmişti. Bkz. George Finlay, *History of the Greek Revolution and the Reign of King Otho*, ed. H.F. Tozer (Londra, 1971), s. 214-215.

4 Léon M. Alishan, *Sissouan, ou L'Arméno-Cilicie: Description Géographique et Historique, avec Cartes et Illustrations* (Venise, 1899), s. 359. Antalya şer'iyye sicillerinde göçmenlerin hangi bölgelerden geldiklerini belirten çok az kayıt vardır. Bu kayıtlarda Modon ve Koron'un yanı sıra Bardünye adı da zikredilmiştir. Örnekler için bkz. *Antalya Şer'iyye Sicili* (bundan sonra AŞS) 6/7; AŞS. 19/68; AŞS. 19/92; AŞS. 19/93; AŞS. 19/99; AŞS. 19/235; AŞS. 19/580; AŞS. 97/16. Nüfus defterlerinde ise Modon, Koron ve Bardünye haricinde Arkadya ve Andurye adları da zikredilmiştir. Bkz. BOA.NFS.d. 3205, s. 56, 69, 71, 72, 73.

5 AŞS19/388b. Seyyah Edward Forbes ve Thomas Spratt da Antalya şehir merkezine varmadan önce Mora'dan gelen göçmenlerin oturduğu kulübelerle, çardaklardan kurulu varoşu geride bıraktıklarını yazmıştır. Bkz. Thomas A. B. Spratt, Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*, c. 1 (Londra, 1847), s. 210.

6 BOA.ML.VRD.TMT. d-9750. Mora göçmenlerinin yerleştirildiği diğer mahalleler kale dışındaki Şeyh Sinan, Demirci Süleyman ve Takyeci mahalleleriydi. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d-9691; BOA.ML.VRD.TMT. d-9730; BOA.ML.VRD.TMT. d-9742.

7 E. Sperling, "Ein Ausflug in die Isaurischen Berge im Herbst 862", *Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde* (Berlin, 1864), s. 64-65. Enver Ziya Karal'a göre, 1830-1831 nüfus tahririnde Antalya'da Mora göçmeni olarak 522 erkek nüfus kaydedilmişti; bunun çoğunluğu da "sekbân"dı. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı (1831)* (Ankara, 1995), s. 122.

8 BOA.NFS.d. 3230, s. 2.

9 E. Sperling, agm, s. 64-65.

10 D.E. Daineloğlu, age, s. 141.

11 Victor Bérard, *La Turquie et l'Hellénisme Contemporain* (Paris, 1897), s. 238-239.

12 Victor Bérard, "Le Reglement Cretois", *La Revue de Paris*, c. 4 (Paris, 1909), s. 213 ve Victor Bérard, *La Mort de Stamboul, Considérations sur le Gouvernement des Jeunes Turcs* (Paris, 1913), s. 70.

13 Ernest Lloyd Harriss, "Historic Islands and Shores of the Aegean Sea", *The National Geographic Magazine* 28 (1915): 260.

14 Charles P. Howland, "Greece and Her Refugees", *Foreign Affairs* 4/4 (1926): 617.

15 Bazı örnekler için bkz. AŞS 6/7; AŞS 6/245; AŞS8/16; AŞS 19/127; AŞS 19/427; AŞS 19/580; AŞS 10/86; AŞS 11/106; AŞS 11/134; AŞS 11/153. Varlıklı Moralı göçmenler ise evlilik bağlarıyla kendilerini güçlendirmeyi tercih ediyordu. Örneğin, Moralı İbrahim Ağa'nın kardeşi Fatma Hatun, Moralı Tosun Paşa'nın kızıydı. Bkz. AŞS 15/55. Moralı İbrahim Ağa'nın kız kardeşi Derya Hanım ise Moralı Tosun Paşa'nın oğlu Salih Efendi ile evlenmişti. Bkz. AŞS 8/69.

16 AŞS 7/37.

17 AŞS 11/48, 64.

18 AŞS11/231.

19 BOA.MVL. 246-17; AŞS15/97. Ahmed Pertev Efendi 1868'de de Ticaret Malikemesi reisliğine getirilmişti. Hayata veda ettiği 1878'e kadar ise Vilayet Nizamnameleriyle oluşturulan Antalya Belediye Meclisi'nde ve Antalya Temyiz Hukuk Meclisi'nde azalık yapmış, bu dönemde "eşraf-ı hanedan" olarak nitelenmişti. Bkz. KVS. Def'a I (Konya, 1285), s. 80; AŞS23/33; KVS. Def'a I (Konya, 1285), s. 63; KVS. Def'a IV (Konya, 1288), s. 61; KVS. Def'a V (Konya, 1289), s. 55; KVS, Def'a VI (Konya, 1290), s. 55; AŞS11/103.

20 Ali Muhlis Ağa'nın Antalya Meclisi azası olarak bu tarihler arasında mührünün bulunduğu mazbata örnekleri için bkz. BOA.İ.MVL. 185-5604, lef. 1; BOA.A.MKT.NZD. 115-39; BOA.MVL. 294-46, lef. 6; BOA.İ.MVL. 399-17360, lef. 20; BOA.MVL. 588-71; BOA.MVL. 600-22.

21 Bu dönemde tahıl tüccarlarına yönelik saldırılar Antalya'nın yakın çevresinde de yaşanıyordu. Antalya'daki olaylardan biraz daha önce Elmalı yakınlarındaki 80 kişilik bir çete Moralı bir tahıl tüccarını öldürmüştü. Bkz. C.T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant*, c. 1 (Londra, 1865), s. 346. Öte yandan, bu hususta kesin bir delil yoksa da 1853 Antalya isyanı'nda muhemelen Ali Muhlis Ağa da isyancılar tarafından hedef alınmıştı. Zira Ali Muhlis Ağa, isyancıların konağını basarak darp ettiği İngiliz Konsolos

Vekili ve tahıl tüccarı John Purdie'nin hususi vekili idi. Bkz. *AŞS*, 9/67

22 1853 İsyanı ve daha sonra yaşananlar için bkz. Evren Dayar, *Antalya'da Devlet ve Eşraf İlişkileri (1839 1908)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Antalya, 2016, s. 92-122.

23 BOA.İ.MVL. 399-17360, lef. 85.

24 BOA.MVL. 580-61, lef. 2.

25 BOA.İ.MVL. 399 17360, lef. 88.

26 BOA.MVL. 572-102, lef. 1

27 BOA.MVL. 605-71, lef. 1. 1863'te Antalya'ya gelen Babıâlî müfettişi Antalya Meclisi'nde Ali Muhlis Ağa dışındaki azaların birbirleriyle "kumpanya" olduklarına tanık olmuştu. Bkz. BOA.İ.MVL. 492-22251, lef. 2

28 *AŞS* 15/283

29 *KVS*, Def'a I (Konya, 1285), s. 62; *KVS*, Def'a II (Konya, 1286), s. 62.

30 Ali Muhlis Ağa, ilk olarak 1 Ocak 1860'ta Sarraf Zanbeoğlu Yorgi'ye olan 1 yük 40 000 kuruş borcu nedeniyle şikâyet edilmişti. Sarraf Zanbeoğlu Yorgi kendisine olan borçları nedeniyle Ali Muhlis Ağa ile kefili oğlu Cemal Bey'i 5 Ocak 1865 ile 1866 da da şikâyet etmişti. Bkz. BOA MVL. 593-81, lef. 3; BOA. MVL. 460-44; BDA.MVL. 524-44.

31 BOA.MVL. 554-70, lef. 2

32 1865'e tarihlenen bir satış sözleşmesi, oğlu Cemal Bey'in vekilliğini üstlendiği Ali Muhlis Ağa'nın İstanbul'taki hanını İzmirli Mehmed Efendi'ye 15 000 kuruşa satmığına tanıklık yapmaktadır. Gerçek nedeninî hiçbir zaman bilemeyecek olsak da bu satış işlemi, belki de Ali Muhlis Ağa'nın yaşadığı maddi sıkıntılarla ilişkiliydi. Bkz. *AŞS*,14/12.

33 *KVS*, Def'a I (Konya, 1285), s. 62; *KVS*, Def'a II (Konya. 1286), s. 62.

34 BOA.DH. MKT. 121-15, lef. 13. O'ysa ticarî işlerinin yolunda gittiği 19. yüzyılın ortalarında Ali Muhlis Ağa, Kızılcaağaç Çiftliği, Zıvnıd Çiftliği ve Yıva Çiftliği gibi 19. yuzyıl Antalya'sının önemli çiftliklerini tasarrufu altında bulunduruyordu. Bkz. BOA.ML.VRD. TMT. d-9672, lef. 1, BOA.ML.VRD.TMT. d-9676, lef. 8.

35 BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 1.

36 Bu durumun muhtemel ilk nedeni tahıl tüccarları arasında yaşanan iktidar mücadelesiydi. Bu süreci hızlandıran en önemli gelişme ise 1870-1880 arasında Antalya ve çevresinin sürekli olarak çekirge istilalarına maruz kalması olmuştu. Çekirge istilası, bir vesileyle Cemal Bey tarafından da altı çizildiği gibi, bu döneme kadar tahıl ticaretiyle uğraşan tüccarları yoksullaştırmıştı Bkz. BOA.ŞD.292-31, lef. 7.
Tahıl ticaretinin gerilemesinde etkili olan bir diğer gelişme ise (1879 1888 arasında) Çardak ve Dinar demiryolunun yapımıydı. Çardak ve Dinar demiryolunun yapılması, Burdur ve Isparta'da üretilen tahılın artık Antalya aracılığıyla değil, Dinar ve Çardak demiryoluyla nakledileceği anlamına geliyordu. Bu gelişme, Antalya'da tahıl ihracatındaki büyük gerilemenin nedenleri arasında yer almıştır. Bkz. *KVS*, Def'a XXVII (Konya, 1314), s. 393; *Tasvir-i Efkâr*, 6 Eylül 132.

37 Cemal Bey yaşadığı maddi güçlükler nedeniyle, (muhtemelen) mültezimlere olan borcunu ödemek için 1875'te babasından kalan konağı satmıştı. Bkz. *AŞS*, 91/262-1.Öte yandan bu dönemde sadece Ali Muhlis Ağa ve Cemal Bey değil. Tanzimat'ın ilanından sonra Antalya'da oluşan siyasi dengenin belli başlı aktörleri arasında yer alan diğer tahıl tüccarları da benzer bir servet yitimi süreciyle karşı karşıya kalmıştı. Bu güç kaybının en önemli göstergesi ise 1860'lardan itibaren bu tüccarların alacaklılarına olan borçlarını sürekli olarak ertelemeleridir. Örneğin Moralı Ahmed Pertev Efendi, Arap Süleyman Efendi ve Arap Hacı Ömer Ağa gibi kentin belli başlı tahıl tüccarları 1860'lı yıllarda borçlarını ödeyemedikleri için defalarca şikâyet edilmişti. Bkz. BOA.MVL. 593-81, lef. 1; BOA MVL. 593-81, lef. 2; BOA.HR.MKT. 343-54; BOA. HR.MKT. 353-19, lef. 3; BOA MVL. 738-60

38 *KVS*, Def'a I (Konya, 1285), s. 62.

39 *KVS*, Def'a I (Konya, 1285), s. 83.

40 *KVS*, Def'a IV (Konya, 1288), s. 75; *KVS*, Def'a VI (Konya, 1290), s. 79

41 *KVS*, Def'a III (Konya, 1287), s. 87; *KVS*, Def'a IV (Konya, 1288), s. 86; *KVS*, Def'a V (Konya, 1289), s. 79; *KVS*, Def'a VI (Konya, 1290), s. 55

42 BOA.İ.DH. 739-60495, lef. 12

43 BOA.İ.DH. 756-61742, lef. 2. Öte yandan taltif edildiği bu tarihte bile Cemal Bey'in şikâyetçileri eksik olmamıştır. Örneğin, 1877'de Antalya'dan Mehmed ve Hüseyin imzalarıyla kaleme alınan bir telgrafta Cemal Bey'in katil olduğu, ahalinin "ırz ve namusuna tasallut ettiği" iddia edilmiş, belediye reisliği döneminde ve aşar işleri nedeniyle devlete borçlu olduğu dile getirilmişti. Bkz. BOA DH.MKT. 1323-15.

44 BOA.DH.MKT. 1933-12

45 BOA.ŞD. 292-31, lef. 5.

46 BOA.İ.DH. 798-64717.

47 BOA.ŞD. 292-31, lef. 10.

48 BOA.ŞD.292-31, lef. 17.

49 *KVS*, Def'a XVI (Konya, 1300), s. 183; *KVS*, Def'a XVII (Konya. 1301), s. 155 ve *KVS*, Def'a XVIII (Konya, 1302), s. 113.

50 *KVS*, Def'a XVII (Konya. 1301), s. 154.

51 *KVS*, Def'a XXV (Konya, 1310), s. 173.

52 *KVS*, Def'a XXI (Konya, 1305), s. 179; *KVS*. Def'a XXII (Konya, 1306), s. 181; *KVS*, Def'a XXIII (Konya, 1307). s. 168; *KVS*, Def'a XXV (Konya, 1310), s. 173.

53 *KVS*, Def'a XXII (Konya, 1306), s. 181; *KVS*, Def'a XXIII (Konya, 1307), s. 168; *KVS*. Def'a XXV (Konya, 1310), s. 173.

54 BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 41

55 Ronald Marvin De Vore, *British Military Consuls in Asia Minor 1878-1882*, İndiana University, yayımlanmamış doktora tezi, 1973, s. 104.

56 Ronald Marvin De Vore,agt. s. 115.

57 BOA.ŞD. 292-31, lef. 1.

58 BOA.ŞD.292-31, lef. 1.

59 Ronald Marvin De Vore,agt.s. 116

60 Ronald Marvin De Vore,agt.s. 117.

61 BOA.ŞD. 292-31, lef. 8

62 BOA.ŞD. 292-31, lef. 2.

63 BOA.ŞD. 292-31, lef. 3.

64 BOA.ŞD. 292-31, lef. 7.

65 BOA.ŞD. 292-31, lef. 10.

66 BOA.ŞD.292-31, lef. 15. Cemal Bey'in Aşar ve Ağnam Müdürlüğü'ne istihdamına itiraz edenler de olmuştur. Örneğin, Hilmi Bey'e göre Cemal Bey, Antalya'daki birçok usulsüzlüğün baş aktörüydü. Hilmi Bey, Cemal Bey'in devletin parasını zimmetine geçirdiğini iddia etmiş, şakilerin hamisi olduğunu söylemiştir. Hilmi Bey'in ortağı olduğu söylenen ve yolsuzluğu nedeniyle bu dönemde açığa alınan Elmalı Kaymakamı Mehmed Hurşid Bey ise hakkındaki iddiaların sorumlularından biri olarak gördüğü Cemal Bey'i "Tekelioğlu avenesi" olarak tanımlamıştır. Bkz. BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 14; BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 40.

67 BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 40.

68 BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 5. Teşvikiye Mahallesi, 1872'de, muhtemelen Cemal Bey'in de aralarında yer aldığı şehrin mutteber Müslüman eşrafının girişimleriyle kurulmuşu. Bkz. BOA.İ.ŞD.1702-23.

69 BDA.ŞD.292-31, lef. 16.

70 Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, yay haz. Hasan Babacan (Isparta, 2012), s. 631

71 *KVS*, Def'a XVI (Konya, 1300), s. 181.

72 *KVS*. Def'a XXV (Konya, 1310), s. 170.

73 Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetinde Muhâcir Yerleşmeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. yayımlanmamış doktora tezi, Konya, 1994,s 168

74 BOA.İ.DH 1226-95953.

75 BOA.İ.DH. 1308-61, lef. 1; Mehmet Yılmaz, agt.s. 176

76 BOA.İ.HUS. 14-1311, M-81.

77 BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 3; BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 4; BOA.ŞD 1720-18; BOA.BEO. 313-23463.

78 BOA.Y MTV. 80-208

79 BOA.DH MKT. 121-15, lef. 8.

80 BOA.DH MKT. 121-15, lef. 9.

81 BOA.BEO. 296-22151

82 BOA.DH MKT. 59-6, lef. 20.

83 BOA.DH.ŞFR. 161 36.

84 BOA.BEO. 280-20962.

85 BOA.BEO. 277-20768

86 BOA.DH.MKT. 59-6, lef. 4.

87 BOA.DH.MKT. 59-6, lef. 6

88 BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 13

89 BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 14.

90 BOA.BEO. 296-22151

91 Ömer Lütfi Efendi Lülü'nün biyografisi için bkz. Evren Dayar. "Antalya'da Bir Devr-i Sabık Mütegallibesi: Ömer Lütfi Efendi Lülü (1859-1912)", *Toplumsal Tarih* 271 (Temmuz 2016).

92 BOA.DH MKT. 121-15, lef. 9. Cemal Bey'in bu savunması hakkı görünmektedir. Zira seneler sonra oğlu Münir Bey'in de aynı gerekçelerle benzer bir girişimde bulunduğu, ustelik bu girişimin *Ma'lûmât* gazetesi tarafından takdir edildiğini biliyoruz. Konuya ilişkin *Ma'lûmât* gazetesi haberi şu şekildedir: "Teke ve Burdur sancakları dâhilinde kâin Bucak ve Ağlasun nahiyeleri arasındaki Kestel gölünün mecrâları mürûr-ı zaman ile dolarak etrafa yayılmış olan suların 30-40.000 dönüm vasatında bulunan arazîyi bi-l-istîla ahâliyi ziraâtten mahrûm bırakmış ve bu sebepten nâşi hem halk hem de hazine-i celile mutazarrır olmakta bulunduğu anlaşılmağla icrâ edilen keşfiyaât-ı fenniyye neticesinde mezkûr mecrâların tathîrinde arâzî-i mezkûre sudan kurtarılmış olacağı gibi on sekiz karye halkının da bundan istifâde edecekleri anlaşılması üzerine ameliyyâ ve tathîrâtta istî'mâl olunacak alet ve edevât ile beraber kurâ-yı merkûme ahâlisını çalıştırılması ve inşâsı lazım gelen iki adet kâr-gîr köprünün masrafı olan 6 000 kuruşun da ahâli tarafından tesviye olunması karâr-gîr olunduğundan ve ahâlinin işsiz zamanı olan şu sıralarır memûr-ı mahsûsu Antalya eşrâfından Cemal Beyzâde Münir Bey'in intizârası altında icrâ-yi tathîrâtı ve ameliyyâta başlattırılmak üzere mezûniyyet emrinin i'tâ'sı Teke Meclis-i İdaresi'nden bâ-mazbata iş'âr olunmuş ve suret-i iş'âr münasıp görülerek hemen icrâ-yi icabına ibtidar edilmesi ve ameliyyât için nafıa mühendislerinden birinin mevki-i ameliyyâta ığramı ile bir an evvel ikmâline himmet olunması cevâben izbar buyurulmuştur." Bkz. *Ma'lûmât*, 10 Mart 1317/23 Mart 1901

93 BOA.DH.MKT. 59-6. lef. 10.

94 BOA.DH MKT. 121-15, lef. 11.

95 BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 16

96 BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 15. Tam da bu dönemde Galip ve arkadaşları tarafından Antalya'dan Dahiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta, Cemal Bey'in oğlu Münir Bey'in, ber-abernde 60 kadar silahlı adam olduğu halde şehirde silah atarak halkı tehdit ettiği iddia edilmişti. Bkz. BOA DH.MKT 59-6, lef. 11.

97 BOA.DH MKT 121-15, lef. 17.

98 BOA.DH.MKT. 121-15, lef. 18.

99 BOA.DH.MKT 121-15, lef. 19.

100 BOA.DH. MKT. 121-15, lef. 1.

101 Enver Ziya Karal, *age*, s. 122.

102 BOA.ML.VRD.TMT. d-9750. Esnaf olarak zikredilenlerin çoğu da kasaptı. En az on üç kasabın Moralı olduğu açıkça belirtilmiştir Bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d 9750; BOA.ML.VRD. TMT d-9730; BOA.ML.VRD.TMT. d. 9742; BOA. ML.VRD.TMT. d.10574.

103 Bu eşyalar arasında kadeh, Frenk sandığı, resim tabloları, kum saatı, beyaz ve mavi bardak, fes, pantolon, şemsiye ve yağmurluk öne çıkar. Bazı örnekler için bkz. *AŞS*, 93/112; *AŞS*, 91/5, 230-1; *AŞS*, 91/231; *AŞS*, 91/5, 300-1; *AŞS*, 19/47. *AŞS*, 15/249, *AŞS*, 10/103; *AŞS*, 8/16; *AŞS*, 8/30; *AŞS*, 8/69; *AŞS*, 7/52; Ruken Tanrıseven, *12 Numaralı Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862 1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2007, hk. 80, 113, 245, 122, 245, 512. Göçmenlerin gelmesinden bir süre sonra Mora fesi Antalya'da yaygınlaşmış, muhtemelen yerli toplum tarafından da kullanılan bir serpuş türü olmuştu. Antalya şer'iyye sicillerindeki tüccar terekelerinde Mora fesine tesadüf etmek mümkündür. Bkz. *AŞS*, 62/121 ve *AŞS*, 93/169

104 *AŞS*, 62/12.

105 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Antalya'da yaşanan olaylarla ilgili bkz. Evren Dayar, "Antalya'da Eşraf, Siyaset ve II. Meşrutiyet (1908-1912)", *Kebikeç* 44 (2017)

106 *AŞS*, 61/48

Tarihin Dilsiz Tanıkları

BURCU KURT

Son dönem tarih çalışmalarında öne çıkan ve popülarite kazanan alanlardan biri kuşkusuz çevre tarihi çalışmalarıdır. Genel bir çerçeveden bakıldığında çevre tarihi çalışmaları, iklimsel ve coğrafi değişikliklerin ve dönüşümlerin toplumların sosyal ve ekonomik yapısına etkisi; tarımsal üretimin ve tarımsal yapıların tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümler ve bunun halklarla bağlantısı; hızlanan kentleşmenin doğayı ve insanın yaşayışını dönüştürmesi; salgın hastalık, yangın ve deprem gibi olayların nüfus ve toplum üzerine etkileri; ormanlık alanların kullanımı biçimi; hayvanların toplumla ilişkilerinde yaşanan değişimin tarihsel süreci gibi çok çeşitli ve çok boyutlu kapsama sahip bir alan olarak düşünülebilir. Bu alanın sosyal tarih, ekonomi tarihi, şehir planlama, coğrafya, botanik gibi birçok alanla kesiştiğini ve farklı alanlar arası geçişliliğe son derece müsait olduğunu da belirtmek gerekir. Üstelik ekosistemler, hayvanlar gibi alanın ana odak noktasını oluşturan aktörlerin yerel idari sınıfları, ulus-devletleri veya imparatorluk sınırlarını aşan yapısı çevre tarihi çalışmalarını sınırlar üstü bir alana yaymaktadır.

Çevre tarihi çalışmalarının Ortadoğu ve Osmanlı tarihçileri tarafından keşfi ise 2000'lerin başı gibi son derece yakın bir tarihe dayanmaktadır. Bu konuda Sam White ve özellikle Ortadoğu ve Osmanlı çevre tarihi çalışmalarını birlikte harmanlayan Alan Mikhail gibi isimler alanın gelişmesinde öncü rol oynamıştır. Son dönem Osmanlı ve Ortadoğu tarihi ve dolayısıyla Türkiye'deki tarih çalışmalarının gelişen alanı olan çevre tarihinin konularından birini de hayvanlar ve özellikle insan-hayvan ilişkileri oluşturmaktadır. İnsan-hayvan etkileşimleri tarihiyle ilgili güncel literatürdeki başlıca odak noktaları çeşitli insan toplumlarındaki hayvanların kültürel, sembolik ve politik rolleri ve kullanımlarıdır. İşte *Toplumsal Tarih* olarak bu sayımızı "tarihin dilsiz tanıkları" olan hayvanlara ayırmamızın nedeni bir yandan yeni gelişen bu alanı tanıtmak, diğer yandan ise çevre tarihi çalışmalarını cesaretlendirmek ve akademik olmayan çevrelere de sevdirmektir.

İnsan-hayvan etkileşiminin tarihine farklı perspektiflerden bakmaya çalışan bu özel sayıda Arda Odabaşı ve Mert Sunar'ın makaleleri ile Tosun Saral ve Arda Odabaşı'nın çerçeve yazıları hayvanların yalnızca ekonomik ve sosyal açıdan değil siyasi olarak da nasıl tarihin çeşitli kesitlerinde önem kazandığını göstermektedir. Mert Sunar, sayımız için siyasi bir sembol olarak nitelendirilebilecek olan bir İmparatorluk müessesini, Arslanhane'yi mercek altına alıyor. Özellikle erken modern dönem bağlamında saray tarafından beslenen vahşi ve yırtıcı hayvanların sergilenmesi ya da hediye olarak alınıp verilmesinin siyasi ve sembolik açıdan ele alan Sunar, bu "sergileme ve kontrol" mekanizmasının sultan açısından sadece kendi tebaalarına değil diğer hükümdarlara karşı da bir güç gösterisi olduğunu gözler önüne seriyor. Arda Odabaşı ise 1908 Devrimi'ne giden süreçte "hürriyet kahramanı" Niyazi Bey ve arkadaşlarına katılan bir geyiğin nasıl bir siyasi sembol ve özgürlük timsali haline dönüştürüldüğünü gözler önüne sererek, okurlara Rehber-i Hürriyet'in hikâyesinden ve mitleştirilmesi sürecinden bahsediyor. Tosun Saral, Çanakkale savaşları esnasında İngiliz tarafından Türk cephesine geçen bir köpeğin hikâyesinden yola çıkarak, siyasetin nasıl bireylerin iliklerine kadar işlediğini gözler önüne seriyor. Yine Arda Odabaşı'nın hazırladığı çerçeve yazı ise 31 Mart vakası ile II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrası İstanbul basınında yer alan bir metne yer vererek II. Meşrutiyet konjonktüründe "devr-i sabık enkazı" vurgulanırken hayvanların nasıl kullanıldığını gösteriyor.

Ozan Torun ve İsmail Yaşayanlar da insanların hayvanları eğlence, savaş ve ticari gibi farklı amaçlarla kullanımının tarihine odaklanıyor. Ozan Torun, insan-hayvan ilişkilerinin haberleşme, savaş ve ekonominin ötesine geçtiğini ve gündelik hayatta spor, eğlence ve itibar göstergesi gibi farklı kullanım biçimlerinin de ortaya çıktığını at yarışları ve bahislerin tarihsel dönüşümü ile gösteriyor. Atın sahip olduğu ve sahibine aktardığı varsayılan dayanıklılık ve sürat kabiliyetlerinin üstündeki kişinin gücünü ve itibarını simgelediğini farklı örneklerle ortaya koyan Torun, atların spor ve eğlence amaçlı kullanımlarından bir kesit sunuyor. İsmail Yaşayanlar, I. Dünya Savaşı sonuna kadar yegâne savaş vasıtası olan at neslinin ıslahı ve yetiştirilmesi için Bursa'da kurulan imparatorluk kurumlarına dikkat çekiyor ve bu merkezlerin Cumhuriyet Türkiye'sinde savaştan ziyade tarımsal faaliyetler veya at yarışlarına odaklı bir çerçeveden yeniden yapılandırılışını işliyor.

Eminalp Malkoç ise 1920'lerde İstanbul boğazına yönelik köpekbalığı akınından yola çıkarak adeta toplumun hayvanlara yönelik bilgisini sorguluyor. Halkın "tanımadığı" ve hakkında çok da malumatı olmadığı köpekbalıklarını "canavar" olarak algılayışından yola çıkan Malkoç, bilinmeyene yönelik merakın İstanbul'da yol açtığı "canavar temaşaları"nı detaylarıyla aktarıyor.

Keyifli okumalar dilerim!

ABDÜLHAMİD'İN KEDİLERİ*

ÇEVİRİYAZI: İ. ARDA ODABAŞI

Philadelphia'da neşrolunan "The American News Journal" gazetesinin 10 Mart 1909 tarihli nüshasında James Royson imzasıyla neşrolunan makalenin tercümesidir:



"Abdülhamid'in kedilerinden iki kıymetdar kedi. Amerikalı James Royson tarafından tersim edilmiştir."

Beş sene mukaddem Abdülhamid ile vuku bulan bir mülakatı asla unutamayacağım. Bosfor'un en latif ve en âli bir mevkiinde inşa olunmuş ve her tarafı sâye-dâr ağaçlar ile ihata edilmiş mükemmel ve müzeyyen bir köşkte vuku bulan bu mülakat benim gibi bir Amerikalıyı bile veleh ve hayrete düçâr eyleyecek bazı garaibi muhtevi olması hasebiyle bunu hatırdan çıkarmak benim için kabil değildir.

Sefaret memurlarından birinin delaletiyle Yıldız'a gitmiş idim. İstanbul'da bazı elektrik işleri için imtiyazlar almak isteyen bir kumpanya namına hareket eyliyor idim. Oraya vürudumda dostlarımdan bir Amerikalı:

– Sen pek beyhude yere buraya kadar geldin dostum. Zira Abdülhamid bu memlekette âsâr-ı umrân göstermek istemiyor. Yalnız Yıldız'ı tezyin ve tahkim ediyor... Bundan başka onun türlü türlü vesveseleri vardır... Öyle elektrikli işlerden asla hoşlanmaz!

Dedi. Bu söze inanmadım. Memleketinin tezyid-i şan ve şerefine gayret etmeyecek bir hükümdar bulunabileceğine nasıl inanırım. Abdülhamid'i bizzat görüp istimzaç eylemek ve arkadaşımın sözü ne derecelere kadar doğru olup olmadığını anlamak için Yıldız'a gittim. Abdülhamid beni bahçe içinde küçük bir köşkte kabul eyledi. Nazarındaki keskinlik bir Amerikalıyı bile ahlak ve etvârı hakkında düşündürecek derecelerde idi. Uzun bir kanepeye oturmuş, en âlâ cinsten dört kedi de kanepenin etrafına uzanmış idiler. Biraz konuştuktan ve Amerika hayatından bahsedildikten sonra sebeb-i ziyaretimi açmak istedim. Kurnaz Abdülhamid oraya niçin gittiğimi derhal hisseyledi. Ben elektrik fabrikalarının muhassenatından bahsettikçe Abdülhamid bu meseleden hazzeylemediğini ima eder bir tavır ile bana başka sözler söylüyor idi. Bir aralık sözümü kesti. Kediye olan merakından bahsetmeye başladı. Ankara ve Van gibi en iyi cinsinden kedi yetiştiren yerlerden celp eylediği kediler ile Amerika ve İngiliz kedilerini birleştirerek fevkalade cinsler yetiştirdiğini ve Yıldız'daki kedileri meyanında beş altı bin lira kıymetinde kediler bulunduğunu anlatıyor idi.

Canım sıkılmaya başladı ama ne yapayım? Musahabeyi mecra-yı tabiisinden çıkararak başka sözler ile muhatabını işgal etmek nezakete mugayir ise de ne diyebiliriz? Bir aralık yine maksada rücu ile Dersaadet'in elektrik ile tenvirinin pek münasip olacağını söyledim. Bu sözüm üzerine Abdülhamid, o aralık kucağına çıkıp koltuğu altında yaltaklanan uzun ve beyaz tüylü bir kediyi okşamaya başlamış idi. Gülerek dedi ki:

– Kedilerin tüylerinde elektrik vardır derler... Ben tecrübe etmedim. Eğer hakikate[n] böyle ise hatırıma bir şey geliyor. Amerikalılar niçin birkaç yüz bin kediyi bir araya getirerek bunlardan istihsal edecekleri kuvve-i elektrikiyyeden istifade etmeyi düşünmüyorlar.



"Yıldız'da kalan bir kedinin keyfi. Kedi merakıyla meşhur olan ve milletin ciğerini yiyen Abdülhamid'in ciğerine artık tenezzül etmeyeceği için bahtiyar ve kim bilir nerelerde gezeceğini düşünen pürneşe bir kedi."

Bu sözü üzerine anladım ki Abdülhamid benimle eğlenmek istiyor. Artık orada duramadım. Amerika'da pek çok Osmanlı tanırım. Terakkiye fevkalade istidadı olan böyle bir milletin Abdülhamid gibi bir hükümdara düştüğünden dolayı teessüfler ederek oradan çekildim. Kapıdan çıkarken iki güzel beyaz kedi daha gördüm. Hayvanat resimleri yapmakta epeyce maharetim vardır. Bu mülakatın hatırası olmak üzere, kedilerin hemen krokisini çizdim. Amerika'ya avdetimde yağlıboya ile tersim ederek odama talik eyledim!

* *Resimli İstanbul*, Sayı 6 (13 Temmuz 1325), s. 87-88.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ARSLANHANE

MERT SUNAR

Arslan ve kaplan gibi yabani hayvanların avlanması, canlı olarak yakalanıp kafesler ve zincirler yardımıyla zapturapt altında sergilenmesi, eski çağlardan beri hükümdarların ve kendine soyluluk atfeden sınıfların ilgisini çekmiştir. Tarihte güç ve hükümranlık gösterileri ve sembolleri olarak kullanılan bu etkinlikler günümüzde daha ticari bir şekle bürünse de halen devam etmektedir. Bu yazıda antropolojik, kültürel ve psikolojik açılardan incelenebilecek av konusu değil, bu hayvanların sergilenmesi ve esaret altında tutulması ele alınacaktır.

Osmanlı sultanlarının Asya ve Afrika'dan getirilen veya gönderilen yabani ve yırtıcı hayvanlara olan ilgi ve merakının ne zaman başladığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak bu merak ve ilginin Arslanhane-i Hassa gibi Osmanlı kurumlarının en ilginçlerinden birini doğurmuş olması bunun herhangi bir sultanın geçici bir heves ya da merakının ötesine geçtiğini göstermektedir. Farklı coğrafya ve dönemlerde hükümdarların arslan, kaplan, fil ve benzeri hayvanları beslemesi ve yeri geldiğinde sergilemeleri kendi kamusal imajlarıyla yakından alakalıydı. Osmanlı padişahlarının bu kervana katılmış olması bu durumun Osmanlı Devleti için de geçerli olduğunu göstermektedir. Sultanların bu hayvanları sergilemeleri ve kontrolleri altında tutmaları sadece kendi tebaalarına değil diğer hükümdarlara karşı da bir güç gösterisiydi. Bu sebeple Osmanlı padişahları diğer hükümdarlarla hediye alışverişi yaptıklarında, arslan, kaplan ve fil gibi hayvanlar gönderilen hediyeler arasında yer alabiliyordu. Osmanlıların ilk başlarda bu tip yabani hayvanları beslemek veya esaret altında tutmak gibi bir kaygıları olmadığını düşünsek bile yabancı hükümdarların hediye olarak gönderdiği bu tip hayvanların beslenmesi ve bakımı için Arslanhane gibi bir yapıya ihtiyaç duyulmuş olabilir. Bu belirtilen sebepler dışında bu hayvanların her insan gibi padişahların ve saltanat ailesinin de ilgisini çekmesi ve merakını uyandırması gibi gayet sıradan ve gündelik bir sebebin de Arslanhane'nin ortaya çıkışına ve devamına katkı yaptığını belirtmek gerekir.

Padişahlara ve saraya ait arslan ve benzeri hayvanların barındırılması ve bakımı için kuruları Arslanhane ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde tespit edebildiğimiz en erken belgeler 16. yüzyıl başlarına gitmektedir. Belgelerin içeriğinden saraya ait arslanların Arslanhane tabir edilen bir binada tutulduğu, devlet bütçesinden günlük et ihtiyaçları için ödenek ayrıldığı ve bakımlarıyla görevli Arslanhane muhafızları denen görevlilere devletten maaş ödendiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Arslanhane olarak kullanılan binanın tam neresi olduğu kesin olarak belli olmamakla beraber, bu binanın Ayasofya'nın güneydoğusunda bulunan ve Doğu Roma İmparatorluğu dönemindeki Büyük Saray'ın Ayasofya'ya açılan Khalke Kapısı yakınında olduğu için Khalke İsa'sı (*Khristos tes Khalkes*) ya da İsa Kilisesi adı verilen küçük ve eski bir Bizans kilisesi olduğu kanısı yaygındır.[1] 15. ve 16. yüzyıllarda İstanbul'u ziyaret eden yabancı seyyahlar yırtıcı ve yabani hayvanların tutulduğu eski bir kiliseden bahsetmektedir.[2] 17. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Polonyalı seyyah Simeon, seyahatnamesinde Arslanhane olarak tanınan eski bir kiliseden bahsetmekteydi; Evliya Çelebi de seyahatnamesinde saray nakkaşlarından bahsederken onların Arslanhane'nin üst katındaki hücrelerde kaldıklarını ve çalıştıklarını belirtiyordu.[3] 16. yüzyılın sonuna doğru Arslanhane'yi ziyaret eden Reinhold Lubenau ise daha doğrudan bilgiler veriyor ve burada sadece arslanların değil pars, sırtlan, kurt gibi yırtıcı hayvanların da beslendiğini yazıyordu.[4]

ARSLANHANE'NİN YER DEĞİŞTİRMESİ

Osmanlı İstanbul'unun uzun tarihi içinde yangınlar, depremler ve daha farklı sebeplerle şehrin topografyası değişim geçirirken Arslanhane'nin yeri de sabit kalmamış ve değişmiştir. III. Selim döneminde çıkan bir yangın sonucunda Cebehane binalarıyla birlikte Ayasofya yakınında bulunan



16. yüzyılda Arslanhane ve üst katındaki Nakkaşhane (Şehname-i Selim Han).

Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatlarında Minyatür* (İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002), s. 111

Arslanhane de yanmış, yangından kurtarılabilen hayvanlar daha önce fillerin bakımı için kullanılan Fazıl Paşa Sarayı'nın altındaki Binbirdirek Sarnıcı'na nakledilmişlerdi.[5] Sultan II. Mahmud devrinde (1807-1839) ise saraya Cezayir'den yeni arslan ve kaplanların hediye olarak gönderilmesi sonucu Binbirdirek Sarnıcı'nda bulunan kafesler yetmemiş, yeni kafesler inşasıyla Arslanhane genişletilmiştir.[6] Binbirdirek Sarnıcı alternatifinden de anlaşılacağı üzere, sarayın sahip olduğu yabani hayvanların koyulması için ihtiyaç duyulan mekânların seçiminde Bizans devrinden kalma sarnıç ve benzeri binalar en uygun mekânlar olarak göze çarpıyordu. Mesela çeşitli dönemlerde saraya hediye olarak gönderilen fillere Binbirdirek Sarnıcı'nın yanı sıra Hebdomon Sarnıcı ve Zeyrek Sarnıcı gibi sarnıçların ev sahipliği yaptığı ve buraların "fil damı" olarak adlandırıldığı görülmektedir.[7] Benzer biçimde Tekfur Sarayı'nın da belli bir dönem yabani hayvanların bakımı için kullanıldığı bilinmektedir.[8]

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden Arslanhane'de bakılan arslan ve kaplanların bazen hanedan düğünleri ve sünnetleri gibi önemli günlerde



Cezayir Ocağı tarafından gönderilen aslan ve kaplanlar için gerekli zincir ve salarların verilmesi hakkında Arslancıbaşı'nın arz-ı hali.

BOA, C.SM, 7/328, 26 Rebüyyülahir 1175/24 Kasım 1764.

geçit törenlerine bakıcıları eşliğinde katıldıklarını öğreniyoruz. Evliya Çelebi bu törenlerde arslan ve kaplan gibi hayvanların bakıcıları tarafından afyonlu ceylan etleri ve darılı macunlar verilerek yarı uyuşturulmuş halde zincirler ve kargılarla kontrol altında tutularak seyircilerin arasından geçirildiklerini yazmakta, canlı anlatımıyla bu hayvanların bakıcılarını "esnaf-ı kârhâne-i arslancıyân" olarak adlandırmakta ve 100 nefer olduklarını belirtmektedir. Tabii Evliya Çelebi'nin bütün sayıları gibi bu sayının da ne kadar gerçekçi olduğu su götürür.

Arslanhane'nin yapılanmasının diğer saray kurumları ve askeri ocaklar benzeri bir yapılanmayı izlediği görülmektedir. Arslanhane-i Hassa'nın başında bulunan arslancıbaşından sonra gelen zabitleri hiyerarşik sıra içinde kethüda, odabaşı, başeski olarak adlandırılıyorlardı. Arslanhane-i Hassa personelinin atama veya görevden alınmalarından sorumlu kişi ise iç hazinedarbaşı idi.[9]

Arslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanların düğün ve benzeri vesilelerle yapılan şenliklerde halka sergilenmesinin arkasında yatan nedenin seyircileri eğlendirmek ve ilgilerini çekmek olduğu kadar saray ve padişah adına güç gösterisi yapmak olduğunu da belirtmek gerekir. Aynı yöntemin yabancı elçi kabul günlerinde dış avluya altın zincirlerle bağlanan arslan ve kaplanlarla yabancı elçilik heyetlerine uygulandığı da oluyordu.[10] Hayvanların yer aldığı gösterilerin Osmanlı şenliklerinde çok önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu gösterilerden sarayın canlı hayvan koleksiyonunda sadece arslan ve kaplanların değil ayı, maymun, yılanlar ve kuşlar gibi hayvanların da yer aldığını anlıyoruz.

ARSLANHANE'NİN İŞLEVİ

Arslanhane'de tutulan bu yabanı hayvanları temaşa etmenin sadece sultanlara ve hanedan üyelerine mahsus bir ayrıcalık olmadığı, tören günleri dışındaki günlerde de Arslanhane'de bulunan bakıcılara belli bir bahşiş veren kimselerin bu hayvanları görebildiği belirtilmiştir.[11] Ancak bunun için paranın yanında belli bir cesaret sahibi de olmak gerekmektedir, zira içerisi karanlık olan ve hayvanların gürlemeleri duyulan bu mekân Arslanhane muhafızlarının yaktığı meşaleler eşliğinde gezilmektedir. Günümüz hayvanat bahçeleri gibi güvenlik önlemlerinin çok gelişmiş olmadığı Arslanhane'de yine anlatılanlara göre hayvanlar ile seyretmeye gelenler arasındaki yegâne güvenlik önlemi, hayvanları binanın sütunlarına bağlayan zincirlerdi.

Doğal yaşam alanları ve şartlarından kopartılarak parmaklıklar arkasında esaret hayatı sürmeye mahkûm edilen bu hayvanların zamanın mevcut şartlarında esaret sonrası hayatlarının istisnai durumlar dışında çok uzun olmadığı düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nde Arslanhane'nin 19. yüzyılın ilk yarısına kadar kurumsal ömrünü devam ettirdiği göz önüne alınırsa bu tip hayvanlar için devamlı bir arz ve talebin olduğu açıktır. Yabancı devletlerin ve hükümdarların hediye olarak gönderdiği hayvanlar bu konuda belli bir kaynak teşkil etse de bu çok düzenli ve ana bir kaynak

değildir. Arşiv belgelerinden arslan ve benzeri hayvanların imparatorluğun Afrika'daki topraklarından gönderildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak belgelerden bunların İstanbul'dan gelen resmi talepler sonucu değil, Mısır, Trablus, Cezayir ve Yemen gibi bölgelerin yöneticileri tarafından saraya hediye olarak gönderildiği izlenimi çıkmaktadır. Ama bu hediye seçimlerinde yöneticilerin İstanbul'da bu tip hediyelerin makbul olduğu ve etki bıraktığı, yani belli bir talebin var olduğu kanısında olmasının rol oynadığı düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle kurduğu diplomatik ilişkilerde rol oynayan önemli pratiklerden biri de hükümdarlar arasında gerçekleşen hediye alıp verme trafiğiydi. Bu hediye alışverişlerinde, at gibi değerli binek hayvanlarının yanı sıra yabani ve yırtıcı hayvanların da önemli bir yeri vardı. Osmanlı Devleti'nin başlangıcından imparatorluğun sonuna kadar devam eden bu diplomatik hediyeleşme sürecinde arslan, fil ve benzeri hayvanların saltanat hediyeleri arasında müstesna bir yeri vardı. Osmanlılar sadece imparatorluk topraklarında yakalanan hayvanları değil, doğu ve güneydeki diğer ülkelerden Osmanlı padişahlarına hediye olarak gönderilen hayvanları da tekrardan Batı'daki ülkelere diplomatik hediye olarak gönderebilmekteydi. Bir örnek vermek gerekirse, Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) Sicilya Kralı'nın talebi üzerine bir fil bakıcısıyla birlikte krala hediye olarak gönderilmişti. Yapılan yazışmalardan filin önce karayoluyla Arnavutluk'taki Draç iskelesine, oradan da denizyoluyla Sicilya'ya gönderilmesinin planlandığı görülmektedir.[12] Filin yerine ulaşıp ulaşmadığı ya da nereden sağlandığı konusunda Osmanlı arşivinde bir belge olmasa da, büyük ihtimalle 1818'de İran'dan ya da 1839'da Hindistan'dan Osmanlı sarayına gönderilecek filler gibi doğudan hediye gelmiş olduğu tahmin edilebilir.[13] Aynı şekilde 1699 Karlofça Antlaşması sonrasında Viyana'ya gönderilen diplomatik hediyeler içindeki iki leopar büyük ihtimalle daha önce Safaviler tarafından İstanbul'a diplomatik hediye olarak yollanmıştı.[14]

Modernite öncesi dönemde arslan, fil ve benzeri hayvanlara sahip olmanın ve onları teşhir etmenin en başta saraya ve padişaha ait bir ayrıcalık olduğu bellidir. Benzer biçimde avcılık ve ava çıkmanın da Avrasya ve Avrupa'da öncelikli olarak hükümdarlara ve soylulara ait bir faaliyet ve ayrıcalık olarak görüldüğü belirtilmelidir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde Arslanhane ve arslancılar gibi av ve avcılıkla münasebetli olarak da çeşitli saray müessese ve pozisyonlarının da ortaya çıkması doğaldı. Saray görevlileri arasında olan ve "şikâr ağaları" denen şahincibaşı, çakırcıbaşı, atmacacıbaşı ve doğancıbaşı ve onların nezareti altında görev yapan çok sayıda görevli mevcuttu. Bu görevlilerin bir bölümü bu hayvanların bakımı ve av sırasında kullanılmasından sorumluyken, bir bölümü de hayvanların imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yakalanması ve yetiştirilmesi görevini ifa ediyordu.[15]

Sultan Abdülaziz'in yabani hayvanlara olan aşırı meraklı Beylerbeyi Sarayı'na da küçük bir arslanhane inşa edilmesine yol açmıştı. Aynı şekilde yeni inşa edilen Çırağan Sarayı'na da bir arslanhane eklenmişti.

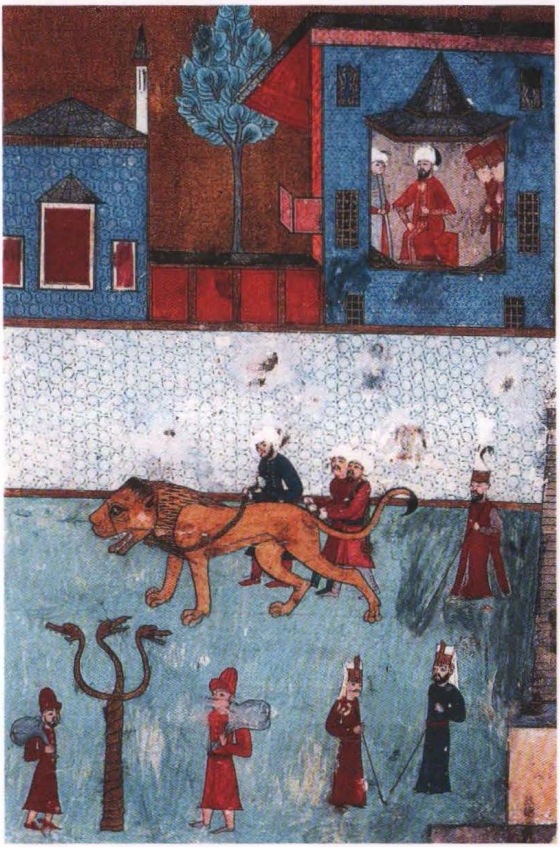
AVDA KULLANILAN HAYVANLAR VE PARSLAR

Bu görevlilerin dışında Yeniçeri Ocağı içinde padişahın av köpeklerini yetiştirmek ve bakmakla yükümlü yeniçeri ortaları, isimlerini ortalarının bakmakla yükümlü olduğu köpek cinsinden alan zabitleri (seksoncubaşı, turnacıbaşı, zağarcıbaşı) ve ayrıca saray için avlanmakla görevli bir orta ve avcıbaşı tabir edilen zabitleri mevcuttu. Zağar ismi verilen av köpeklerinin yetiştirilmesi ve bakımıyla yükümlü yeniçerilerin 64. cemaati zağarcılar olarak adlandırılıyordu. Ortanın başındaki çorbacıya ise zağarcıbaşı deniyordu. Sekson ismi verilen iri av köpeklerinin bakım ve yetiştirilmesi Yeniçeri Ocağı'nın 71. cemaatinin sorumluluğuydu. Seksoncuların başında seksoncubaşı tabir edilen çorbacı vardı. Sekson, sakson ya da bazen samson olarak adlandırılan bu köpek cinsinin Osmanlılara ilk defa Eflak'ın Alman kökenli etnik gruplarının yoğun olarak yaşadığı bölgelerinden getirildiği iddia edilmiştir. Mastiff cinsi olan bu köpeklerin özellikle 17. yüzyılda İngiltere'den ve Alman bölgelerinden gönderilen diplomatik hediyeler içinde sık sık yer alması ve yine bu dönemde Osmanlı-Habsburg sınırındaki eyaletlerin başında bulunan valilerin İstanbul'a hediye olarak bu cins köpekleri yollaması köpeklerin kökeni konusunda belli bir fikir vermektedir.[16] Özellikle kuş avlarında kullanılan tazı cinsi köpeklerden sorumlu yeniçerilerin 68. cemaatine turnacılar ismi verilmişti, çorbacıları ise turnacıbaşı olarak adlandırılıyordu. Avcıbaşı isimli çorbacının komutasındaki 33. sekban ortası İstanbul'un ormanlarından ve avlanma dönemlerinde sarayın ihtiyacı için buralarda avlanarak et temin ettiklerinden avcı ortası olarak adlandırılmıştı.

Arslanhane'de tutulup tutulmadıkları belli olmasa da özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlıcada pars genel ismiyle adlandırılan çitaların eğitilerek aynı yırtıcı kuşlar ve köpekler gibi avlarda kullanıldığı bilinmektedir. Hemcinslerine göre daha evcil olan bu hayvanlar, aynı saraya ait avcı hayvanlarla birlikte resmigeçitlerde sergilenmekteydi. Bunun yanında Kanuni Sultan Süleyman'ın katıldığı bir avı resmeden minyatürde çitalar bakıcılarıyla birlikte atların eyerlerinde otururken tasvir edilmiştir.[17] Ayrıca Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin yazdığı fetvalar içinde pars yardımıyla avlanılan bir hayva-

nın etinin helal olup olmadığı sorusuna cevap verilmektedir.[18] Belirtildiği üzere diğer kedigiller içinde evcilleştirilmeye en uygun tür olan çıtalar, Evliya Çelebi'ye bakacak olursak 17. yüzyıldaki resmi törenlerde sırtlarındaki değerli örtüler ve parşçı denen bakıcıları eşliğinde boy göstermişti.[19] 16. yüzyıla ait bir belgeden, günümüzde Asya çıtası olarak adlandırılan bu türün Osmanlı sarayına Irak ve çevresinden getirtildiğini anlıyoruz. Bağdad Beylerbeyi'ne yazılan bir emirde on adet av için eğitilmiş pars bulup, İstanbul'dan yollanan "hassa parscı"sına teslim etmesi bildiriliyordu.[20] Aynı arslanlar gibi parsların da devlet tarafından belirlenen günlük ve aylık tayinatları bulunmaktaydı.[21]

İmparatorluğun son dönemlerinde saraya ait yabanı hayvan koleksiyonunun kaderinin tahta oturan padişahın ilgisine göre değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Mesela bu konuya belli bir ilgisi olmayan Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) Arslanhane'ye fazla özen gösterilmemiş, Binbirdirek Sarnıcı'ndan Süleymaniye Bimarhanesi'ne nakledilen hayvanların büyük bir kısmı bakımsızlıktan bir sene içinde telef olmuştu.[22] Ancak Arslanhane'nin kaderinin tahtta bulunan padişahın ilgisine bağlı hale gelmesinin en önemli sebebi artık kurumsal olarak bir Arslanhane'den bahsedemeyecek olmamızdır. Elimizde bu konuyla ilgili bir arşiv belgesi olmadığından şimdilik sadece II. Mahmud reformları sonrası Arslanhane'nin de eski dönemin bir kurumu aynı diğer ocaklar gibi ilga edildiği konusunda bir akıl yürütme yapabiliriz.



1582 şenliğinde zincirlerle zapt edilen bir aslanın Sultanahmed Meydanı'nda III. Murad'ın önünden geçirilmesi (Surname-i Hümayun).

Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları: I Minyatür* (İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002), s. 400

ARSLANHANE'NİN SON DÖNEMİ

Abdülmecid'in ardından tahta geçen Sultan Abdülaziz'in arslan ve benzeri hayvanlara olan aşırı merakı sebebiyle Arslanhane bir nevi yeniden ihya edilmiş ve Topkapı Sarayı dahilindeki Gülhane'de yeniden arslanlar için kafesler inşa edilmişti.[23] Tarihçi Abdurrahman Şeref'in anlatımına bakacak olursak Topkapı Sarayı'nın içinde eskiden, Sarayburnu ile Ahırkapı arasında bulunan bir mevkide de bir Arslanhane mevcuttu. Sonraları Arslanhane buradan kaldırılmış ve zaman içinde yerine birtakım köşkler inşa edilmişti. Sultan Abdülaziz döneminde eski Arslanhane'nin yerindeki bu köşkler yıktırılarak buradaki Sultan Mahmud Köşkü'nün yerine bir Arslanhane inşa edilmişti.[24] Ancak buraya artık eskisi gibi Arslanhane denip denemeyeceği tartışmalıdır. Zira II. Abdülhamid devrine ait bir belgede mekânın ismi Topkapı Sarayı Kuşluğu olarak geçmekteydi. Burada bulunan hayvanların sayısını belirten belgeye göre kuşlukta kedigiller ailesinden bir dişi Bağdad arslanı, bir erkek biri dişi iki adet kaplan, ikisi erkek ikisi dişi dört Buhara arslanı, bir adet de misk kedisi bulunmaktaydı. Bunların yanında devekuşları, zebralar, kümes hayvanları, koyun ve kuzular mevcuttu.[25]

Sultan Abdülaziz devrinde yeniden ihya edilmeye çalışılan yırtıcı hayvan koleksiyonu için artık elden çıkan Cezayir'den veya doğrudan Osmanlı kontrolünde olmayan Mısır'dan değil Avrupa'dan hayvan satın alınması yoluna gidilmişti.[26] Sultan Abdülaziz'in Gülhane'de olan bu hayvanlara yönelik ilgisine gönderme yapan bir rivayete göre özellikle Beşir ismindeki yaşlı bir arslana son derece düşkün olan padişah, bazen bu arslanın zincirlerini çözdürerek saray bahçesinde kendisiyle beraber dolaşıp oynamasına izin verdirirdi.[27] Sultan Abdülaziz'in yabanı hayvanlara olan aşırı merakı Beylerbeyi Sarayı'na da küçük bir arslanhane inşa edilmesine yol açmıştı. Aynı şekilde yeni inşa edilen Çırağan Sarayı'na da bir arslanhane

eklenmişti. Ancak hem Beylerbeyi hem de Çırağan Sarayı'nda arslanhane olarak adlandırılan bölümler bir iki kafesten ibaretti. Beylerbeyi Sarayı ile ilgili bir ansiklopedi maddesinde biraz önce zikredilen anekdot Beylerbeyi Sarayı'ndaki arslanhanede tutulan arslan için tekrarlanmış, Sultan Abdülaziz'in burada kendine alıştırmış olduğu arslanla oynamaktan hususi bir keyif aldığı belirtilmiştir.[28] Eğer bu bilgi doğru ise bir ihtimal Gülhane'de tutulan yaşlı Beşir'in ahir ömrünü Boğaziçi'ne bakan manzaralı sahil sarayında daha rahat bir biçimde tamamladığına delalet edebilir. Sultanın yabani hayvan merakının sadece arslan, kaplan gibi hayvanlarla sınırlı olmadığı, koleksiyonu için yine yurtdışından geyik, zürafa ve benzeri hayvanları getirtmek için yapılan yazışmalardan anlaşılıyor.[29]

Sultan II. Abdülhamid devrinde Gülhane'deki bu koleksiyon genişletilerek devam ettirildi. Bunda aynı Abdülaziz gibi yabani ve evcil hayvanlara karşı özel bir merakı olan II. Abdülhamid'in rolünün olduğu düşünülebilir. Zaten bir taraftan yabancı hükümdarlardan ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinden yabani hayvanlar saraya hediye olarak gönderilmeye devam ediyordu.[30] Diğer taraftan da özellikle resmi kanallardan yapılan taleplerle Afrika'dan sarayın koleksiyonu için ceylan, zürafa ve yaban sığırı gibi hayvanlar temin ediliyordu.[31] Aynı Abdülaziz gibi II. Abdülhamid de favori sarayı olan Yıldız Sarayı bahçesine küçük bir arslanhane yaptırmıştı.[32]

Ancak Arslanhane'nin Osmanlının bu son dönemdeki ihyasını sadece bu iki padişahın ilgi ve merakıyla açıklamak çok sağlıklı değildir. Batı'da özellikle 18. yüzyıldan itibaren doğadaki türlerin sınıflandırılması çabaları ve 19. yüzyıldaki yeni bilimsel gelişmeler ışığında yabani hayvan koleksiyonlarının toplanması ve amaçlarında da bir değişim gözlemlenmiş, bu zooloji bahçeleri ve ardından da kamuya açık hayvanat bahçelerinin açılmalarıyla sonuçlanmıştı. Bir yandan insanın doğa hakkındaki bilgisinin artırılması amacı, diğer yandan insanoğlunun doğaya hükmetme iddiası –ki bu eski zamanların yabani hayvanlara hükmeden kral imgesinin yerini görece daha demokratik ama daha yıkıcı yeni bir imgenin alması demekti– 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren *ménagerie*'lerin yerine kamuya açık hayvanat bahçelerinin ortaya çıkmasını getirdi. Benzer bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda da en azından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kamuya açık bir hayvanat bahçesi kurulması fikrinin devlet tarafından zikredilmeye başladığı ve bunun halkın eğitimi çerçevesinde düşünüldüğü görülmektedir.[33] Bahçenin kurulması durumunda koleksiyonun önemli bir bölümünü saraydaki koleksiyondan gönderilecek hayvanlar teşkil edecekti. Yine bu dönemde II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı bahçesinde bir de örnek olarak küçük bir doğa müzesi kurdurması bu çabaların kişisel merakın dışında devlet projeleri olduğuna işaret etmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son döneminde hayvanat bahçesi kurma projesi sadece yazışmalarda kalmış, hayata geçirilememişti.

MEHMET MERT SUNAR
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Semavi Eyice, "Arslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, sayı 11-12 (1964), s. 23-33.

2 Özellikle Osmanlı döneminde İstanbul'u ziyaret eden yabancı seyyahların buradaki hayvan koleksiyonları üzerine yazdıklarının bir değerlendirmesi için bkz. Feza Günergun, "Turkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri: Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in 70'inci Yaşı Anısına*, ed. Abdullah Özen (Elazığ, 2006), s. 185-218.

3 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zilli. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, I. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 20, 330; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, 1608-1619*, haz. Hrant Der Andreasyan (İstanbul, 1964), s. 7.

4 Reinhold Lubenau, *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, ed. W. Sahm, c. I (Königsberg/Kaliningrad: Ferd. Beyers Buchhandlung, 1912), s. 152-53'ten zikreden Suraiya Faroqhi, "Exotic Animals at the Sultans' Court", *Another Mirror for Princes: The Public Image of the Ottoman Sultans and its Reception* (İstanbul: The ISIS Press, 2008), s. 92-93.

5 BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 119/4849, H. 1218/1803-1804.

6 BOA, Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d), 8279, 29 Cemaziyülevvel 1233/6 Nisan 1818.

7 BOA, İrade Evkaf (İ.EV), 3/55, 4 Zilhicce 1310/18 Haziran 1893; BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 674/46975, 10 Şaban 1290/3 Ekim 1873.

8 Günergun, agm, s. 186.

9 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 3. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 261n.

10 Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries* (New York: The MIT Press, 1991), s. 61.

11 Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan (İstanbul, 1952), s. 5.

12 BOA, Cevdet Hariciye (C.HR). 157/7814, 1 Cemaziyülevvel 1155/4 Temmuz 1742.

13 BOA, C.HR. 75/3749, 27 Rebiyülevvel 1233/4 Şubat 1818; 142/7055, H. 1255/1839-40.

14 Hedda Reindl-Kiel, "Dogs, Elephants, Lions, a Ram and a Rhino on Diplomatic Mission: Animals as Gifts to the Ottoman Court", *Animals and People in the Ottoman Empire*, ed. Suraiya Faroqhi (İstanbul: Eren Kitapevi, 2010), s. 273.

15 Gilles Veinstein, "Falconry in the Ottoman Empire of the Mid-sixteenth Century", *Animals and People in the Ottoman Empire*, s. 205-218.

16 Kiel, "Dogs, Elephants, Lions", s. 275-276

17 Melis Taner, Power to Kill: A Discourse of the Royal Hunt During the Reigns of Süleyman the Magnificent and Ahmed I, basılmamış yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, 2009, s. 11, 79, 86.

18 Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1983), 190'dan zikreden Taner, age, s. 19.

19 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I. Kitap, s. 321.

20 BOA, A.DVNS.MHM .d. 16/113, 14 Recep 979/2 Aralık 1571.

21 BOA, C. SM. 123/6151, 15 Recep 1110/17 Ocak 1699.

22 BOA, C. SM, 134/6748, 8 Rebiyülevvel 1259/8 Mayıs 1843.

23 Yeniden inşa edilmiş olan Arslanhane'de yapılan bazı düzenlemeler için, bkz. BOA, HH.d, 21896, 3 Ramazan 1287/27 Kasım 1870.

24 Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarayı", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, cüz. 5, 1 Kânunuevvel 1326/14 Aralık 1910, 291.

25 BOA, Y. PRK M. 4/27, 1315/1897-98.

26 BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR.3), 130/72, 19 Ekim 1867

27 Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarayı", 291, 291n1.

28 Haluk Şehsuvaroğlu, "Beylerbeyi Sahil Sarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşat Ekrem Koçu, c. 5 (İstanbul, 1968), s. 2696.

29 BOA, HR.SFR.3, 130/72, 19 Ekim 1867.

30 Mesela Basralı Talib Efendi isimli birisi büyük ihtimalle Hindistan'dan getirilmiş olan bir çift kaplanı padişaha hediye olarak göndermiş ve bunun karşılığında saray tarafından kendisine atiyye ihsan edilmişti. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Cedvelleri (Y.PRK. MBC), 9/32, 18 Safer 1311/31 Ağustos 1893. Yine Habeşistan Kralı tarafından gönderilen birer aslan ve kaplan yavrusu hakkında bkz. BOA, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK. BŞK), 63/39, 7 Receb 1318/31 Ekim 1900.

31 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM), 32/30, 6 Zilhicce 1312/31 Mayıs 1895; 45/49, 28 Zilkade 1316/9 Nisan 1899.

32 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Müteferrik (Y.PRK.M), 4/27, H. 1315/1897-98. Yıldız Sarayı bahçesindeki arslanhane için bkz. BOA, HH.d, 30985, 13 Receb 1323/13 Eylül 1905.

33 Feza Günergun bu konuda tespit edebildiği ilk çabanın 1880 yılında olduğunu yazmaktadır. Ancak Günergun'un çalışmasında arşiv belgelerinde yararlanılmamış olması kendisinin de kabul ettiği üzere bu konuda kesin konuşmasını engellemektedir. Günergun, agm, s. 198-199.

BOSTANCI CANAVARLARI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDEN BİR KÖPEKBALIĞI HİKÂYESİ

EMİNALP MALKOÇ

Erken Cumhuriyet döneminde Marmara Denizi'nde kısa süre içinde ortaya çıkan, oldukça büyük kabul edilebilecek üç köpekbalığı, halkta ve balıkçılarda farklı dinamiklere dayalı olarak ilgi, şaşkınlık ve bunlar kadar korku da yaratmıştı. Bu olaylar etrafında yaşananlar, basın haberleri ve halkın tepkileri dolaylı ya da doğrudan devrin anlayışını sergilemekte, günümüzün doğal yaşamı koruma anlayışı/bilinci ve çevre hassasiyetine yönelik o dönemde bir eğilim/bilgi olup olmadığı ya da var ise derecesi hakkında ipuçları vermektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, Türk devriminin çizgisinde başta siyasal olmak üzere birçok farklı alan ya da yönden köklü değişimlere sahne olmuştur. Aynı dönemde İstanbul ve çevresinde de yaşamsal açıdan renkli bir tabloyla karşılaşılmaktır. Özellikle 1920'lerin ortalarında, şehirdeki hiç tablonun belirgin bazı çizgileri, Turşucu Cemal'in kabadayılık maceralarıyla[1] Haliç'teki korsanlık olaylarından,[2] Vali Raşit Bey'in (Bigat) –görevinden alınmasına kadar gidecek– meşhur tatbikatına[3] ya da işçilerin sergilediği çeşitli hareketliliklere[4] kadar uzanmaktaydı. İlginçtir, şehrin bu geniş olaylar yelpazesi içinde hayvanlar da yerlerini alacaktı. Üstelik Marmara Denizi'nde ortaya çıkan oldukça büyük kabul edilebilecek köpekbalığı görüntüleri, bu yelpaze içinde farklı ve sansasyonel renkler ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla esprili bir bakış açısıyla İstanbul'un hayvanlar âleminde de devrimsel açıdan değerlendirilebilecek gelişmelerin yaşandığı ya da başka bir ifadeyle bu âlemde de sarsıcı görüntülerle karşılaşıldığı ileri sürülebilir.

2014 yılında *Radikal* gazetesi "Marmara'daki köpekbalıkları 100 yıldır biliniyor" başlığını atmıştı.[5] Bu başlık daha çok Marmara Denizi'nin türleri için geçerli görünmekle[6] birlikte bu coğrafyada görülen köpekbalıklarının, özellikle büyük olanlarının hikâyesi çok daha gerilere gitmektedir. Marmara Denizi'nde antik çağlarda yunus ve fok dışında yırtıcı balıklara pek rastlanmamakla birlikte Petrus Gyllius aracılığıyla İS 16. yüzyılın ilk yarısında İstanbul surlarına yakın bir yerde tutulmuş ve hiçbir balıkçının tanımadığı son derece büyük bir *harhariας* cinsi köpekbalığının (büyük beyaz köpekbalığının) görüldüğü kayıtlara geçmiştir. Böyle balıklara seyrek rastlandığından kıyıya çekilerek bir canavar gibi sergilenmeleri zamanla gelenekselleşmişti.[7] Benzer görüntülerle ilerleyen tarihlerde de karşılaşılmaktadır. Bu çizgide önemli bir kayıt, 19. yüzyıl sonlarıyla tarihlendirilmektedir. 1881 yılının Şubat ayında Beylerbeyi kıyısında yaklaşık 4 metre uzunluğunda bir köpekbalığı karaya vurmuştu. Kasım ayında ise uzunluğu 4 metre 70 santim olan 1500 kilo ağırlığında bir büyük köpekbalığı Boğaziçi'nde yakalanmıştı.[8]

19. yüzyılın son çeyreği içinde yaşanan bu gelişmelerden sonra 1910'lu ve 1920'li yıllarda Marmara'da büyük köpekbalıklarıyla karşılaşmalar sürmüştü. 20. yüzyıl başlarında İstanbul Balıkhanesi'nin müdürlüğünü yapmış olan Karakin Deveciyan Efendi, 1331 (1915-1916) tarihli *Balık ve Balıkçılık* isimli, Türkiye'de alanında bir ilk olarak kabul edilen kitabında, "Dersaadet Balıkhanesi'ne gönderilen dört metre tul ve yüzotuzbeş santimetre arzında bir harharyasın karnından sekiz aded torik balığının" çıkarıldığını belirtmektedir. Deveciyan Efendi, 1910 Kasım'ında Balıkhane'deki görevine başladığından bu köpekbalığı 1910-1915 aralığında yakalanmış olmalıdır.[9] 1916 yılında Salıstra Dalyanı'na yaklaşık 7-8 metrelik bir köpekbalığı girmişti.[10] Kafasından üç kurşunla öldürülen ve büyüklüğü nedeniyle mavnaya yüklenemeyen bu köpekbalığının sadece kafası 200 kilo gelmişti.[11]

Marmara Denizi'nde köpekbalıkları, 1920'lerin hemen başlarında yeniden varlıklarını hissettirmişlerdi. Nitekim Deveciyan'ın tarihlendirmesiyle "1920 senesi Mayıs ayının on yedinci pazar günü", Sedef Adası civarında kılıçbalığı avı sırasında 4 metre 65 santimlik bir köpekbalığı yakalanmıştı. Deveciyan'ın bu hayvanı bizzat kendisinin incelediği ve notlarını sakladığı anlaşılmaktadır. Onun kayıtlarına göre köpekbalığının "yan kanatları seksen santim boyunda olup sırt kanadı altmış santim yüksek idi. Pek geniş olan başının alt tarafında açılan ağzının alt ve üst çenelerinde ikişer sıra ve her sırada yirmi bir tane hançere müşabih müselles dişleri vardı". Öte yandan Balıkhane'de 500 kiloyu aşan tartı olmadığından balık tartılamamış fakat ağırlığı 1200-1500 kilo olarak tahmin edilmişti.[12] Deveciyan tarafından *harhariaa* cinsi olduğu aktarılan köpekbalığı, ücret karşılığında haftalarca İstanbul Balıkhanesi'nde teşhir edilmişti.[13]

MARMARA'DA LODOS MU KÖPEKBALIĞI FIRTINASI MI?

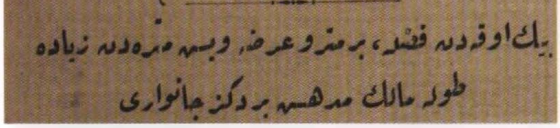
1920'li yılların ortalarında Marmara Denizi, 1881 yılında olduğu gibi ama bu kez daha yoğun hatta belki de önceki dönemlerle karşılaştırıldığında adeta bir köpekbalığı akınına sahne olmuş, 1926'nın Ocak ve Şubat aylarında yine azımsanmayacak büyüklükteki köpekbalıkları[14] Marmara Denizi'nde görünmüştü. Yılın ilk günlerinde muhtemelen 21 Ocak'ta Büyükada'da iskeleye yakın bir mevkide balıkçılar beş metreden fazla uzunluğa sahip, bir tonu aşkın (1000 okka olarak kaydedilmişti) ve bir metre genişliğinde *Cumhuriyet*'teki ifadeyle bir "deniz canavarı" yakalanmıştı.[15] *İkdam*'ın bu balıktan bahsedilen Şubat başlarındaki haberine göre "bin kilo sıkletinde olduğu görülen" ve o döneme "kadar denizlerimizde ve bilhassa İstanbul limanında canavar balığına tesadüf edildiği görülmemişti".[16]

Balık, Büyükada'da Maden tarafından Münif Paşazade Faik Bey'in dalyanına düşmüştü. İlk ağı parçaladıktan ve ikinci ağa çarptıktan sonra üçüncü ağa takılmıştı. Balıkçılar ağı sudan çıkarmayarak iskeleye kadar sürüklemişler, orada balığı zıpkın ve baltalarla öldürmüşlerdi. Büyüklüğünden dolayı sahile *Cumhuriyet*'teki ifadeyle "ancak kısm-ı ulyası çıkarılabilmiş"ti (yani üst kısmı, gövdenin baş tarafı). Balığın baş kısmının 200 okka ağırlığında olduğu tahminlerine yer verilen haberde, hayvanın akşama kadar deniz kenarında kaldığı ve ancak akşamüstü bir motora bağlanarak balıkhaneye götürüldüğü anlatılmıştı.[17] İlerleyen günlerde gazetelerde çıkan haberlerden, bu büyük köpekbalığının 36 lira karşılığında satılarak Yunanistan'a gönderildiği izlenebilmektedir.[18] Öte yandan balıkçılar, o tarihe kadar Marmara ve Karadeniz'de bu derece büyük bir balığa rastlamadıklarını dile getirirken yakın zamanda yaşanan fırtınalar nedeniyle Marmara'ya sürüklendiği yorumlarıyla yaşananları açıklamaya çalışmışlardı. *Cumhuriyet*'teki nihai çıkarım, "lol günlerde eğlencesiz kalan ada sakinlerine iyi bir temaşa mevzuu" olduğu yönündeydi.[19]

Cumhuriyet ve *İkdam* gibi günlük gazetelerin birinci sayfa haberlerine göre 1 Şubat 1926 tarihinde bu kez daha da büyük bir köpekbalığı yakalanmıştı. 2 Şubat tarihli *İkdam*'da 40 balıkçı tarafından sahile çıkarılabilen balığın büyüklüğü, "şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı" manşetiyle tanımlanmaya çalışılmış ve bir öncekinin "iki misli sıkletinde" olduğu belirtilmişti. Gazetede köpekbalığının Adalar civarında yakalandığı kaydedilmişti. Ayrıca Adalar'daki balıkçıların civar sularda köpekbalıklarının dolaştığını hissettiklerinden bu durumu gözeterek geceden ağlarını attıkları, sabah saatlerinde ağlarda bir karışıklık gördükleri ve köpekbalığının ağlara takıldığını anladıkları yazılmıştı. Köpekbalığı, ada ırgıpçılarından Hocazade Yakup Efendi'nin ırgıp alamanacıları ağına düşmüş ve ağları parçalamıştı. Gazetedeki anlatımla balıkçılar tabanca, zıpkın ve baltayla hayvanı yaralamışlar, parçalanmış ağlarla sahile çekmişlerdi. Balıkhane'ye nakil işlemi, gelen motora yüklenemediğinden sorun olmuş, balık ancak çekilerek götürülebilmişti. "Adeta bir kuyu ağzının açıklığı kadar geniş olan karnı kısmen açılmış" ve içinden yaklaşık 350 kiloluk bir orkinos, bir yunus iskeleti ile birçok torik çıkmıştı.[20]



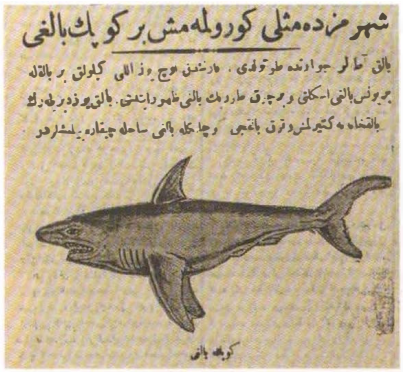
Resim: Rıdvan Tezel, "Karekin Deveciyan Efendi ile Bir Mülakat-Karekin Deveciyan Efendiyi Evinde Ziyaret", *Balık ve Balıkçılık* 2/10 (Ekim 1954): 18. Deveciyan, 1945 baharında yayımlanan bir makalesinde, Türkiye sularında avlanan köpekbalıklarının midesinden insanlara ait organ ya da parçanın hiçbir zaman çıkmadığını yazmıştı. Karakin Devecioğlu, "Köpek Balığı", *Balıkçı* 9-10 (Şubat-Mart 1945): 16.



بويوك آطه ده طوتولان جسيم بر بالق
بيك اوقه دن فضله، بر متر و عرضي، وسعت مزه دن زياده
طوده مالك مدهشه بر دكز جانوارى

Cumhuriyet, 23 Kânunusani 1926, no. 615, s. 1.

Cumhuriyet'teki biraz daha farklı aktarıma göre köpekbalığı Beykoz'da balık ağlarının içine düşmüş, kurtulmak için çabalarken ağları yırtmış ve yaralanarak ölmüştü. Ölü köpekbalığının su yüzeyine çıkması üzerine polis ve Balıkhane telefonla durumdan haberdar edilmiş, ardından balık, Beykoz'a gönderilen bir motorla balıkhaneye taşınmıştı. Gazetedeki haberde balığın büyüklüğünden dolayı onu tartabilecek kantar bulunamadığının altı çizilmişti. Balıkçılarla hayvanı görmeye gelenlerin ilk tahminleri, köpekbalığının 4 ton civarında olduğu doğrultusundaydı.[21] *Cumhuriyet*'in 4 Şubat tarihli sayısında balık hakkındaki yazıya "Ada


شهر مزده مثلی کورولمه مش بر کوپك بالغی

بالق آط لر جوانده طوقوندی . قارشیدن قوچ وز اللی کیلوق بر بالقلا
جرجونس بالغی اسکلی و رچاق طاروبك بالغی طاموربانیتی . بالق یوزدیرمك
بالقخانه یه کتیرلمزدن اوتری بالغی ساحله چیقارمیه بیلشلردر

کوپك بالغی

İkdam, 2 Şubat 1926, no. 10349, s. 1.

açıklarında tutulan balığın" ifadeleriyle giriş yapılarak Beykoz'da yakalandığı bilgisi Adalar olarak düzeltilecekti.[22]

Köpekbalığını yakalayan Yakup Kaptan ile Kalkavanzade İbrahim Kaptan, *İkdam* muhabirine açıklama yapmıştı. Balıkçılar, Emval-i Metruke'nin volilerini kiraladıklarını, ağlarına giren torikleri köpekbalıklarından korumak için yedek ağlar kurduklarını, birkaç gün önce ("geçen gün" diye ifade edilmişti) büyükçe bir köpekbalığının bu ağlara takıldığını gazetenin muhabirine anlatmışlardı. Sabaha kadar boğuştuğu ağları parçalayan köpekbalığı sonunda boğularak su yüzeyine vurmuştu. "Fakat biz canavarı bu kadar büyük tahmin edemiyorduk" diyen Yakup Efendi, getirttikleri motorla hayvanı yüzdürerek Galata Köprüsü'nün gözünden geçirdikten sonra Balıkhane'ye ulaştırdıklarını belirtmişti. Ayrıca "Şimdiye kadar içimizde Karadeniz'de, Marmara'da, Rusya sahillerinde büyük balıkçılıklar yapmış adamlar vardır, bu derece müthiş ve kuvvetli bir köpek balığı görülmemiştir. Balığın tutulması bizim bin beş yüz liralık ihtiyat ağlarımızın parçalanmasına mal olmuştur" cümleleriyle hayvanın büyüklüğünü karşılaştırırken yakalanmasının bedeline de değinmişti.

Gazetenin manşetinde kırk balıkçının balığı sudan çıkardığından bahsedilirken, haberin içinde bu işi kırkı aşan sayıda balıkçının yaptığı, önce hayvanı güçlükle iskeleye sonra da Balıkhane'nin alt katına taşıdıkları yazılmıştı. Bu arada büyük bir köpekbalığının yakalandığı haberi yayılınca görmek isteyen binlerce kişi adeta Balıkhane'ye hücum etmişti. Böyle bir atmosfer içinde balığın karnında insan iskeleti, üç çift çizme ve fes bulunduğu gibi asılsız söylentiler etrafa yayılmıştı.[23]


درت طون ثقلتنده بر بالق یاقالاندی

دون جسیم بر کوپك بانی بکموزده کی آغلر ایچنه دوشمش وردها چیقامامشدر ،
بالق خصوصی برموطوله بالقخانه یه کوتورولمشدر

دون یکموزه آغلرینه دوشن جسیم کوپك بالغنك بالقخانه ده آلیه دلفن رسمی

Cumhuriyet, 2 Şubat 1926, no. 625, s. 1.

İkdam'da balığın camgöz türüne girdiği ve tahminen 5 metre uzunluğunda, 1,5 metre genişliğinde olduğu aktarılmıştı. Yüzgeçleri, gazetedeki anlatımla, "yanaklarındaki kanatları bir metre uzunluğunda" idi ve alt dişleri çift sıra, üst dişleri ise tek sıraydı. Dişlerin uzunluğu bir parmak kadardı. Ağız açıklığı bir arşından fazla idi yani 68 santimi aşmaktaydı. Gazetenin haberine göre kaç kilo çektiği bilinmemekle birlikte ilk aşamada yaklaşık 2000 kilo olarak tahmin edilmişti.[24] 3 Şubat baskısında yine tahmin yürütülerek 3000 kilo olduğu yazılmış,[25] 14 Şubat tarihli sayıda ise balığın ağırlığı yaklaşık 5000 kilo olarak verilmişti.[26] *Cumhuriyet*'in 3 Şubat baskısında yani henüz köpekbalığının yakalandığı ilk günlerde 5000 kilo kadar olduğu ve o güne kadar emsalinin İstanbul'da görülmediği ileri sürülmüştü.[27]

İSTANBUL'DA KÖPEKBALIĞI TEMAŞASI

Yakup Efendi, ağlarına düşen balığı Tayyare Cemiyeti'ne hediye etmişti.[28] *Cumhuriyet*'teki ifadelerle "alelacayb deniz canavarlarının[!] ufak bir ücret karşılığında "Tayyare Cemiyeti tarafından Taksim Stadyumu'nda halka teşhir" edilmesine karar verilmişti. Nitekim cemiyetin İstanbul Merkez Şubesi'nden Sadi Bey, balığın "asker ve çocuk beş guruş, başıbozuk on guruş mukabilinde" sergileneceğini basına açıklamıştı.[29] Bunun üzerine 2 Şubat'ta yirmiyi aşkın hamalın büyük çabasına bağlı olarak köpekbalığı bir arabaya yüklenerek üstü örtülmüştü. Gayet büyük ve dört mandanın çektiği bu araba aracılığıyla hayvan ağır ağır Şişhane, Tepebaşı ve Beyoğlu üzerinden stadyuma taşınmıştı.[30] Bu taşınma sırasında balığı görmek isteyenler yüzünden "köprü üzeri adeta geçilmez bir hale gelmiş idi". Hayvan İstanbul halkının izdiham yaratmasına yol açacak derecede ilgi çekmiş, ayrıca halk üzerinde şaşırtıcı bir etki bırakmıştı.[31]

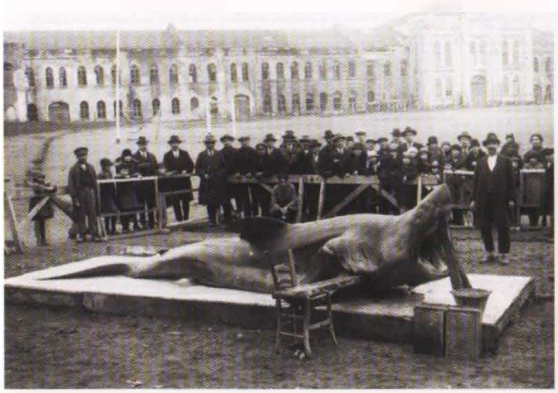
Tayyare Cemiyeti, hediye edilen köpekbalığını 3 Şubat'tan itibaren meraklılarına sergilemeye başlamıştı. Bir günlük hasılatın yaklaşık 200 lirayı bulduğu gazetelere haber olmuştu. Öte yandan balık üç günlük sürede çürümeye başlayınca stadyumda balığın büyüklüğü oranında bir havuz açılmış ve baytar gibi çeşitli uzmanlardan oluşan ekipler ilaçlama yaparak balık üstünde mumyalama çalışması yürütmüştü. *Cumhuriyet*'te yer verilen bazı uzmanların açıklamalarına göre, balık mumyalama aracılığıyla Tutankamon'un mumyası gibi asırlarca korunabilecekti. Bununla birlikte gazete cephesince, seyirciler gelmeyince "balığın icabına bakılacağıl" görüşü savunulmuştu.[32]

Akşam gazetesinde de 7 Şubat'ta "mahud deniz canavarının teşhirine" başlandığı, 2 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış olan resimle birlikte ilan edilmişti. 7 ve 8 Şubat tarihlerinde balığın teşhirinin süreceği, Mahir ve Kenan Beylerin hayvanın tahniti için çalıştıkları, başarılı olmaları halinde balığın sergisinin 15 gün daha uzayacağı yazılmıştı.[33] Büyük köpekbalığının teşhiri, Şubat ortalarına kadar Tayyare Cemiyeti yararına 1750 liralık bir gelirin toplanmasını sağlamıştı.[34]

Bu büyük köpekbalığının —muhtemelen büyük beyaz köpekbalığının— halk üzerindeki etkisinin uzun süre hissedildiği görülmektedir. Nitekim Eser Tutel, "Özlemin Tadı Başkadır" adını taşıyan kendisine ayrılmış sütunlardaki "Taksim'de Kışladan Bozma Bir Top Sahası Vardı" başlıklı yazısında dönemin basınında çıkan köpekbalığı hakkındaki haberleri de doğrulayacak şekilde şu anlatıya yer vermişti: "Son olarak, dev bir köpekbalığı bile burada görücüye çıkartılmış! Köpekbalığı nasıl olur da görücüye çıkartılırmış, demeyin! Basbayağı çıkartılmış, işte! Hiç unutmam, babam, nasılsa 6-7 m. uzunluğunda koskoca bir köpekbalığı yakalayan balıkçıların bu deniz canavarını getirip günlerce bu stadın ortasında halka teşhir ettiklerini anlatırdı. Sonunda bu korkunç balık azmanı, açıkta durmaktan kokmaya başlamış da, balıkçılar çaresiz onu apar topar alıp götürmek zorunda kalmışlar."[35]

Ancak ikinci ve bu çok büyük köpekbalığından sonra görülen o ki, Marmara'ya köpekbalığı akını durmamıştı. *İkdam*'daki açıklamaya göre Adalar civarı bölgenin en derin mevkiini oluşturmaktaydı ve burası 1926 başları itibariyle köpekbalıklarının çok sık görüldükleri bir alan olmuştu. Gazetenin 14 Şubat tarihli sayısında evvelki gece olarak ifade edilen,[16] *Cumhuriyet*'teki tarihlendirmeye göre ise 11 Şubat 1926'da 1500 kilo olduğu tahmin edilen, 4 metre uzunluğunda üçüncü bir köpekbalığı Kiryako adlı adalı bir balıkçı tarafından yakalanmıştı. Yine *Cumhuriyet*'in tasviriyle yalnız bir kanadı 1 metre olan ve başında 5 kat nefeslik bulunan köpekbalığı, 13 Şubat sabahı balıkhaneye getirilmişti. Balık —bir önceki daha büyük olmasına rağmen 40 kişilik taşıyıcı gruptan bahsedilirken— ancak 50-60 kişinin çabasıyla karaya çıkarılabilmişti. Ocak sonlarında yakalanan ilk köpekbalığıyla karşılaştırıldığında bu üçüncü balık daha büyüktü. Gazete haberlerine göre meraklılarının izdihamı nedeniyle Balıkhane Müdürü, balığı saklı bir yere koymak zorunda kalmıştı.[17]

Aynı gün öğle vakti balıkhaneye gelen 20-25 yaşlarında genç bir balıkçı olan Kiryako, *Cumhuriyet*'in muhabiriyle röportaj yapmıştı. Açıklamalarına göre ilk büyük köpekbalığı yakalandıktan sonra böyle bir balık yakalama hevesine kapılmış ve bir hafta kadar denizde peşlerinden koşmuştu. Nihayet 11 Şubat Perşembe günü iki tayfasıyla birlikte Sedef Adası açıklarında 200 kulaç (aşağı yukarı 400 metre) uzunluğunda ve yaklaşık bir parmak kalınlığındaki orkinos oltası[18] ile saat 13'te köpekbalığını yakalamıştı. Köpekbalığıyla mücadele ederek Sedef Adası ile Büyükada açıklarına gelmişti. Daha sonra balık onları Büyükada'nın Aya Nikola sahilindeki kayalıklara sürüklemişti. Sahildeki 10 kadar temizlik işçisinin yardımıyla kayalıklara sıkışan balığı oradan çıkartarak yakalamışlardı. Böylece 7 saatlik mücadele sonra ermişti. Kiryako, sahile geldiğinde Yuda adlı bir Musevi madraba-za[19] balığı 24 liraya satmıştı.



Kıyıda teşhir edilen köpek balığı. Fotoğraf: Selahaddin Giz.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Arşivi, Depo Kutu: 088, FKA 004030

1920'lerde tarihlenen bu fotoğraf, *National Geographic* Türkiye tarafından da yayımlanmıştır. (Hakan Kahasakal, "Akdeniz ve Türkiye, Büyük Beyaz Geri Döner mi?", *National Geographic Türkiye*, Temmuz 2016, s. 109). Gazete haberleri göz önüne alındığında Şubat 1926'nın ilk yarısında çekilmiş olmalıdır. Sadullah Ayaşlı'nın bahsettiği köpekbalığının da bu balık olması muhtemeldir: "Aşağıda İstanbul gazetelerinin böyle bir balık hakkındaki neşriyatını hulasatendere ediyorum: Canavarın karnı yarıldığında derununda beheri 200 kilo sıkletinde iki tane Ton balığı ve bunlardan başka da 300 kilo ağırlığında bir Yunus balığı zuhur eylemiştir. Mezkur canavarın tulü 8 metre olup sıkleti de 4.500 kiloyu mütecavizdir." (Sadullah Ayaşlı, *Boğaziçi Balıkları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 59).

Cumhuriyet'teki ilk aktarıma göre köpekbalığı 14 Şubat'ta müzayedeye çıkarılacaktı.[40] Fakat gazetenin 16 Şubat baskısında yakalanan üçüncü köpekbalığının da Tayyare Cemiyeti yararına sergileneceğine yer verilmişti. Taksim'de sergilenen büyük köpekbalığının Kadıköy ve Üsküdar halkı tarafından görülmemiş olması nedeniyle yaklaşık 1500 kiloluk en son avlanan üçüncü köpekbalığının Kadıköy'de teşhiri kararlaştırılmıştı.[41] 20 Şubat tarihli *Resimli Gazete*'nin sayfalarına 30 santimlik bir olta iğnesiyle yakalanan bu balığın resmi taşınırken o zamana kadar yakalanan en büyük köpekbalığının boyunun 4,5 metre olduğu, ağırlığının ise 1500 okkayı aştığı yönünde bir bilgi veril-

mişti.[42] 25 Şubat tarihinde, *Resimli Gazete*'de yayımlanan resme benzer bir fotoğraf *Resimli Perşenbe*'de yayımlanmıştı. Şu farkla ki *Resimli Perşenbe*'de bu köpekbalığı "Tayyare Cemiyeti menfaatine teşhir edilen 1500 okkalık balık" olarak tanıtılmıştı.[43] Belirtmek gerekir ki Ocak-Şubat 1926 tarihlerinde Türk basınında köpekbalığı görüntüleri, o sene hüküm süren İodos fırtınalarıyla ilişkilendirilmişti.[44] Sadullah Ayaşlı da 1937 tarihli eserinde köpekbalıklarını tanıtırken 1925 yılının İodos fırtınalarıyla Marmara'da ortaya çıkan balıklar arasında ilişki kurmuştu. Nitekim eserinde "1925 senesinin şiddetli İodos fırtınaları bu balıklardan bir-



بو كوپك بالنى كچن هفته بو يوك آتله آچيقلرنده برروم بالقجى طرفندن كوشه ده كورولن واوتوز سانتيمترو بوينده بولنان اولطه ايكنه سيله ياقالانمشدر . شمدى يه قادار ياقالانان اك بويوك كوپك بالغك بويى دورت مجق مترە اوزونلغنده در . ثقلى ده (١٥٠٠) اوقه يى تجاوز ايتمكده در .

Resimli Gazete, 20 Şubat 1926, no. 129, s. 8.

çıkan yakalanmış köpekbalıklarıyla ilgili resimlerde birkaç tanesi hariç bırakılırsa azımsanmayacak benzerlikler söz konusudur; ancak yine de kesin bir şey söylemek güçtür.

FIRTINA SONRASI KORKU!

Cumhuriyet'in muhabiri balıkçılarla ve ilgilileriyle görüşmeler yaparak konuyu irdelemişti. İstanbul balıkçılarının 18 senedir bu balıkları görmedikleri yönündeki açıklamaları gazetedeki incelemeye yansıtılırken kısa sürede üç köpekbalığının avlanması olağanüstü bir gelişme olarak yorumlanmıştı. Ayrıca Büyükada ile Sedef Adası açıklarında torik avlandığına ve büyük köpekbalıklarının da bu balıklarla beslenmelerinden dolayı "torik vebası" olarak adlandırıldıklarına dikkat çekilmişti. Bu arada kamuoyunu telaşlandıran kaçını Boğaz'ın Marmara methaline kadar atmıştı. Gayet muzır olan bu canavarlar birçok ziyanlara sebebiyet verdiklerinden dolayı balıkçılar tarafından bın müşkılat ile itlaf edilebilmişlerdi" diye yazmıştı.[45]

Öte yandan çok kısa süre içinde üç büyük köpekbalığının yakalanması, kamuoyunda şaşkınlık ve korku yaratmıştı. *Cumhuriyet*'teki yorum, "sahillerinde aşk, zevk ve eğlence ilahelerinin terennüm ettiği tahayyül edilen Büyükada açıklarılnınl" beklenmeyen misafirlere yuva olduğu ve bu gelişmenin öncelikle burada her sene yaz aylarında deniz banyosu yapma alışkanlığı olan ada sakinleri üzerinde bariz bir korku yarattığı şeklindeydi. Nitekim ada denizcilerinden biri *Cumhuriyet*'e yaptığı açıklamada "ada açıklarında görülen canavarlar tamamiyle ımha edilmeden evvel Büyükada'nın 'mavi ve berrak' sularının kendisine 'sim siyah',göründüğünü ve torik düşmanı olan bu balığın bir hamlede karnına gitmek tehlikesine katlanacak bir adalının mevcudiyetini tasavvur edemediğini" söylemişti. Yine *Cumhuriyet*'te rastlanan ilginç bir söylem, "yaza kadar cesur balıkçılarımızın bu deniz canavarlarının hakkından gelmesi" temennisi hakkındaydı.[46]

Köpekbalıklarının ortaya çıkardığı korku ve kaygılar *Cumhuriyet*'in "Biraz da Şaka" köşesindeki "Köpek balıkları çoğaldıkça..." başlıklı esprili bir içerik taşıyan yazıya da yansımıştı. Burada eskiden köpekbalıklarının Marmara'ya gelmeye tenezzül etmediği, oysa 1920'lerin ortalarında sayılarının arttığı belirtilmişti. I. Dünya Savaşı sırasında Marmara'ya sızan denizaltılara benzetilen köpekbalıklarından kaç tanesinin henüz yakalanamadığı sorgulanmıştı. Bir yandan Marmara balıklarını lezzetli buldukları alaycı bir üslupla aktarılırken aynı zamanda denizaltılardaki telsiz telgraf aracılığıyla kurulan iletişimin köpekbalıkları arasında sağlanıyor olması halinde bunun bir felakete yol açacağı, bütün köpekbalıklarının Marmara'ya toplanabileceği olasılığı vurgulanmıştı. En önemlisi, hissedilen kaygı "Adalarda, Florya'da, Moda'da, Kalamış'ta, Fener'de, Bostancı sahillerinde, Boğaziçi'nde deniz banyoları yapan insanlara saldırırlarsa halimiz nice olur" ifadeleriyle yarı şaka yarı ciddi bir üslupla ortaya koyulmaya çalışılmıştı. Bu arada yine şakacı bir üslupla güzel ve çekici kadınlara saldırmalarının düşünülemeyeceği ifade edilmişti. Aynı üslup içinde köpekbalıkları kadın düşkünü ise erkeklerin yaşama şansı kalmayacağı da belirtilmiş ve yazı, Çanakkale Boğazı'ndan geçememeleri ümidiyle bitirilmişti.[47]

16 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te ise bu kez daha ciddi ve karşılaştırmalı bir yazıyla köpekbalıkları meselesi ele alınmıştı. Kısa süre içinde yakalanan köpekbalıklarının Adalar halkı üzerinde zannedildiğinden çok daha fazla etki yaptığı, köpekbalığı avının

gündemi belirlediği ve çeşitli söylentilerin ağırlık kazandığı üzerinde durulmuştu. Özellikle bu dedikoduların Adalar halkının korku ve endişelerini şiddetlendirdiğinin, bu doğrultuda 100'ü aşan sayıda köpekbalığından bahsedilmeye başlandığının altı çizilmişti. Aynı yazıda ilk aşamada köpekbalıklarının Marmara'ya fırtınaların etkisiyle geldiklerinin düşünüldüğü, fakat büyük balık avlamakla geçimini sağlayan ve daima tehlikeler karşısında bulunan Türk balıkçılarının bu iddiaları kabul etmedikleri hatırlatılmıştı. Balıkçılar, köpekbalıklarının tarihi İstanbul sahillerinin en eski misafirleri olduğu kanaatindeydiler. Gazetedeki aktarıma göre köpekbalıklarının ağlara takılmaya başlamasından itibaren balıkçılar kendi şartları içinde incelemeler yapmışlardı. Onlar köpekbalıklarının dış denizlerden gelmediğini, özellikle Bostancı'da Hayri Paşa Köşkü'nün bulunduğu mevki hizasında sahil boyunca kayalıklarda yuva yaptıklarını düşünmekteydiler. Bu değerlendirmelerini Adalar Liman İdaresi'ne bildirmişler ve köpekbalıklarının imha edilmesi için dinamit kullanılmasına izin verilmesini istemişlerdi. Balıkçıların açıklamalarına göre Bostancı sahillerinde üreyen köpekbalıklarının sayısı 50'yi aşkındı. *Cumhuriyet*'te bu değerlendirmelerin doğruluğunun bilinmediği ancak halkın kaygılarının kesin olduğu belirtilmişti.[48] O günlerde köpekbalıklarına karşı alınacak tedbirler *İkdam*'a da yansımıştı. Gazetede, köpekbalıklarının diğer balıkları göç ettireceği korkusunun balıkçılar arasında yaşandığı vurgulanmıştı. Bu bağlamda palamutların içine dinamit yerleştirilmesinin ve böylece köpekbalığı tehlikesinin bertaraf edilmesinin düşünüldüğü yönünde bir istihbarata ulaşıldığı da nakledilmişti.[49]

KÖPEKBALIKLARININ ARDINDAN

Erken Cumhuriyet döneminin köpekbalıkları hikâyesini çıkarımlar etrafında toparlamak açısından öncelikle şunu belirtmek gerekir ki birtakım tepkileri doğuran temel gelişme, "canavar" olarak nitelenen büyük köpekbalıklarının *İkdam*'da da (ya da bazı bilimsel eserlerde de) bahsedildiği üzere orkinos ya da torik sürülerini takiben Marmara'ya girmesiydi. Kuşkusuz bu nokta, o günlerde Marmara'daki balık çeşitliliği hakkında bir izlenim edinmeyi kolaylaştıracak niteliktedir. Bu arada Deveciyan'ın göçmen balıklar gibi bazı balık türleri hakkında Türkiye'deki balıkçıların bilgilerinin sınırlı olduğu, balıkçılığın bilimsel açıdan gelişmediği ve av araçlarında yetersiz kalındığı yönündeki açıklamaları gözetildiğinde[50] bu yaşananlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de köpekbalıkları hakkında, özellikle basın ve halk düzeyinde ne derecede bilgi sahibi olunduğunu da göstermekteydi. En azından bu yönde bir fikir edinmek açısından yardımcı oldukları ya da bu çizgide bir örnek teşkil ettikleri ileri sürülebilir.

Öte yandan yaşananlar, basın haberleri ve halkın tepkileri dolaylı ya da doğrudan devrin anlayışını sergilemekte, günümüzün doğal yaşamı koruma anlayışı/bilinci ve çevre hassasiyetine yönelik o dönemde bir eğilim/bilgi olup olmadığı ya da var ise derecesi hakkında ipuçları vermektedir. Böyle veriler dönemin anlayışının günümüzden farklılığının belirlenmesine yardımcı olduğu gibi bugünlere ulaşan çizginin evrimi açısından da değer ifade etmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde Marmara Denizi'nde kısa süre içinde ortaya çıkan, oldukça büyük kabul edilebilecek üç köpekbalığı, halkta ve balıkçılarda farklı dinamiklere dayalı olarak ilgi, şaşkınlık ve bunlar kadar korku da yaratmıştı. Tüm bunlar, bir yandan bu hayvanların kısa süreli de olsa İstanbul ve civarında biraz gürültü çıkardıklarını gösterirken bir yandan da erken Cumhuriyet döneminde çok önem verilen havacılık yönündeki çalışmalara –biraz da esprili bir bakış açısıyla– büyük köpekbalıklarının azımsanmayacak katkısını ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla Marmara'da ortaya çıkan köpekbalıkları havacılık çalışmalarına katkılarıyla tarihin somut bir öznesi olarak değerlendirilebilecek konuma sıçramaktaydılar. Ancak en önemlisi yarattıkları etkiyle tarihin sessiz tanıkları olma sınırının biraz ötesine geçmişlerdi.

EMİNALP MALKOÇ
İTÜ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ



Cumhuriyet, 15 Şubat 1926, no. 638, s. 1.

DİPNOTLAR

1 Eminalp Malkoç, "Reading Turşucu Cemal Affair within the Context of the Period", *International Journal of Turcology* 22 (23): 134-150.

2 "Haliç'te korsanların yeni bir baskını", *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1924, sayı 162, s. 6; "Haliç'te korsanlar cirit atıyor!", *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1924, sayı 166, s. 6.

3 Eminalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Sâyiler'e Ankara İstanbul İkilemi (1923-1927)* (İstanbul: Derin Yayınları, 2014), s. 351-358

4 Ayrıntı için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, c. 1 ve 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009); Eminalp Malkoç, "Erken Cumhuriyet Döneminde İşçi Sınıfına 'Resmî' Bir Bakış Açısı: Cumhuriyet Gazetesinin Gözünden Amele Teali Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 31(91) (Bahar 2015): 29-67; Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016); Eminalp Malkoç, *Meslek Gazetesi 1924-1925: Türkiye'de İşçi Hayatı ve Zonguldak Kömür Havzası* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017)

5 Gazetede Bozcamgöz köpekbalığının ilk kez 1923 yılında İtalyan araştırmacı Emilio Nirini tarafından kayıtlara geçirildiği bilgisi aktarılmıştı. http://www.radikal.com.tr/cevre/marmaradaki-kopekbaliklari-100-yildir-biliniyor-1233004/

6 Karakin Deveciyan'ın kaleme aldığı 1331 (1915-1916) tarihli kitap, bu bilginin doğruluğu açısından ele alınabilir. Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık* (Dersaadet, 1331); Karekin Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, 2. bs., çev. (Fransızca'dan) Erol Üyepazarcı (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017). Öte yandan "Balıkların hakiki ve başlıca düşmanı köpek balıklarıdır... Balıkların düşmanları sırasında hatta başında insandan bahsolunursa, büyük bir hata olmaz zannederim" şeklinde düşünen Deveciyan, Türkiye sularında avlanan ve az çok birbirine benzemeyen köpekbalığı cinsinin çok olduğunu belirtirken şu bilgileri aktarmaktadır: "Harharias iki nevidir. Birisi asıl harharias olup bunun ilmi adı Carcharodon rondeletii (M.H.) diğer nevi dik burun harharias (Lamna Carnubica, gm) dir. Pamuk balığı (carcharias glaucus. Rand) sapan balığı (Alopias vulpes. gn.) asıl köpek balığı (mustelus vugaris. Mul) cam göz (galcus canis Rond.) buz cam göz (Notidanus griseus gr) mahmuzlu cam göz (acantias vulgaris. Risso)dir" Karakin Devecioğlu, "Köpek Balığı", *Balıkçı* 9-10 (Şubat-Mart 1945): 12. Sadullah Ayaşlı, 1937 tarihli *Boğaziçi'nin Balıkları* adlı eserinde köpekbalıklarını tanıtırken şu ifadelere yer vermişti: "Köpek balığı (Carcharias glaucus L.). Azami tulü 9 metredir. Bu hayvanın rengi kurşunidir. Karnı ve yanları nisbeten açık bir tondadır. Tırpan şeklindeki göğüs yüzgeçlerinin üst kısmı mavidir... Köpek balıklarının bu nevi ekseriya açık denizlerde, enginlerde ve sathı bahre yakın su tabakalarında yaşar. Bu hayvanlar o kadar vahşidirler ki yüzen insanlara ve hatta büyücek kayıklara bile saldırırlar. Tekessür ameliyesi sahile yakın yerlerde cereyan eder. Bu balıklar diğer birçok cinsler gibi yumurtalarını ve tohumlarını denize dökmezler. Yukarıda zikrolunan ameliye çiftleşmek sureti̇yle cereyan eder. Netiçede her dişi balık 30-50 canlı yavru doğurur. Marmara sahillerinde diğer bir cins ve Scyllidae'lere mensup küçük bir köpek balığı yaşamaktadır..." Sadullah Ayaşlı, *Boğaziçi Balıkları* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1937), s. 59. Ayaşlı'nın köpekbalıkları hakkındaki yaklaşık bir sayfalık bu değerlendirmesine Jak Deleon da yer vermişti. Jak Deleon, *Bir Tutam İstanbul* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1993), s. 152.

7 Murat Arslan, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi. Klasik ve Hellenistik Dönemler* (İstanbul: Odin Yayıncılık, 2010), s. 420. Hakan Kabasakal'ın *National Geographic Türkiye* dergisindeki yazısında belirttiğine göre İtalyan köpekbalığı uzmanı Alessandro de Maddalena'nın küratörlüğünü yapılığı, yeni verilerle biraz daha kalabalıklaşan Akdeniz Büyük Beyaz Köpekbalığı Veri Bankası kayıtlarından Akdeniz'de 1554'ten 2011'e kadar 596 büyük beyaz köpekbalığı yakalandığı bilgisine ulaşılmaktadır. 2012 yılında *Akdeniz'in Büyük Beyazları* adıyla kitaplaştırılan veri bankasında Akdeniz'de en son 5 Ağustos 2011'de Adriyatik'in Karadağ kıyılarında 2 metreden biraz daha uzun bir büyük beyaz yakalandığı yazısa da, bu olaydan sonra Akdeniz'de başka büyük beyazlar da görülmüştü. Türk sularında yaşayan büyük beyazların hikâyesi de, Akdeniz'in farklı bölgelerinde yakalanmış olan hemcinslerinin hikâyelerinden geri kalmayan köklü bir geçmişe sahiptir. Bu sularda varlığı daima tartışma konusu olan ve çoğu zaman inkâr edilen büyük beyaz köpekbalığının kıyılarımızdaki varlığına işaret eden somut kanıtlar azımsanamayacak kadar çoktur. Türk sularındaki büyük beyazların hikâyesi 1553 yılında başlamışı. Bu açıdan bakıldığında Akdeniz'de büyük beyazın resmen kayıt altına alındığı ilk yerlerden biri de aslında Türkiye kıyılarıdır. Yurttaşı Rondelet gibi kendisi de bir doğabilimci olan Pierre Bellon 1553'te yayımlanan *De Aquatilibus* isimli eserinde İzmir kıyısında yakalanmış olan bir büyük beyazdan bahsetmektedir. Ancak Türkiye'nin çevresindeki denizlerde büyük beyaz köpekbalığı ile bir sonraki karşılaşma için tam 328 yıl geçmesi gerekecekti. Hakan Kabasakal, "Akdeniz ve Türkiye, Büyük Beyaz Geri Döner mi?", *National Geographic Türkiye* (Temmuz 2016): 108-109. Kabasakal'ın makalesindeki bu bilgiler dönemsel açıdan Arslan'ın P. Gyllius kanalıyla aktardıklarıyla uyuşmaktadır

8 Kabasakal, kitabında ve *National Geographic Türkiye* dergisindeki yazısında bu köpekbalıklarının büyük beyaz köpekbalığı olduğunu belirtmektedir, Hakan Kabasakal, *Büyük Beyaz Bilmece* (İstanbul: Naviga Yayınları, 2015), s. 116-117; Kabasakal, "Büyük Beyaz Geri Döner mi?", s. 109.

9 Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık*, s.168-169; Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, s. 11, 195; Rıdvan Tezel, "Karekin Deveciyan Efendi ile Bir Mülakat-Karekin Deveciyan Efendiyi Evinde Ziyaret", *Balık ve Balıkçılık*, c 2, S. 10, Ekim 1954 s. 18-21; Ahmed Yüksel Özemre, *Hazretimi Çektiğim Üsküdar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2007), s. 53-54. Zaten 1945 baharında kaleme aldığı bir yazısında Deveciyan, Türk sularında ara sıra büyük köpekbalığı avlandığını hatırlattıktan sonra "25-30 sene mukaddem İstanbul sularında avlanan ve vaktile âhalıye teşhir edilerek iki muazzam köpek balıkları"ndan bahsetmiş; bunlar hakkında bir makale yazacağını belirtmişti. Makale yazma vaadini bu ifadelere yer verdiği dergının bir sonraki sayısında yerine getirmişti. Devecioğlu, "Kopek Balığı", s. 16. Kabasakal'ın çalışmasında Deveciyan'ın kitabında bahsettiği köpekbalığının yakalanışı 1920'lerle ilişkilendirilmiştir Kabasakal, *age*, s. 121-122.

10 Deveciyan balığın büyüklüğünü "yukarda tarif [Mayıs 1920'de yakalanan 4 metre 65 santimlik balık] olunan cinsten ve o balığın hemen iki misli derecesinde" diye tanımlamıştı.

11 Karakin Devecioğlu, "Köpek Balıkları-2", *Balıkçı*, S. 11-12/Nisan-Mayıs 1945, s. 10; Kabasakal, *age*, s. 118.

12 Deveciyan'a göre 1.500 kiloluk tahminler "harikulade geniş olan ve vücudunun hemen nısfını teşkil eden karnından sekiz teneke su, iki yüz kiloluk bir orkinosun kırıntıları, bir kilinç balığının bel kemiği, birkaç torik balığı küçük bir tuna ve sair mevad ile dolu olmasından olsa gerektir". Devecioğlu, "Köpek Balıkları-2", s. 10.

13 Kabasakal da bu köpekbalıklarının büyük beyaz köpekbalığı türünde olduğunu belirtmektedir. Karakin Devecioğlu, "Köpek Balıkları-2", s. 10; Kabasakal, *age*, s. 118-119.

14 Muhtemelen yine büyük beyaz köpekbalıkları idi ya da en azından biri öyle idi. Ancak büyük beyaz köpekbalığı olup olmadıkları ya da yakalanan köpekbalıklarının türleri gibi bir konu, bu yazının kapsamına girmemektedir. Zaten her şeyden önce böyle bir konu, yazarın uzmanlık alanıyla ilişkili değildir.

15 "Büyükada'da tutulan cesim bir balık", *Cumhuriyet*, 23 Kânunusani/Ocak 1926, no. 615, s. 1.

16 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", *İkdam*, 2 Şubat 1926, no. 10349, s. 1

17 "Büyükada'da tutulan cesim bir balık", s. 1.

18 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1926, no. 637, s. 1-2.

19 "Büyükada'da tutulan cesim bir balık", s. 1.

20 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 1. Ayaşlı'nın yakalanan büyük köpekbalığı Istakkında İstanbul basınından yaptığı özet aktarım (Ayaşlı, *age*, s. 59) Kabasakal tarafından da kullanılmıştır. Yazar, Ayaşlı'nın üçgen şeklindeki köpekbalığı dişlerini tarif ederken büyük beyaz köpekbalığının en ayırıcı özelliğini aktardığına işaret etmektedir. Kabasakal, *age*, s. 122-123.

21 "Dört ton sikleninde bir balık yakalandı", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1926, no. 625, s. 1.

22 "Teşhir edilenbalık", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1926, no 627, s. 3.

23 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 1-2.

24 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 2.

25 "Canavar balığı", *İkdam*, 3 Şubat 1926, no. 10350, s. 1.

26 "Adalar açığında müdhiş bir canavar balığı daha yakalandı", *İkdam*, 14 Şubat 1926, no.10361, s. 1

27 "Cesim balık", *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1926, no. 626, s. 2.

28 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 2

29 "Cesim balık", s. 2.

30 "Cesim balık", s. 2; "Canavar balığı", s. 1

31 "Canavar balığı", s. 1.

32 "Teşhir edilen balık", s. 3. 1925 Ekim'inde Mısır'daki kazılarda bulunan altın kaplı üç katlı lahit ve Tutankamon'un mumyası, o günlerde Türk basınının gündemini işgal eden konular arasındaydı. *Servet-i Fünun*, 25 Şubat 1926, no. 1541-67, s. 232-233; *Resimli Gazete*, 20 Şubat 1926, no. 129, s. 1.

33 "Beyoğlu'nda dünkü kalabalık", *Akşam*, 7 Şubat 1926, no. 2631, s. 1.

34 "Deniz canavarları", *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1926, no. 639, s. 4 Bu meblağ değerlendirmek açısından 1925 Kasım ortalarında bir kıyye yani yaklaşık 1300 gram koyun etinin 65 kuruş civarında olduğunu belirtmek yararlı olacaktır. *Cumhuriyet*, 13 Teşrinisani/Kasım 1925, no. 544, s. 4.

35 Eser Tutel, "Özlemin Tadı Başkadır, Taksim'de Kışladan Bozma Bir Top Sahası Vardı", *Bütün Dünya*, Nisan 2003/4, s. 64.

36 "Adalar açığında müdhiş bir canavar balığı dahayakalandı", s. 1.

37 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s.1-2.

38 Genellikle orkinos oltaları bir parmak kalınlığında ve 30 santim büyüklüğünde iğne taşırdı.

39 Hayvan, balık, sebze, meyve vs'yi yerinden getirerek toptan satan kimse.

40 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s. 1-2. *Cumhuriyet* kadar detaylı olmamakla birlikte benzer açıklamalarla *İkdam*'da da karşılaşılmaktadır. "Adalar açığında müdhiş bir canavar balığı daha yakalandı", s. 1

41 "Denizcanavarları", *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1926, no 639, s. 4.

42 *Resimli Gazete*, 20 Şubat 1926, no.129, s 8. *Resimli Gazete*'deki resim ve kısa açıklaması —30 santimlik olta ile avlanması bölümü hariç– Kabasakal'ın eserinde de geçmektedir Kabasakal, *age*, s. 121-122.

43 *Resimli Perşenbe*, 25 Şubat 1926, no. 40, s. 8.

44 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s. 1

45 Ayaşlı, *age*, s. 152.

46 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s. 1

47 "Köpek balıkları çoğaldıkça...", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1926, no. 638, s. 1-2.

48 "Deniz canavarları", s. 4

49 "Canavar balıklarına karşı balıkçıların tedbiri", *İkdam*, 15 Şubat 1926, no. 10362, s. 3.

50 Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık*, Dersaadet 1331 (Mukaddeme'nin numarasız ilk sayfası); *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, s. 15, 17.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE BİR KÖPEK: SIR EDWARD GREY

İSMAİL TOSUN SARAL

Köpek, hayvanlar içinde atla beraber insanoğlunun en yakın dostudur ve büyük olasılıkla ilk evcilleştirilen hayvan türlerinden birisidir. Köpeğin evcilleştirilmesiyle birlikte insanın doğayı anlama ve doğayı denetim altına alması hızlanmış ve özgüveni artmıştır. Her köpeğin yaşamında en büyük şans ve mutluluk, bir sahibinin olmasıdır. Köpek, sahibinden bakım ve beslenmesine önem verilmesiyle birlikte, sevgi ve anlayış bekler. Beklentisine yeterince kavuşunca da kendisini sahibine adar.[1]

İşte bu köpeklerden biri de I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde bulunmuş bir İngiliz köpeğidir. Çanakkale kara muharebeleri sırasında sahibini kaybetmiş, aç, susuz ve bitkin bir halde iken askerler tarafından bulunur. Askerlerin onu komutanları Kuzey Grubu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Fahrettin (rahmetli Orgeneral Altay) Bey'e hediye etmesi üzerine, her iki tarafta askerlik yapabilen ender bir canlı olur. Yarbay Fahrettin Bey köpeğe İngiliz Dışişleri bakanının adını verir: "Sir Edward Grey"



Süvari Kolordusu Karargâh Heyeti ve Sir Edward Grey.

Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na: Türk Kurtuluş Savaşı, haz. Mehmet Özel, c. 2 (Ankara: Ankara Ticaret Odası, [t.y.]).

Fahrettin Altay anılarında olayı şu cümlelerle anlatır: "Amerikalılar henüz savaşa girmemişler, onlardan bir gazeteci bizi ziyarete gelmişti. İngiliz siperlerinden kaçan güzel bir av köpeğini askerler bana hediye ettiler. Adını da 'Grey' koydum. İzmir'in kurtuluşuna kadar yanımda kalan bu köpeği gören Amerikalı gazeteci bana da şunları söyledi: 'Sizin Sir Edward Grey'i bu kadar çok sevdiğinizi tahmin etmezdim.'"[2]

Grey bütün muharebe boyunca Fahrettin Bey'in yanında bulunmuş, onunla beraber Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine katılmak üzere Anadolu'ya geçmiştir. Fahrettin Paşa 5. Süvari Kolordusu Komutanı olunca Grey de süvari demirbaşı olarak muharebelere katılmış, İzmir'e ilk girenler arasında bulunmuştur. Ölümüne kadar Fahrettin Paşa'nın yanında bir süvari olarak görev yapmıştır.

İSMAİL TOSUN SARAL
TÜRK-MACAR DOSTLUK DERNEĞİ BAŞKANI

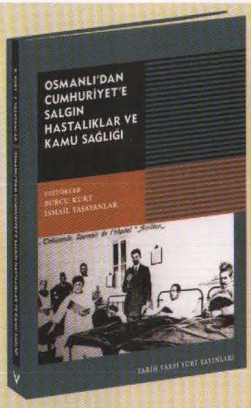
DİPNOTLAR

1 Doğan Kartay, *Türk Çoban Köpeği Akbaş* (İzmir: Sergi Kitapevi Yayınevi, 2011), s. 17.

2 Metin Martı (yay.haz.), *Çanakkale Hatıraları*, c. 2 (İstanbul: Arma Yayınları, 2002), s. 33.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SALGIN HASTALIKLAR VE KAMU SAĞLIĞI

Elinizdeki kitap salgın hastalıklar ve kamu sağlığı uygulamalarını, çeşitli tarihsel dönemlerde devlet ve toplum perspektifinden inceleyen bir çalışmalar bütünüdür. İçerdiği yazılar, kamu sağlığı ve kenti sıhhileştirme çabaları çerçevesinde mekân ve kurum özelinde bazı değerlendirmelerde de bulunarak, imparatorluğun ve cumhuriyetin genel sağlık politikası hakkında fikir vermektedir. Bu çalışma, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan zaman diliminde devletin sağlıklı vatandaşlar yetiştirmek için tesis ettiği kurumları, bireylerin bu uğurda nasıl seferber edildiğini inceleyerek, devletin sağlık politikaları bağlamında zihniyet değişimini ele almakta; diğer taraftan ise toplumun belirleyiciliğine ve sağlık tarihinin ulusları aşan özelliğine dikkat çekerek, sınırların sadece devletleri birbirinden ayıran bir hattan ibaret olmadığını gözler önüne sermektedir.



Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Ağakurdumir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

HÜRRİYET KAHRAMANI NİYAZİ BEY'İN GEYİĞİ: REHBER-İ HÜRRİYET

İ. ARDA ODABAŞI

Resneli Niyazi Bey'in geyiği, 1908 Devrimi'nin ikonik sembollerindendir. Devrimin yazılı ve görsel kitle iletişiminde yerini alır. Mistik anlamlar yüklenen "Hürriyet Geyiği", Ramazan ayında halka teşhir edilirken yeni rejimin propaganda araçlarından biri olarak işlev görür. Ancak bu gösteri tam aksi sonuçlar doğuracak ve akıbeti bilinmemesine rağmen geyik özellikle Cumhuriyet döneminde İttihatçılık karşıtı ideolojik inşanın bir malzemesine dönüşecektir.

REHBER-İ HÜRRİYET

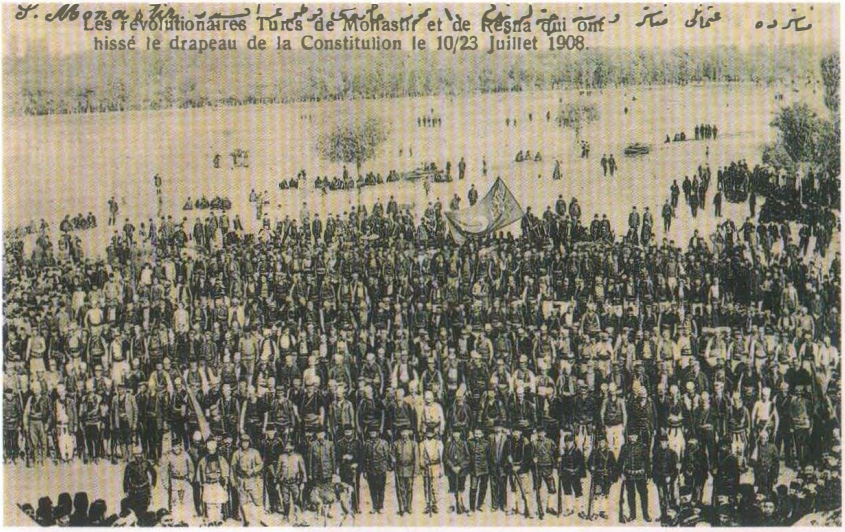
Kolağası Resneli Ahmed Niyazi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izniyle 3 Temmuz (1908) günü beraberinde kalabalık bir grup olduğu halde Resne'de dağa çıkarak II. Abdülhamid mutlakıyetine isyan eder ve 1908 Devrimi böylece fiilen başlamış olur. Bölgede yirmi gün kadar faaliyet gösteren Niyazi Bey ve arkadaşlarına dağlarda bir geyik katılacaktır.

Selanik'te çıkan *Yeni Asır* gazetesinin müdürü ve başyazarı Fazlı Necib Bey'in 16 Ağustos'ta gazetesinde konuya kısaca değinmesinden[1] birkaç ay sonra yayımlanacak olan hatıratında Niyazi Bey, geyikle karşılaşmalarının ayrıntılarını anlatır: Meşrutiyet'in ilanının evvelki günüdür. 22 Temmuz'da, yorgun olmalarına rağmen bir an evvel Manastır'a varmak arzusuyla süratle ilerlemektedirler. Yolda kendilerine katılmak üzere Manastır'dan birkaç gün evvel firar etmiş altı jandarma ile birkaç başıbozuk, yanlarında bir geyik olduğu halde yaklaşır. Kabulleri için Cemiyet tarafından verilen belgeyi gösterirler. Bu arada bütün bakışlar geyiğe dönmüştür; kimileri karaca, kimileri geyik olduğu iddiasındadır. Jandarmalardan biri durumu açıklayarak merakı giderir. Bunun henüz iki yaşını tamamlamamış dişi bir geyik olduğunu ve Prester sırtlarında önlerine çıkan bu haluk hayvanın iltifat ve okşamalara aldanarak kendilerini kolaylıkla takip ettiğini anlatır. Herkes geyiği okşar, takdis eder. Geyiğin mistik, ilahi bir varlık ve mesaj olduğuna inanılmıştır. Öyle ki hoş tavırlarıyla gönülleri kazanan bu sevimli mahluku gönderen Cenab-ı Hakk'a teşekkür edilir. Hepsi



Hürriyet Kahramanı ve Hürriyet Geyiği.

Yadigâr-ı Hürriyet Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Meşrutiyet Kartpostalları ve Madalyaları (İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2008), s. 40



Resne ve Manastır çeteleri, Manastır 25 Temmuz 1908. Önde Niyazi Bey ve Rehber-i Hürriyet.

İ.A. Odabaşı arşivi.

geyiği hayra alamet sayar. Adeta göklerden gelen, manevi (ilahi) bir müjde olduğunu iddia ederler. Niyazi Bey'in deyişiyle, daima önde giden, daima askerin önünde sıçrayan geyik adeta kılavuzluk görevi yürütmekte, manevi bir sevkle istedikleri hedefe doğru seğirtmektedir.[2]

O gece Niyazi Bey'in Resne Milli Taburu, Ohrili Eyüp Sabri Bey'in kumandasındaki Ohri Milli Taburu'yla Manastır'da birleşerek Manastır Fevkalade Kumandanı Müşir Tatar Osman Fevzi Paşa'yı yaklaşık 2 bin kişilik bir kuvvetle daha kaldırır. Niyazi Bey'in anlatımına göre Müşir Osman Paşa'nın konağına "Rehber-i Hürriyet" de girmiş, paşanın yatak odasına kadar önlerinde ilerlemiştir. Geyiğe çok şaşıran ve bir anlam veremediğini söyleyen Osman Paşa'yı yanıtlayan Niyazi Bey'e göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Allah'ın rızasına harfiyen uyan ulvi maksadına hizmeti, hayvanlar bile şeref bilmiştir. Yabani bir hayvan olan şu geyik hiçbir teşvik ve tazyike tabi olmayarak Paşa'nın konağına kadar Niyazi Bey ve arkadaşlarına bir içgüdüyle ("sevk-i tabii") adeta rehberlik etmiştir. Geyiği nerede bulduklarını soran Paşa'ya Niyazi Bey yukarıdaki hikayeyi anlatır ve sözlerini "Bir türlü yanımızdan ayrılmıyor" diyerek noktalar.[3]



Niyazi Bey, taburu ve geyiğiyle 25 Temmuz'da Manastır'da.

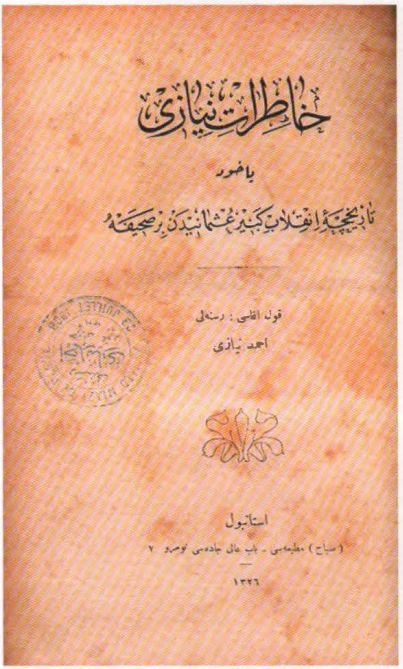
İ.A. Odabaşı arşivi.

1908 Devrimi'ni yerinde gözlemlemek üzere Türkiye'ye gelen İngiliz gazeteci Edward F. Knight, maskotu haline gelen geyiğe karşı grubun tutumunu, bütün Türklerde görülen hayvan sevgisine, Türklerin hayvanlara karşı daima şefkatli oluşlarına bağlar. Niyazi Bey'in sözlerinin, Türklerin samimi ve dini duygularını mükemmel şekilde örneklediğini belirtir.[4] Ercümend Ekrem Talu da bu dini boyuta işaret etmiştir:

> Niyazi Bey, çocukluğunda dinlediği peri masallarını, evliyanın keramet menkıbelerini, Peygamber'in canını düşmanlarının elinden kurtaran örümceği, Yunus'un balığını, hasılı Kısas-ı Enbiya'da adı geçen bütün mübarek hayvanları hatırladı ve bu geyiğe riayet gösterdi.[5]

23 Temmuz günü başta Manastır olmak üzere Rumeli'nin birçok merkezinde meşrutiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ilan edilir. Fazıl Ahmed Aykaç'ın deyişiyle, Niyazi Bey'in geyiği dağdaki özgürlüğünü ve rahatını bırakıp hürriyeti ilan etmek için şehre inmiştir.[6] Meşrutiyet'in ilanı günlerinde, 25 Temmuz'da şehre gelen Niyazi Bey ve arkadaşlarıyla birlikte Manastır'dadır. Fotoğrafçı ve sinemacı Manaki Kardeşler tarafından çekilmiş fotoğraflarda, kart-

postallarda arz-ı endam eder. Bu görsellere Niyazi Bey'in hatıratında yer verilmiştir. Birinde, 3 Temmuz'da daga çıkan Osmanlı çetesiyle,[7] diğerinde 25 Temmuz'da Mekteb-i Harbiye önünde Resne ve Manastır çeteleriyle birliktedir.[8] Manakiler tarafından çekilmiş olan bu iki fotoğraf, yine onlar tarafından hazırlanan al-



***Hatırat-ı Niyazi'nin* mühürlü künye sayfası.**

I.A. Odabaşı arşivi.

hümde yer alır.[9] Rehber-i Hürriyet'in yine Meşrutiyet'in ilk günleri alınmış başka bir fotoğrafı daha bulunur.[10] Bu fotoğraflar *Hatırat-ı Niyazi* gibi kitaplarda, dönemin gazete ve dergilerinde (mesela *Servet-i Fünun* gazetesinde[11] ve dergisinde[12]) kullanılır, kartpostalları piyasaya sürülür. Niyazi Bey'in geyiği "Rehber-i Hürriyet" veya "Hürriyet Geyiği" ikonik bir şöhrete kavuşmuştur.

RAMAZAN TEMAŞASI

Hürriyet kahramanı Niyazi Bey kısa süre sonra hatıralarını kaleme almaya başlar. *Hatırat-ı Niyazi*'nin basılmakta olduğuna dair ilanların ve yazıların basında görünmesinden az önce Rehber-i Hürriyet de payitahta getirilir. Niyazi Bey'in alayına Resne ormanlarında katılmış olan geyik, o zamandan beri alaydan ayrılmamıştır.[13] İstanbul'a geldiğinde "pek çok alkışlanmış"tır ve "alkışlamaya doyamayan halka ayrıca teşhir" edilecektir.[14] Rehber-i Hürriyet partilere bile katılır. Nitekim Cemil Topuzlu hatıralarında, Meşrutiyet'in ilanından az sonra Çiftehavuzlar'daki köşkünde düzenlediği ve yerli/yabancı birçok konukla hıncahınç dolan "garden parti"ye Niyazi Bey'in, meşhur geyiğiyle birlikte geldiğini yazar. Onun deyişiyle, bu geyik adeta bir semboldür ve hatta uğur getirdiği için Niyazi Bey'in taburuyla beraber askeri yürüyüşlere katılmaktadır.[15]

Ramazan, yani dini pratiklerin yanında din dışı olanlar da dahil, eğlence, gösteri ve temaşanın Osmanlı günlük hayatında belirgin şekilde öne çıktığı ay yaklaşmaktadır. 1908 senesinde Ramazan ayı 27 Eylül günü başlar. Niyazi Bey'in meşhur geyiğine dair ilanlar Ekim ayı başından itibaren günlük gazetelerde görünür. *Mizan* gazetesinde, hasılatı bazı hayır işlerine ait olmak üzere 3 Ekim'den itibaren, Ramazan'ın 15'ine (11 Ekim'e) kadar Tepebaşı Bahçesi'nde ve sonra da Direklerarası'nda geyiğin teşhir edileceği duyurulur.[16] Sonraki ilan ve duyurulara bakılacak olursa Tepebaşı Bahçesi'ne ya hiç götürülmemiş ya da orada sadece bir gün kalmıştır. Üstelik teşhir 11 Ekim'de son bulmuş da değildir. 13 ve 14 Ekim'de ziyaretlerin sürdüğü tespit edilebilmektedir.

Dönemin, hele ki Ramazan'da, gözde eğlence mekânı Direklerarası'dır. Rehber-i Hürriyet de İstanbullularla burada buluşacaktır. Ramazan'ın sekizinci günü olan 4 Ekim'den itibaren ücret karşılığında halka teşhir edilmeye başlar. *Hatırat-ı Niyazi* kadar olmasa da gazetelerde ilanları çıkar. 3 ve 4 Ekim'de değişik gazetelerde yer alan duyurulara bakılırsa, Hürriyet kahramanı Niyazi Bey'in milli taburuna katılan meşhur geyik, 4 Ekim'den itibaren Direklerarası'nda Letafet Apartmanı'nın altında ve Birinci Belediye Dairesi'nin karşısındaki mahalde teşhir edilecektir. Gündüzleri saat 5'ten 10'a kadar kadınlar, 10'dan sonra erkekler onu görebilecektir. Teşhir, yardım amaçlıdır. Elde edilecek hasılatın bir kısmı Çırçır yangını mağdurlarına, bir kısmı da Resne'nin maarif işlerine tahsis edilecektir.[17]

Dolayısıyla Rehber-i Hürriyet'i o günlerde gidip görmüş ziyaretçilerden olan Refik Halid Karay'ın yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında iddia ettiği (ve üstelik ayıpladığı)[18] gibi, geyik Cemiyet-i Mukaddese (İttihat ve Terakki Cemiyeti) menfaatine ahaliye seyrettirilmiş değildir. 23 Ağustos'ta Fatih Çırçır'da çıkan yangın, İstanbul'un tarihindeki en büyük yangın felaketlerinden biri olmuştur ve Çırçır yangınından zarar görenler için yardım toplamak o sırada yaygın bir kamusal faaliyettir. Geliri yangından zarar görenlere bağışlanmak üzere pek çok girişimde bulunulur. Sözgelimi Niyazi Bey, basım aşamasındaki kitabı *Hatırat-ı Niyazi*'nin abone bedeli olarak Sultan II. Abdülhamid tarafından verilen 200 liranın Çırçır yangını mağdurlarına aktarılmasının daha münasip olacağını beyan etmiştir.[19] Yardım toplamak amacıyla önemli bir kısmı eğlence içerikli pek çok etkinlik düzenlenir ve Rehber-i Hürriyet'in teşhiri de bunlardan biridir.

Ancak, Ramazan da salt bir ibadet, sosyal yardımlaşma ve eğlence ayı değildir. Her şeyin siyasallaştığı II. Meşrutiyet'te Ramazan, aynı zamanda farklı siyasi çevrelerin bu aya özgü iletişim kanallarından yararlanmaya çalıştığı bir tür "propaganda" zamanıdır.[20] Nitekim Kör Ali (6-8 Ekim), Karagöz (7 Ekim) ve Beşiktaş (14 Ekim) olayları, dini istismar yoluyla yeni meşruti rejim karşıtı eylemler olarak bu günlerde yaşanır.[21] Mistikleştirilen Rehber-i Hürriyet de, bilinçli veya bilinçsiz, yeni rejimin propaganda (dinsel meşruiyet sağlama) araçlarından biri olarak işlev görmüştür. Bununla birlikte, "geyik programının" en azından Direklerarası'ndaki teşhir bölümünün bir propaganda etkinliği olarak ne denli başarılı olduğu oldukça kuşkuludur. İstanbul'daki gösterinin yeni rejim ve İttihatçılar lehine sonuçlar verdiğini öne sürmek pek de kolay değildir. Nitekim Rehber-i Hürriyet'i Direklerarası'nda gidip

görmüş olan Ahmed Samim, Ercümend Ekrem Talu ve Refik Halid Karay gibi ziyaretçilerde bu temaşanın bıraktığı izlenim gayet olumsuzdur.

Bunun yanında, yine Refik Halid'in iddiasının[22] aksine, Niyazi Bey'in geyiği rağbet görmüş olsa gerektir. Nitekim altı ay kadar sonra tahta çıkacak ve ondan sonra da "Meşrutiyet'in ilk padişahı" sayılacak olan Veliaht Reşad Efendi'nin oğulları bile onu ziyaretten geri kalmaz. Sultan II. Abdülhamid'in, yeni rejimin bu mistik ikonuna bu şehzade teveccühünü nasıl karşıladığı bilinmez ama Selahaddin, Ziyaeddin ve Hilmi Efendiler, Niyazi Bey'in Şehzadebaşı'nda teşhir edilen "Gazal-ı Hürriyet"ini 13 Ekim akşamı seyre giderler.[23] *Sabah* gazetesine göre, Veliaht Reşad Efendi'nin (kendisi değil) oğulları Şehzadebaşı'na gelerek, Meserret Apartmanı'nın altında ve Birinci Daire'nin karşısında özel mevkide gösterilen, ahrar-ı ümmete samimi bir muhabbet peyda etmiş olan şu sadakatli geyiği seyretmişlerdir.[24] Bu gösteri Resne Maarif İdaresi ile yangın mağdurları yararınadır.[25]

ESİR-İ HÜRRİYET

Niyazi Bey'in geyiğini görmeye gidenlerden birisi de ateşli gazeteci Ahmed Samim'dir. Veliaht Reşad Efendi'nin oğullarının ziyaretinin gazetelerde haber olduğu günün (14 Ekim) akşamı Ahmed Samim geyiği ziyaret eder ve ertesi gün duygusal ve etkileyici bir yazı kaleme alır. Kadın dergisi *Demet*'in 28 Ekim tarihli nüshasında yayımlanan ve "Muhterem Niyazi Bey'e" hitaben kaleme alınmış olan bu yazının başlığı "Gazal-ı Hürriyet"tir. Refik Halid Karay geyiğe "gazal-ı hürriyet" ismini Ahmed Samim'in koyduğunu öne sürüp, bunu da onun Servet-i Fünun (Edebiyat-ı Cedide) tarzı üslubuna bağlamıştır,[26] ama bu tabir ondan evvel *İkdam* gazetesinde kullanılır[27] ve Ahmed Samim de muhtemelen *İkdam*'dan almıştır. Ancak, "esir-i hürriyet" tabiri kesinlikle Ahmed Samim'e aittir.

Geyiğin İstanbul'da sergilenmesine dair elimizdeki en kapsamlı çağdaş metin Ahmed Samim'in bu yazısıdır. Ahmed Samim, teşhir edilmekte olduğu taraf taraf ilan edilen Gazal-ı Hürriyet'i, "ona hepimizin borçlu olduğumuz" şükran borcunun kendi payına düşen kısmını ödemek arzusuyla Direklerarası'nda ziyarete giderken, hayvanların kafeslere koyularak esir edilmesinden her daim duyduğu üzüntüyü düşünür. Ama Gazal-ı Hürriyet'i bu esir ve zelil hayvanlar derekesine indirip onlarla mukayese etmenin, onlarla bir tutmanın hiç de doğru olmayacağına kanaat getirir. Bu geyik bir ağıla kapatılmış olamaz, çünkü o adeta bir mücahit, bir kahramandır. Geyik, Niyazi Bey'in ulvi maksadını anlamış ve onun mücahit fırkasının önünde rehberlik etmiştir. Ahmed Samim giriş ücretini ödeyip içeri girerken şanlı bir gazinin huzurunda hissedilen bir huşuyla titremektedir. Ama gördükleri karşısında büyük hayal kırıklığına uğrar. İzlenimlerini ve duygularını aktarır: Burası büyük bir apartmanın alt katında, hemen kapının yanında bir merdiven altıdır. O zavallı gazi, iki arşınlık dar bir tel kafesin içinde yorgun, dalgın, hazindir. Kâh gasp edilen hürriyetine ağlıyor, kâh hürriyet rüyasına dalıyor gibidir. Gözlerinde esir olanların kederi, insanların zulmüne ve nankörlüğüne karşı derin bir nefret ve aşağılama vardır. Ahmed Samim'e göre bu hayvanın sergüzeştinde öyle acı bir ironi bulunur ki hürriyeti geri almaya giden mücahit bir fırkaya eşlik ederken, sonra kendisi en bayağı bir esarete mahkûm olmuştur. Hayır için bile olsa, biçare bir maymun gibi sefil, beş on para karşılığında teşhir edilip aşağılanmakta, oradan oraya sürüklenmektedir. Zavallı geyik şimdi de öyle bir yerde teşhir olunmaktadır ki bu, sorumluların affolunmaz bir değerbilmezliğidir. Yazısının sonunda Ahmed Samim doğrudan doğruya Niyazi Bey'e hitaben adeta yalvarır:

> Mana-yı hürriyeti sizin gibi bütün ulviyet ve hakikatiyle idrak ve onu ruhuyla, kanıyla müdafaa eden bir vicdan-ı pak, eminim ki bu istirhamı kabul eder: Mukaddes olan



Direklerarası. Karşıda, yolun sonundaki büyük bina, Rehber-i Hürriyet'in teşhir edildiği Letafet Apartmanı.

https://www.tumblr.com/search/direkleraras%C4%B1.

her şey namına, Allah aşkına, insaniyet aşkına, hürriyet aşkına bu hayvanın da hürriyetini iade ediniz. Bırakınız, o yine dağlarında, ormanlarında avare yaşasın. Hem kim bilir, belki de ifa edeceği vazifeler daha tamam olmamış, belki o tepelerde teşyi ve teşci etmek için daha sizin gibi kahramanlar, mücahitler bekleyecek...[28]

Refik Halid her ne kadar bu makalenin "yeni rejimin ilk tenkidi olarak tarihe geçti"ğini[29] öne sürse de Ahmed Samim burada açıkça yeni rejimden yana, Hürriyet kahramanı Niyazi Bey'e ve zımnen de onun temsil ettiği siyasi harekete (İttihatçılara) son derece saygılı ve minnettardır. Ahmed Samim'in vicdanlı kaleminden dökülen ateşli eleştiri, hayvan sevgisinden ve Osmanlı'da henüz belirdiği söylenemeyecek olan "hayvan hakları" mefhumundan beslenir; yoksa siyasi muhalefetten değil. Daha sonra İttihatçılara karşı sert bir muhalefet yürütecek olması ve hatta faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi bunu değiştirmez. Halbuki Ahmed Samim'le aynı günlerde Gazal-ı Hürriyet'i gidip görmüş ama bu deneyimini ancak 1946'da yazıya dökmüş olan[30] Refik Halid Karay'da durum farklıdır. II. Meşrutiyet'in ilk aylarında yeni rejim ve İttihat ve Terakki Cemiyeti için bir tür propaganda aracı olarak işlev gören geyik, Cumhuriyet döneminde özellikle Refik Halid'in kaleminde anti-İttihatçı ideolojik inşa için kullanışlı bir malzemeye dönüşür. Ahmed Samim'in hayvan sevgisi Refik Halid'de hissedilmez. Müzmin İttihatçı düşmanı Refik Halid'in kaleminde geyik İttihatçılara, onların iktidarına yıllar sonra bile vurmak için bir araç olmaktan ibarettir.

Yine İstanbul günlerinde Niyazi Bey'in geyiğini ziyaret etmiş bir diğer tanınmış sima ise Ercümend Ekrem Talu'dur. Bu hatırasını 1936'da kaleme alan Talu'ya göre meşhur geyik Direklerarası'nda, evvelce Ramazanlarda at cambazhanesinin kurulduğu yerde, padavra tahtalarından, sefil mendebur bir salaşta teşhir edilmiştir. Kapısının önünde eli çıngıraklı bir "herif", "Resne'den gelen kahraman-ı hürriyet Niyazi Bey'in geyiği! Geliniz... görünüz!". Efendiler, seyri kırk para! Duymadık, görmedik demeyin!" diye durmadan bağırmaktadır. Ercümend Ekrem, bir hayır cemiyetinin menfaatine olduğu söylenen giriş ücretini verip içeriye girer. Onun izlenimleri de Ahmed Samim'inkine benzemektedir. Üzerine kırmızı beyaz bezler sarılı tahta bir parmaklığın öte yanında oturan melankolik hayvanın mahzun bakışlarında pişmanlık ve hasret okur. İnsanlar arasına karışıp da ettiği iyiliğe karşılık kötülük gördüğü için pişmanlık duyuyor; "Beni bu hürriyet boyunduruğundan kurtar!" demek istiyor gibidir. Ercümend Ekrem'in anlatımında dikkat çeken bir yön, onun da Niyazi Bey gibi geyiğe mistik —ama bu sefer olumsuz— bir anlam yüklemesidir. Ona göre II. Meşrutiyet olayları belki biraz da geyiğin "beddüası" yüzünden dağdağalı bir hal almıştır ve Talu, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar her elim hadise ile Niyazi Bey'in geyiği arasında bir münasebet aramıştır.[31]



Kalem dergisinde çıkan karikatür.

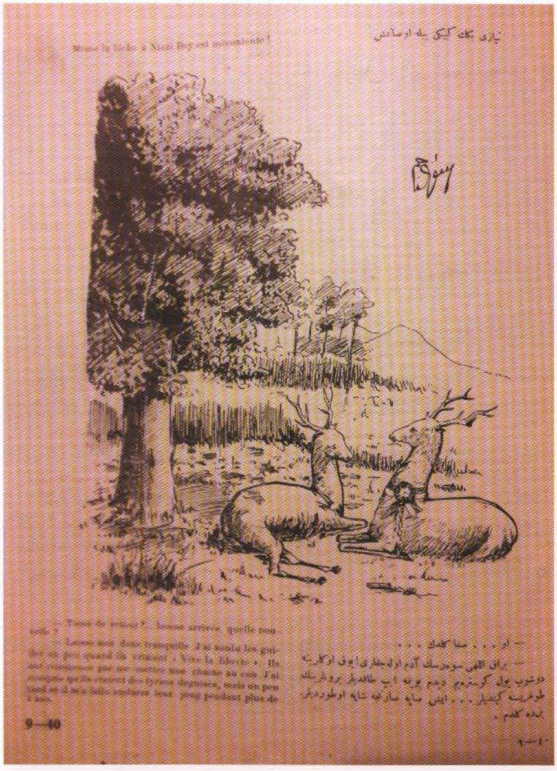
Başkentteki gösterinin ne kadar sürdüğü kesin olarak belli değilse de mizah dergisi *Kalem*'in 3 Aralık tarihli sayısında Niyazi Bey'in geyiğinin rağbet gördüğüne işaret eden bir karikatüre rastlanır. Üzerinde askeri üniforma, elinde tuttuğu ipin ucunda bir kuzu görünen çocuk, kendisine bu saate kadar nerede sürttüğünü soran adama, "Niyazi Bey'in geyiğini görmeye gittim" diye yanıt verir.[32] Belli ki çocuk, Hürriyet Kahramanı'na öykünmüştür.

YENİDEN HÜRRİYET?

Niyazi Bey'in geyiğinin akıbeti —en azından henüz— bilinmemektedir. Talu, Direklerarası'ndaki ziyaretinden sonra onu bir daha görmediğini ve ona ne olduğunu da bilmediğini yazar. Karay da akıbetten habersizdir. Ama ikisinin de tahminleri olumsuzdur. Talu, ötede beride bir

panayır soytarısı gibi kırk para karşılığında teşhir edile edile nihayet hastalanıp ölmüş ve bir çöplüğe atılmış olma ihtimalinden söz eder.[33] Karay bir yandan olağan şekilde ölmüş olabileceği ihtimaline işaret ederken, öte yandan oku bir kez daha siyasi muhaliflerine çevirme fırsatını kaçırmaz. Fazla müşteri çekemediğini öne sürdüğü geyiğin dirisinden umduğu faydayı temin edemeyen hürriyetperverlerin bir uşağının, kestiği geyiğin etini Tokatlıyan gibi bir Beyoğlu lokantasına satarak birkaç mecidiye kazanmış olabileceğinden söz eder.[34]

Ahmed Samim, Ercümend Ekrem ve Refik Halid gibi tanıkların anlatımlarına göre Gazal-ı Hürriyet, Ekim 1908'de İstanbul'da teşhir edildiği günlerde "esir-i hürriyet"e dönüşmüştür. Sonrası ise meçhuldür. Ancak, belki de olumsuz seçeneğe işaret eden tahminlerin aksine Hürriyet Geyiği'nin mübarek olduğuna inanan Niyazi Bey, Ahmed Samim'in haykırışına kulak vermiştir. Geyik belki hemen değilse bile bir süre sonra hürriyetine kavuşmuştur. Nitekim Eylül 1912'de muhalif karikatürist Cemil Cem'in kaleminde Rehber-i Hürriyet ormana dönmüş, özgürlüğünü kazanmış görünür ve hatta (o sırada iktidardan düşmüş olan) İttihatçıları eleştirmektedir.[35] Karikatürde "Niyazi Bey'in geyiği bile usanmış" üst başlığı altında ormanda iki geyik oturmuş sohbet etmektedir. Boynunda hürriyet kurdelesi takılı olan



Cem dergisinin karikatürü.

Rehber-i Hürriyet ile arkadaşı arasında şu konuşma geçer:

– O... sefa geldin...

– Bırak Allah'ı seversen, adam olacakları yok! Önlerine düşüp yol göstereyim dedim boynuma ip taktılar, burunlarının doğrusuna gittiler... İş sapa sarınca şapa oturdular. Ben de geldim.

İ. ARDA ODABAŞI
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA BÖLÜMÜ

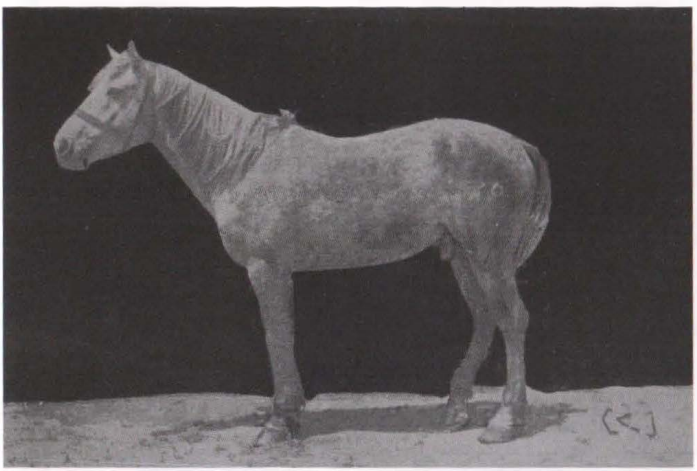
DİPNOTLAR

1 Fazlı Necib. "Nasıl Oldu I 3", *Yeni Asır*, Sayı 1320, 3 Ağustos 1324 (16 Ağustos 1908), s. 1.
2 Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi yahud Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebir-i Osmanî'den Bir Sahife* (İstanbul: Sabah Matbaası, 1326/1910), s. 196
3 Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, *age*, s. 229 *Hatırat-ı Niyazi*'deki geyikle ilgili bölümlerin çevriyazısı için bkz. Esra Keskinkılıç, "Geyik Muhabbeti", *Geyik Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Erkan Demir (İstanbul: Kitabevi, 2013), s. 66-67.
4 E.F. Knight, *The Awakening Of Turkey A History Of The Turkish Revolution* (Philadelphia: J.B. Lippincott Co., 1909), s. 209.
5 Ercümend Ekrem Talu, *Geçmiş Zaman Olur ki... (Anılar)*, haz. Alâattin Karaca (Ankara: Hece Yayınları, Mayıs 2005), s. 244.
6 Fazıl Ahmed, *Kırpıntı* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1342/1924), s. 8
7 Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, *age*, s. 118.
8 *Age*, s. 194.
9 Fotoğrafçı Manakis Biraderler, *Manastır da İlân-ı Hürriyet 1908-1909*, haz. Roni Margulies (İstanbul: YKY, Eylül 1997).
10 *Yadigâr-ı Hürriyet Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Meşrutiyet Kartpostalları ve Madalyaları*, ed. Osman Köker (İstanbul: Zaman Kitapçılık, Temmuz 2008), s. 40.
11 *Servet-i Fünun*, Sayı 98-37, 11 Eylül 1324 (24 Eylül 1908), akşam nüshası, s. 1
12 *Servet-i Fünun*, Sayı 905, 13 Eylül 1324 (26 Eylül 1908), s. 329.
13 "Milli Alayın Geyiği", *Sabah*, Sayı 6845, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4.
14 "Dünden Fıkralar: Niyazi Bey'in Geyiği" *Yakın Tarihimiz*, Sayı 11, 1 Mart 1962, s. 9
15 Cemil Topuzlu, *İstibdat Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982), s. 70-71
16 "İlan", *Mizan*, Sayı 65, 19 Eylül 1324 (2 Ekim 1908), s. 278.
17 "Şuûn-ı Muhtelife", *Sabah*, Sayı 6834, 20 Eylül 1324 (3 Ekim 1908), s. 4; "Havadis-i Mütenevvia", *İkdam*, Sayı 5158, 20 Eylül 1324 (3 Ekim 1908), s. 4; *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 9885, 20 Eylül 1324 (3 Ekim 1908), s. 3; "Çırçır Hâriği", *Millet*, Sayı 61, 21 Eylül 1324 (4 Ekim 1908), s. 4.
18 Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 43.
19 "Niyazi Bey", *Sabah*, Sayı 6860, 18 Teşrinievvel 1324 (31 Ekim 1908), s. 3.
20 François Georgeon, "İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, der. François Georgeon ve Paul Dumont, çev. Maide Selen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 121-122.
21 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1998), s. 129-134.
22 Karay, *age*, s. 44
23 *İkdam*, Sayı 5159, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4.
24 "Milli Alayın Geyiği", *Sabah*, Sayı 6845, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4
25 *Karagöz*, Sayı 22, 2 Teşrinievvel 1324 (15 Ekim 1908), s. 2.
26 Karay, *age*, s. 42.
27 Bkz. *İkdam*, Sayı 5159, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4.
28 Ahmed Samim, "Gazâl-ı Hürriyet", *Demet*, Sayı 15, 15 Teşrinievvel 1324 (28 Ekim 1908), s. 74-76. Metnin çevriyazısı için bkz. Ali Şükrü Çoruk, "II. Meşrutiyet'in Geyik Muhabbeti", *Geyik Kitabı*, s. 60-64.
29 Karay, *age*, s. 44-45.
30 *Age*, s. 42-45.
31 Talu, *age*, s. 244-246.
32 *Kalem*, Sayı 14, 20 Teşrinisani 1324 (3 Aralık 1908), s 7.
33 Talu, *age*, s. 246.
34 Karay, *age*, s. 44.
35 *Cem*, Sayı 40, 15 Eylül 1328 (28 Eylül 1912), s. 9.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TAŞRADA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ: BURSA ÖRNEĞİ

İSMAİL YAŞAYANLAR

Yakın dönem Türk tarihinde at yetiştiriciliği konusunu Bursa'nın Kirmasti ve Mihaliç kazaları özelinde değerlendiren bu makale, Bursa yöresinin at yetiştiriciliği hususunda Eskişehir, Konya, Sivas, Malatya, Halep ve Şam gibi merkezler kadar öneme sahip olduğunu sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Devlet politikaları sebebiyle zaman zaman daha az öneme sahip olan at yetiştiriciliği, özellikle atın gündelik hayatta ve savaş alanlarında kullanılması yönüyle oldukça büyük önem arz etmektedir.



Karacabey Perşeron: Anadolu Sabit Nümunesi.

İhsan Abidin, *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vazıyeti*, c. 3 (İstanbul: Resimli Ay Matbaası), s.y

GİRİŞ

Dünya tarihinde ve kültürlerinde önemli bir yere sahip olan at, sözlükte "binme, yük çekme ve taşıma hizmetlerinde kullanılan, Orta Asya menşeli, tek tırnaklı, memeli hayvan" olarak tanımlanmaktadır.[1] Sürüler halinde yaşayan vahşi atların ehlileştirilmesi, özellikle binek ve yük hayvanı olarak kullanılmaya başlanması, insanlara hareket serbestliği sağlamış ve birbirinden habersiz yaşayan insan topluluklarının ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır.[2] Dünyada var olan toplulukların birbiriyle iletişim kurması, temelinde çatışma ve savaşların yattığı kültürler arası etkileşimin başlamasına sebep olmuştur. Sanayi devrimine kadar kara yolculuklarında en hızlı seyahat vasıtası olarak kullanılan at, ticari ve bireysel ulaşım haricinde, özellikle orduda süvari birliklerinin ayrılmaz parçası olarak insanoğlu tarafından yüzyıllar boyunca kullanılmıştır.

Hâlâ doğada sürüler halinde yaşayan vahşi atlar bulunmakla birlikte, insana hizmet eden evcil atlar, meydana geliş ve kullanılış şekillerine göre sıcakkanlı ve soğukkanlı olmak üzere iki gruba ayrılır. Sıcakkanlı atlar Doğu, soğukkanlı atlar ise Batı atlarıdır.[3] İnsanoğlu, daha güçlü olmalarını sağlamak ve onlardan daha çok istifade edebilmek için atların doğal üreme süreçlerine müdahale etmiş, böylece pek çok safkan ırkın yanında melez türler de oluşmuştur.

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin yetiştirdiği atlar Türkmen atları idi. Bu atın en belirgin özeliği boyunun orta ve hatta küçük, başının bıçımli ve küçük, kulaklarının kısa, yelelerinin sık ve uzun, göğüs sağrılarının güçlü olmasıdır. Bu vasıflardaki Türkmen atı hızlı koşar ve dayanıklıdır.[4] Türkmen atları, Anadolu'da diğer ırklarla da karışarak Anadolu yerli tipini oluşturmuştur.[5] Erken erişmeyen, hastalığa, açlığa ve yorgunluğa dayanıklı, hızlı yürüyen[6] ve engebeli araziye dayanıklı olan Anadolu tipi atların ortaya

çıkmasında Arap ve İran at ırklarının da etkili olduğu bilinmektedir.[7]

Orta Asya Türkleri atlarının bir kısmını damızlık olarak ayırdıktan sonra geri kalanını iğdiş ederlerdi. Kısırlaştırmadaki temel hedef, kızgınlık dönemlerini engelleyerek atları daha güçlü hale getirmek ve yaptıkları işe daha çok odaklanmalarını sağlamaktır. Ayrıca iğdiş etmekle, diğer kıtalara ve ülkelere ihraç edilen Türk atlarının neslinin korunması da hedeflenmiştir.[8] Bu gelenek, Osmanlı dönemi at yetiştiriciliğinde de uygulanmıştır. Bir Fransız asilzadesi olan Bertrandon de la Broquière 1427'de yayımladığı seyahatnamesinde Türklerin atlarını hadım ettiklerinden söz etmektedir.[9] Hem koşum ve yük atları olan beygirler hem de binek atları kısırlaştırılırdı. Osmanlılar savaş atlarını beş yaşına kadar deneyimli ve kusursuz duruma getirmek için çalışıyorlardı, kısırlaştırma da bu sürecin bir parçasıydı. On iki yaşına kadar savaşlara katılabilen at, otuz yaşına kadar da savaş dışı kullanılırdı.[10]

Osmanlılar saray için at yetiştirme hususuna da özen gösteriyordu. Özellikle padişahın savaşlara ve cuma selamlıklarına katılırken kullanacağı atlar özenle seçilir ve saray ahırlarında bakılırdı. Saray hayvanlarının yetiştirildiği ve bakımlarının yapıldığı İstabl-ı Amire yahut Has Ahır, idaresi mirahur adı verilen iki görevli tarafından yapılan bir birimdir. İstanbul'da çeşitli mahallerde bulunan Has Ahır, özellikle saray efradının ve padişahın kullandığı atların yetiştirildiği yer olması bakımından oldukça önemli bir kurumdur.[11] 1837'de İstabl-ı Amire Müdürlüğü haline getirilen mirahurluk, Tanzimat'tan sonra kurum olarak Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.[12]

İstabl-ı Amire'ye bağlı pek çok yund ocağı vardır.[13] Bunlardan biri de Bursa'ya bağlı Mihaliç'te bulunuyordu.[14] Mihaliç'te Orhan Gazi'nin hasılatından olan çiftlik alanı, etrafındaki arazilerin iştira usulüyle çiftliğe dahil edilmesiyle genişletilmiştir.[15] Hazine-i Hassa'ya bağlı olarak işletilen Mihaliç Çiftliği'nin temel faaliyeti 19. yüzyılın ortalarına kadar sarayın et, peynir, yağ, sebze ve meyve benzeri ihtiyaçlarını üretmektir.[16]



Karacabey Harası-Ilgı (koşu) kısrakları.

1927 Senesi Bursa Ilının Hayvanat Sergisi Hatırası İyayın ve sayfa bilgileri bulunmamaktadır.

BURSA'NIN AT MEMBAI: KİRMASTİ VE MİHALİÇ KAZALARI

Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Mihaliç (Karacabey) 19. yüzyılın başında Hudavendigar Eyaleti'ne bağlı iki kaza olmakla birlikte, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Hudavendigar Vilayeti'ne bağlanmışlardır.[17] Bursa'nın batısında, Marmara Denizi'nin güneyinde bulunan her iki kaza hem dağ hem de ova köylerine sahiptir. Özellikle ovalık alanlarda geniş çayır ve meralar bulunduğundan, büyükbaş hayvancılık ve at yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktadır.[18]

19. yüzyılda Kirmasti ve Mihaliç kazalarında at yetiştiriciliğine dair ilk veriler H. 1261/M. 1844 tarihli temettuat defterlerinden elde edilmiştir. Temettuat defterlerindeki en büyük problemlerden biri belirli bir standartta hazırlanmamış olmasıdır. At türlerinin miktarlarını belirleme hususunda Kirmasti ve Mihaliç temettuatları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mihaliç Kazası temettuatlarında kısrakların döllü veya dölsüz ayrımlarının yapılmadığı, ayrıca tayların da çoğu zaman erkek veya dişi olarak ayrı ayrı kaydedilmediği tespit edilmiştir. Kirmasti Kazası temettuatlarında ise Mihaliç'in aksine kısraklar döllü ve dölsüz olmalarına göre, taylar ise cinsiyetlerine göre ayrılmıştır. Devlet, at türlerinden sadece doğurganlık özelliği olanlardan vergi almaktadır. Kayıtlardaki sorunlar sebebiyle vergi oranlarında da bir sabitlik olmadığı görülmektedir. Mihaliç kazasında döllü bir kısraktan 25 kuruş vergi alınıyorken, Kirmasti Kazası'nda 35 kuruş alınmaktaydı.

1844 yılında Mihaliç Kazası'na bağlı 96 köy[19] ve 5 çiftlikte[20] toplam 1 aygır, 1.495 kısrak, 110 tay ve 1.004 beygir bulunuyordu. Bu köylerden en çok atı olan 73 hanelik Karaoğlan'dır. Adı geçen köyde 67 kısrak, 5 tay ve 25 beygir bulunmaktaydı. Duyulma Köyü'nde hiç at bulunmuyorken, Hacıahmet, Karaağaç ve Çömlekçi köylerinde sadece birer beygir olduğu görülmektedir. Mihaliç Kazası'ndaki yegâne aygır ise Harab Bilad çiftliğinde bulunuyordu. Aynı yıl kazaya tabi 12 mahallede toplam 86 kısrak, 5 tay ve 166 beygir vardır. Otuz beş hanelik Çakaloğlu Mahallesi'nde 50 kısrak ve 14 beygir, 139 hanelik Bozin Mahallesi'nde 2 kısrak ve 6 beygir bulunuyorken, 17 hanelik İmaret Mahallesi'nde hiç at bulunmaması dikkatı çekmektedir.

Kirmasti Kazası'na tabi 33 köy ve üç çiftlikte toplam 2 aygır, 743 kısrak, 340 tay ve 89 beygir bulunuyordu. Kirmasti dahilinde en çok atı bulunan köy 45 hane ve bir çiftlikten oluşan Tepecik'tir. Tepecik Köyü'nde 99 kısrak, 75 tay ve 9 beygir bulunuyordu. Kirmasti'ye bağlı köylerde en az ata sahip olanı ise 27 hanelik Sünlük'tür. Sünlük'te sadece 2 beygir bulunuyordu. Kaza dahilindeki 2 aygırdan birisi Demireli Köyü'nde,

diğeri Uzgur Çiftliği bünyesindedir.[21] Kazaya dahil 5 mahallede toplam 114 kısrak, 45 tay ve 88 beygir bulunmaktadır. At miktarı en çok olan mahalle 155 nüfuslu Şeyhmüftü'dür. Şeyhmüftü Mahallesi'nde 56 kısrak, 22 tay ve 32 beygir bulunuyordu. Kaza dahilinde en az at bulunan mahalleler ise toplamda 30 at sayısı ile 30 haneli Ateri ve 13 haneli Hamzabey mahalleleridir.



Karacabey Harası: Kısraklar

Bursa Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 35 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1927), s.y.

Temettuat defterleri alım satıma dair herhangi bir veri içermediğinden, ancak her iki kazada da at yetiştiriciliğinin köylülerin gündelik hayatlarında binek, yük ve çekim hayvanı olarak kullanacakları atlardan kat kat fazla üretim yaptıkları şeklinde değerlendirilebilir. Çiftlikat-ı Hümayun sistemi yerleşene kadar ordu ihtiyacı olan atlar, devletin atçılıkla uğraşan bölgelerinden mübayaa (satın alma) ve kiralama yöntemiyle gideriliyordu.[22] Kırım Savaşı ile birlikte orduya at temini hususunda değişim yaşanmıştır. Savaş sürecinde Osmanlı'nın müttefiki olan Fransa ve İngiltere'nin İstanbul'da bulunan atları, bu devletlerin teklifleriyle uygun bedellere satın alınmıştır.[23] Ordunun büyük bir at stoku elde etmesi, Anadolu'daki at yetiştiricilerinden at alımının durmasına ve yetiştiriciliğin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Yetiştiriciler ellerindeki damızlıkları satarak ordu için cüsseli atlar yerine, halk için küçük cüsseli "kapu malı" adı verilen atlar yetiştirmeye başlamıştır.[24] Bu durumda Kirmasti ve Mihaliç kazalarındaki yetiştiriciliğin çoğunlukla gündelik hayatta kullanılan küçük cüsseli at üreticiliği olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Temettuat defterlerinden başka taşrada at yetiştiriciliğine dair veriler vilayet salnamelerinden takip edilebilmektedir. Kırmasti ve Mihaliç kazalarının bağlı olduğu Hudavendigar Vilayeti Salnameleri'ne göre 1880 senesinde Mihaliç'te 2.365, Kirmasti'de 1.073 beygir bulunmaktaydı.[25] 1903 yılına gelindiğinde Mihaliç'te 3.121, Kirmasti'de 3.302 baş at, kısrak ve beygir olduğu görülür.[26] 1904 senesinde ise Mihaliç'te 3.211, Kirmasti'de ise 3.280 baş at beygir ve kısrak vardır.[27] 1880-1904 seneleri arası özellikle Kirmasti Kazası'nda yetiştirilen at sayısında bir artış yaşanmıştır. Üretimdeki bu hızlı artışın sebebi yoğun savaşlar sonrasında, ordu için at temininde 1856'dan itibaren ağırlık verilen at ithalatı yerine, yeniden yerli üreticiye başvurulduğu şeklinde yorumlanabilir.[28]

1897 senesinde yayımlanan ilk istatistik yıllığında Vilayet-i Şahane'de 3.396 hergele hayvanatı[29] olduğu ve bunların 3.085'inin Hudavendigar Vilayeti dahilinde olduğu belirtilmektedir.[30] Osmanlı dönemi tarım istatistiklerine göre 1909 yılında Bursa'da 39.449, 1913 yılında 17.015 baş at bulunmaktaydı.[31]

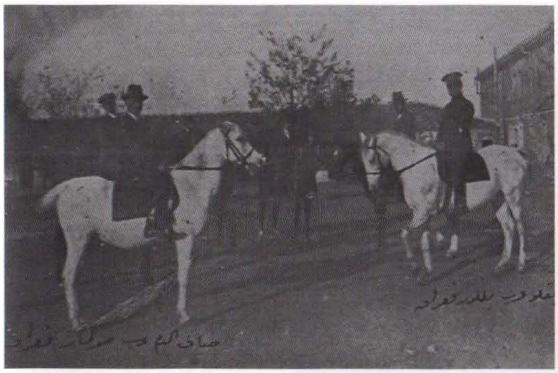
1913 yılı tarım istatistiklerine aygır, kısrak ve tayların satış fiyatları da eklenmiştir. Buna göre Bursa'da bir aygır 1.907 kuruşa, bir kısrak 800 kuruşa ve bir tay 468 kuruşa satılmaktaydı.[32] 1914 senesi sayımlarına göre ise Bursa'da 9.250 baş at bulunmaktaydı.[33] Her dört resmi istatistik verisi sadece Mihaliç ve Kirmasti kazaları bazında değerlendirilemeyecek olsa da Bursa genelinde at yetiştiriciliğinin gelişmişliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

MİHALİÇ ÇİFTLİKAT-I HÜMAYUNU'NDA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

Enderun Hazinesi'nin bünyesinde bulunan Ceyb-i Hümayun Hazinesi'ne bağlı çiftlikler, padişahın harcamalarını karşılamak üzere tahsis edilen has gelirlerine dahil olduklarından padişah çiftlikleri olarak adlandırılmaktaydı.[34] 1815 yılında hayvan yetiştiriciliğini artırmak amacıyla Çiftlikat-ı Hümayun İdaresi kurulmuş, bu bağlamda Eskişehir'de Çifteler,[35] Malatya'da Sultansuyu, Adana'da Anavarza ve Bağdat'ta Veziriye haraları inşa edilmiştir.[36] Tanzimat'tan sonra Ceyb-i Hümayun'un vazifesini görecek olan Hazine-i Hassa Nezareti'nin (Şubat 1850) kurulmasıyla padişah emlakı ve çiftlikatı da bu nezaretin denetimine girmiştir.[37] Abdülhamid döneminde Emlak-ı Hümayun teşkilatının bir parçası olarak kurulan Çiftlikat-ı Hümayun Müdüriyeti'ne bağlanan padişah çiftlikleri, müdürün merkeze danışmaksızın aldığı kararlar neticesinde zarara uğradığından, 1881 yılında doğrudan Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.[38]

Hazine-i Hassa'ya bağlı Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu, öteden beri padişah haslarından, Kirmasti ile Mihaliç kazaları sınırlarında olan bir arazidir. 1844 yılında Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'na dahil sekiz çiftlik olduğu görülmektedir. Bunlar Gerdeme-i Kebir, Gerdeme-i Sagir, Çöreklı, Kabaağaç, Melde, Canbaz, Akçasığırlık ve Gönü'dür.[39]

1815 yılında kurulan Çiftlikat-ı Hümayun idaresine bağlı çiftliklerde at yetiştiriciliği yapılıyor ve ayrıca at neslinin iyileştirilmesine yönelik temel düzeyde de olsa çalışmalar gerçekleştiriliyordu. Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu ise bu çiftliklere dahil



Karacabey Harası: Kısraklar.

Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 35(Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1927), s.y

olmadığından, 1850'lerde temel üretimi tarım ve küçükbaş-büyükbaş hayvancılık üzerine idi. Öncelikle devlete bir varidat sağlaması açısından kârlı bir saha olan küçükbaş hayvancılığa --özellikle koyun yetiştiriciliğine--yönelinmiş, büyükbaş hayvan ve at yetiştiriciliğine ise 1860'lardan itibaren başlanmıştır.[40]

Hazine-i Hassa Nezareti defterlerinden Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'ndaki at yetiştiriciliğine dair verilere ulaşabilmektedir. Buna göre, 1863 senesinde Çiftlikat-ı Hümayun'da mevcut hergele hayvanatı miktarı 522'dir (Bu miktara beygir sayısı dahil edilmemiştir). Aynı defterde atlar erkek ve dişi olmak üzere yaşlarına ve türlerine göre sınıflandırılmıştır.[41] 1865 senesinde çiftlikteki beygir ve erkek-dişi at türleri toplamı 546'dır, ayrıca yıl boyunca 13 at telef olmuştur.[42] 1869 senesinde Eskişehir'deki Çifteler çiftlikatından, Mihaliç çiftlikatına döl yetiştirmek üzere beş aygırın gönderilmesi bizzat Maliye Nazırı tarafından istenmiştir.[43] Bu durumda Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'nda at yetiştiriciliğine yönelik bir adım atıldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, ordunun ihtiyacı olan atların artık sadece devlet eliyle idare edilen çiftliklerden karşılanması yönteminin benimsenmesidir. Ordunun ihtiyacı olan atların yine devlet eliyle yetiştirilmesi, yerli üreticinin at yetiştiriciliğinden uzaklaşmasına sebep olacaktır. Devletin uyguladığı bu politika 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda etkilerini göstermiştir. Bu dönemde süvarilere elverişli at bulmak için çok çaba gösterildiği bilinmektedir.[44]

1872 yılında çiftlikte yaşanan müdür değişimi sebebiyle mevcut hayvanat ve zahire miktarlarını gösterir defterde atlar ve beygirler yaşlarına, performanslarına ve doğurganlık özelliklerine göre sınıflanmış ve sayıları ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre 1872 senesinde 425 genç ve dölöz at ve beygir ile 69 ihtiyar ve malul at ve beygir bulunmaktadır.[45]

Çiftlikat-ı Hümayunların kuruluş amaçlarında hayvan yetiştiriciliği öncelikli olduğundan, görevlendirilen müdürlerin binici ve baytar olmasına özen gösteriliyordu. Kuruluşundan sonraki dönemlerde amaçlarından uzaklaşan çiftlikler adeta tarımla uğraşan birer malikâne haline gelmiştir. Çiftliklerdeki koşulların ve bakımın iyi olduğu, modern usullerin benimsendiği de söylenememektedir, çünkü çiftliklerde orduya at yetiştirmenin yanında soyun iyileştirilmesi çalışmaları da yapılıyordu. Atçılıkta çoğaltma ve iyileştirme birlikte düşünülen iki faaliyettir. Ancak çoğaltma ekonomik, soyun iyileştirilmesi ise bilimsel bir faaliyettir ve her ikisinin de kuralları ayrıdır. Çoğaltmada performans ve kârlılık bir arada düşünülürken, soyun iyileştirilmesi faaliyetlerinde kâr söz konusu dahi olmamalı, bilimsel ilerleme temel kabul edilmelidir.[46]

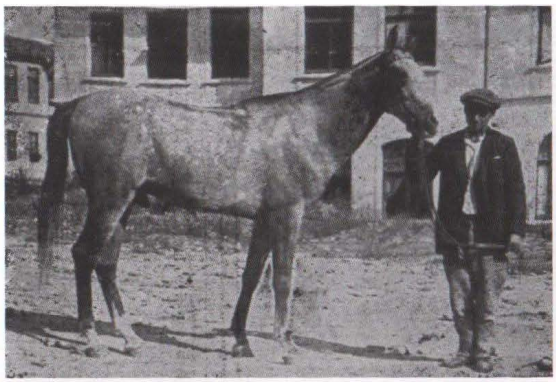
1885 senesinde çiftlikata dışarıdan ikinci defa aygır getirildiği görülmektedir. Çiftlikte gereği kadar döllü kısrak bulunması, ancak aygırların sayısının yetersiz olması sebebiyle Çavuşbaşı Çiftlikat-ı Hümayunu'ndan altı baş aygır talep edilmiştir.[47] Bu talepten birkaç ay sonra eldeki aygırların yaşlı olmasından dolayı döl alınamaması sebebiyle İstabl-ı Amire'den dört baş aygır daha talep edildiği görülmektedir.[48]

1893 senesinde Çiftlikat-ı Hümayun'daki mevcut hayvanların durumunu incelemesi için bir baytar görevlendirilmiş ve çiftlikatta bulunan hayvan nesillerinin ıslahı için bir layiha hazırlaması istenmiştir. Bu layihanın aygırlarla ilgili bölümünde çiftlikatta 400'e yakın kısrak olduğu, ancak sadece on beş yaşını geçmiş iki Alman ve bir de Perşeron (*Percheron*)[49] cinsi aygır bulunduğu belirtilmiştir. Alman aygırların donlarının al olduğu,[50] bu sebeple onlardan olan yavruların donlarının da çeşitlilik gösterdiği ifade edilmiştir. Çiftlikte bulunan diğer aygır olan Perşeron ise yerli cins damızlıklarla çiftleştiğinde verimsiz yav-



Karacabey Harası: Ilgı (koşu) kısrakları.

Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 35 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1927), s.y.

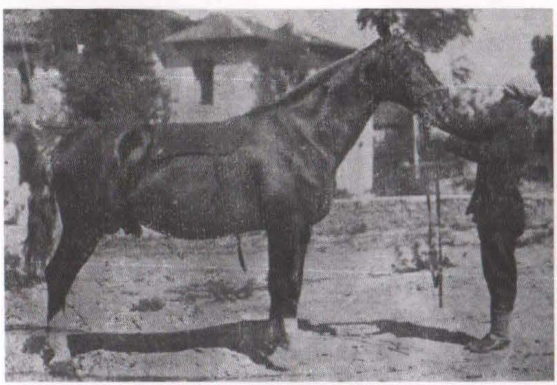


Sabuncu Edhem Bey'e ait safkan Arap aygırı "Maşallah".

1927 Senesi Bursa İlmin Hayvanat Sergisi Hatırası İyayın ve sayfa bilgileri bulunmamaktadır]

rular meydana geldiğinden, ırkların iyileştirilmesi için uygun bir tür olmadığı baytarın tespitlerindendir.[52] Çiftlikte bir de Perşeron cinsi kısrak olduğunu, aygırla birlikte yedi aylık bir yavrularının da bulunduğunu, ancak Perşeron özel ilgi isteyen bir cins olduğundan bunu besleyebilecek nitelikte bir işçinin olmadığını da kaydetmiştir. Ayrıca bu türün çoğaltılması için bir kısrağın yetersiz olduğunu, aynı cinsten birkaç kısrak daha alınmazsa ancak on altı sene sonra birkaç yetişkin Perşeron elde edilebileceğini belirtmiştir. Baytarın layihasında Mihalıç Çiftlikat-ı Hümayunu'nda iri cüsseli ve kuvvetli atlar yetiştirilebilmesi için Arap cinsi, özellikle Suriye bölgesinden olan dört aygır alınması gerektiği ve yerli kısrakların bu aygırlarla uyum içinde çiftleştirilebileceği bilgisi de bulunmaktadır.[52] Uzman baytarın layihasında önerilenin aksine 1902 yılında çiftliğe iki Alman cinsi aygır daha alındığı görülmektedir.[53] Aygırların ne zaman getirildiğine dair bir bilgi bulunmamakla beraber, 1905 yılında İstabl-ı Amire'de Mihalıç Çiftlikat-ı Hümayunu için Almanya'dan getirilen 400 lira kıymetinde iki Alman cinsi aygırın bulunduğu belirtilmiş, İstabl-ı Amire'de bekletilme sürelerinin geçtiği, çiftlikteki kısrakların cins ve nesillerinin ıslahı için getirilen bu iki Alman aygırına ek olarak iki tane de Arap cinsi aygırın gönderilmesi talep edilmiştir.[54]

1902 yılında çiftlikte 6'sı ihtiyar, 6'sı iki ila sekiz yaşlarında olan 12 aygır, 43'ü ihtiyar ve 191'i iki ila sekiz yaşlarında olan 233 kısrak, 72'si erkek ve 478'i dişi olmak üzere toplam 550 tay bulunuyordu.[55] 1903 yılında ise toplam aygır sayısı 11'e, kısrak sayısı 217'ye düşmüş; erkek tay sayısı 469, dişi tay sayısı ise 106 olmuştur.[56] 1907 yılına gelindiğinde çiftlik için Macaristan'dan iki aygır ve dört kısrak getirildiği, İstabl-ı Amire'de tutuldukları, atların üç baytar tarafından ayrı ayrı muayene edildiği, muayene sonucu aygırlardan birisinin sağlıklı olmadığının tespit edildiği görülmüştür. Sağlıksız aygırdan üreyecek yavrular da sağlıksız olacağından, Macaristan'la yapılan mukavelename gereği bu aygır iade edilmiş, diğer aygır ve kısraklar ise çiftliğe gönderilmiştir.[57] Çiftliğin aygır mevcudunun yetersiz olması ve Macaristan'dan gelen aygırlardan birinin de iade edilmesi sebebiyle, çiftlikte beş aygıra daha ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve değeri 100 liradan beş aygır daha alınması talep edilmiştir.[58]



İnegöllü Ömer Bey'e ait Macar aygırı "Enayi".

1927 Senesi Bursa İlmin Hayvanat Sergisi Hatırası İyayın vesayla bilgileri bulunmamaktadır]

KARACABEY HARASI'NIN KURULUŞU VE AT YETİŞTİRME FAALİYETLERİ

İkinci Meşrutiyet'ten sonra Mihalıç Çiftlikat-ı Hümayunu'nun adı Karacabey Çiftliği olmuştur.[59] Bu süreçte çiftlikte at nesillerinin iyileştirilmesinden çok melezleme uygulamalarının yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Bilinçsizce gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda zarar gören at üreticiliği, yerli üretim atların niteliklerinin bozulmasına neden oluyordu. Bu sebeple yüksek ve iri yapılı at üretmek için çalışmalara başlanmıştır.[60] İthalatın da sekte vurduğu at yetiştiriciliğinin canlandırılması için 1910 yılında çeşitli bölgelerde aygır depoları açılmaya başlanmıştır. Bu depolarda nitelikli aygırlar bulundurulacak ve halkın kısrakları bu aygırlarla çiftleştirilerek daha iri yapılı, savaşlarda kullanılabilecek atlar üretilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede Bursa'da da bir aygır deposu açılmıştır.[61] 1911 yılında kurulan Remont Teşkilatı ile de halkın ürettiği atlar satın alınıyor ve remont depolarında ordu ihtiyacına uygun hale getirilmek için eğitiliyorlardı.[62] Hudavendigar Vilayeti dahilindeki kazalarda da daimi remont komisyonları bulunuyor ve depolar faaliyet gösteriyordu.[63]

I. Dünya Savaşı sürecinde Karacabey Çiftliği'nin nasıl işletildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Cumhuriyet'in ilanı sonrası 1924 yılında Tarım Bakanlığı'nca yönetilmek üzere Karacabey Harası kurul-

muştur.[64] Haranın kuruluş amacı halkın elindeki verimsiz at, sığır, koyun, tavuk gibi hayvanları yüksek verimli ve kâr getiren kültür ırklarına çevirmek için hayvan ırklarını ıslah etmek ve yetiştiricilere örnek olmaktır.[65] Özellikle at ırklarının ıslahında, ülkenin iklim şartlarına uygun, hizmet ve zorluklara dayanıklı en iyi erkek ve dişi damızlıkların yetiştirilerek, bir program dahilinde özel ve resmi kurumlar ile yetiştiricilere dağıtımının sağlanması hedeflenmiştir.[66]

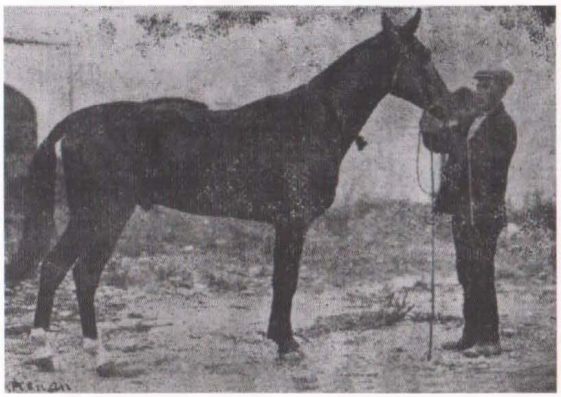
Hara kurulduktan sonra Çifteler Harası'ndan 10 aygır ve 95 kısrak ile İstabl-ı Amire'den Arap ırkı 3 aygır ve 4 kısrak getirilmiş, bozulmamış at nesilleri üretme açısından bu damızlıklar hara için temel oluşturmuştur.[67] 1927 yılına gelindiğinde Karacabey Harası'nda safkan Arap, Nonius[68] ve yarımkan olmak üzere 105 kısrak ile çeşitli yaşlarda 100 dişi ve 81 erkek tay, 3'ü Macar Nonius olmak üzere 9 damızlık aygır bulunuyordu. Bunlardan üç yaşını dolduran erkek taylardan damızlığa elverişli olanlar ahalı kısraklarıyla çiftleştirilmek için Bursa'ya aygır depolarına gönderilecek ve damızlıktan üretilecek olan erkek ve dişiler hayvan beslemekle meşhur yetiştiricilere ucuz fiyatla satılacaktır. Böylece ülkede süvari, topçu ve tarım işlerinde kullanılacak elverişli hayvanların elde edilmesi mümkün olacaktı.[69]

Karacabey Harası'nda ıslah ve seçilim yöntemiyle Macar Nonius aygırları ve yerli ırk kısraklardan "Karacabey yarımkanı" adı verilen özel bir tür elde edilmiştir. Bu tür Türkiye'de üretilen ilk suni at ırkıdır. Ülke şartlarına uyumlu ve temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik at tipi elde etme düşüncesi neticesinde oluşturulmuştur.[70] 1928 yılından itibaren de haraya İngiliz atı ithal edildiği görülür. Yarış atı yetiştirme amacıyla yapılan 25 kısraklık İngiliz atı ithalatı sonrası kısa sürede harada pek çok tay elde edilmiştir.[71]

SONUÇ

Yakın dönem Türk tarihinde at yetiştiriciliği konusunu Bursa'nın Kirmasti ve Mihaliç kazaları özelinde değerlendiren bu çalışma, Bursa yöresinin at yetiştiriciliği hususunda Eskişehir, Konya, Sivas, Malatya, Halep ve Şam gibi merkezler kadar öneme sahip olduğunu sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Devlet politikaları sebebiyle zaman zaman daha az öneme sahip olan at yetiştiriciliği, özellikle atın gündelik hayatta ve savaş alanlarında kullanılması yönüyle oldukça büyük önem arz etmektedir. Yerel üreticiyi destekleme faaliyetlerinin oldukça geç dönemde başlamış olması dikkate alındığında, belirli merkezlerde kurulan Çiftlikat-ı Hümayun yapılarının tekelinde kalan at üretimi, aygır depoları ve remont teşkilatının kurulmasıyla tabana yaygınlaştırılmıştır.

Kirmasti ve Mihaliç kazalarında bulunan Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu, temel faaliyeti at yetiştirme olmayan bir kurum olsa da, asgari düzeyde at neslinin iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapıldığı bir çiftlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İkinci Meşrutiyet sonrası, yapısında değişiklikler meydana gelen Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu, 1924 yılında önemli bir reform hareketiyle bir hara işletmesine dönüştürülmüştür. Bu tarihten itibaren hem ahalinin elindeki at ırklarının iyileştirilmesi hem de yeni türler oluşturulması için çalışmalara başlanan kurumda, Türkiye'nin ilk suni ırkı olan Karacabey yarımkanının üretilmiş olması, artan çabaların bir sonucudur. I. Dünya Savaşı sonunda at yegâne savaş vasıtası olmaktan çıkınca, at yetiştiriciliğinin temel hedefleri de değiştirmiştir. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere ıslah edilen atların yanı sıra, yarışlarda koşabilecek nitelikte kaliteli atlar yetiştirme, Türk at yetiştiriciliğinin temel hedeflerinden olmuştur. Bu çerçevede Karacabey Harası'nda üretilen at çeşitleri safkan ve yarımkan Arap, Nonius ve Karacabey Nonius/Karacabey yarımkanı, safkan İngiliz olmuştur. Ürettiği ve yetiştirdiği kaliteli yarış atlarıyla Karacabey Harası bugün hâlâ aynı bölgede varlığını sürdürmekte ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlı olarak işletilmektedir.



M. Kemalpaşa Azatlı Köyü'nden Mehmed Ağa'nın safkan aygırı "Abeyan?".

1927 Senesi Bursa İlmin Hayvanat Sergisi Albümü, aiy ayın ve sayfa bilgileri bulunmamaktadır]

İSMAİL YAŞAYANLAR
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 1 (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), s. 197; Kültür tarihi çalışmalarında ata ilişkin ilk kalıntıların Orta Asya'da Türk anayurt bölgesinde bulunduğu ve atın ilk olarak Orta Asya'da ehlileştirildiği görüşü bilimsel olarak kabul görmüş bir bilgidir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 4. baskı (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986), s. 204-214. Ayrıca bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. 1 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1985); Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1993).

2 Ali Abbas Çınar, "Eski Türklerde At Kültürü", *Kültür ve Sanat Dergisi* 4/13 (1992): 73.

3 Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Bayrramnamede At Kültürü (Yazılı ve Basılı Kaynaklarla Karşılaştırma)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1993), s. 13.

4 Yusuf Halaçoğlu, "At", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 4 (İstanbul:

Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1991), s. 29

5 Anadolu yerli tipinden başka Uzunyayla, Malakan ve Midilli tipleri de Anadolu'da bulunmaktadır. Bkz. Selahattin Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1938), s. 105-118.

6 Yürüme tabiri, atların yürüyüşlerinin hızlarına göre sınıflandırılmasıdır. Dört tip at yürüyüşü olmakla birlikte bunlar adeta (hafif), rahvan (duz ve çabuk), tırıs (süratli), dörtnalıdır (sıçrama şeklinde yürüyüş, koşma). Bkz. Halaçoğlu, agm, s. 31.

7 Batu, *age*, s. 104.

8 Halaçoğlu, agm, s. 29 ; Reşat Köstem, *Tarihsel Süreçlerde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu* (Ankara: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 2000), s. 46.

9 "... Çok iyi koşan ve uzun zaman koşabilen iyi cins atları var; bu atlar zayıflardır, masrafları azdır, yalnız geceleri yem alırlar; onlara ancak beş altı avuç kadar arpa ve bunun iki katı kadar da saman verilir; bunların hepsi yem torbalarına konur ve bunlar da hayvanın ağzına sokabilmesi için kulaklarından başına asılır. Sabah olunca atların ağızlarına gem takarlar, temizleyip güzelce kaşağılarlar; ancak öğleden sonra su verirler ve artık, sulan varsa, her saat başı onlara su içirirler. Akşamleyin, alışık oldukları şekilde erkenden yerlerine giderler. Irınak konarında bu işler daha kolaylıkla yapılmaktadır,.. geceleyin onları hep yanlarında taşıdıkları keçe örtülerle ve güzel battaniyelerle örterler... Atların hepsini içdiş etmişler, sadece birkaçını damızlık olarak bırakmışlar, bu benim kana atım, çünkü onlardan hiçbirini bizat görmüş değilim." Bkz. *Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, ed. Ch. Schefer, çev İlhan Arda (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), s. 265-266.

10 Köstem, *age*, s. 46.

11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1988), s. 488-489.

12 Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2000), s. 71

13 Yund, Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı eserinde at türlerine verilen genel isim olarak tanımlanmıştır. Bkz. *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, c. 3, 3. baskı, çev Besim Atalay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992), s. 7. Yund kelimesi Anadolu'da kısrak anlamında kullanılıyordu. Bkz Sümer, agm, s. 4-6; İstabl-ı Amire deyimleri arasında varlığını koruyan "yund ocağı" ise Hasahir'in dış bölümlerine bağlı kısrak bakımının gerçekleşirildiği birimlerdir. Bkz. Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Tayın Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)* (İstanbul: Eren Yayınları, 1990), s. 147-149.

14 Sümer, agm, s. 35.

15 V. Banoğlu, "Karacabey Harasında Bir Gün", *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık* 2/11 (1964): 13; *Bursa Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 35 (Bursa: Matbaa-i Vilayet, 1927), s. 197

16 Nevzat Uludağ, "Karacabey Harasının Kuruluş Tarihi", *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık* 2/11 (1964): 5.

17 Kırmastı Kazası, Mihal-ı Çe nazaran daha küçük bir idari birim olduğundan yapısında sıkça değişimler gerçekleşmiştir. Kırmastı Kazası'nın idari değişimleri için bkz. İsmail Yaşayanlar, *19. Yüzyılda Kırmastı (Mustafakemalpaşa) Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu* (Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, 2013), s. 31-33; 1844 yılında Mihaliç Kazası'na bağlı Sincan isimli bir nahiye de bulunmaktadır. Sincan, Vilayet Nizamnamesi'nden sonra Kırmastı sınırlarına dahil edilmiştir. Bkz. *age*, s. 34-38

18 İhsan Abidin, *Osmanlı Atları, Tekvir ve Islah-ı Hayvanat Koleksiyonu*, sayı 3 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1917), s. 67.

19 96 köyün 30'u Sincan Nahiyesi'ne dahildir

20 Köylerden bağımsız temettuat defteri olan çiftlikler

21 Uzgur Çiftliği dahilinde bulunan 1200 lira kıymetindeki aygır iki kısrak ve bir de iğdiş Ekim 1919'da Eşkıya Davut tarafından kaçırılmıştır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiyye Âsâyiş Kalemi Evrâkı (DH.EUM. AŞŞ.), 24/75, Lefl 2*; Davut, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde Kırmastı halkına türlü eziyetler eden meşhur bir eşkıyadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Alev Sınar Uğurlu, "150'likler Listesinde Yer Alan Eşkıya Davut İçin Neler Dediler?", *Mustafakemalpaşa (Kırmastı) Sempozyumu Bildirileri* (Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, 2011), s. 297-304

22 Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız Ar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 2002), s. 137

23 *Age*, s. 137. Sümer, agm, s. 36, Köstem, *age*, s. 52.

24 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 137.

25 *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 12 (Bursa: Feraizizade Matbaası, H. 1301), s. 344-345

26 *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 34 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H. 1324), s. 228.

27 *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 34 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H. 1325), s. 312

28 Sümer, agm, s. 36

29 Arşiv belgelerinde aygır, kısrak ve taylar hergele hayvanları başlığı altında ele alınmaktadır. "Hergele"nin sözlük anlamı, binilmeye, araba koşmaya, yük taşımaya alışırılmamış binek hayvanı; huysuz binek hayvanı; eşek sürüsü; başıboş hayvan sürüsüdür. Bkz. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 2, s. 1246. Bu bağlamda sözlüklerki tanımlamaların Osmanlı arşiv belgelerinde kullanılan tanımlama ile uyuşmadığı anlaşılmakta, hergele hayvanatının at türlerine verilen genel isim olduğu düşünülmektedir

30 *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897 Tarihli İstatistikler Dizisi*, c. 5, haz. Tevfik Güran (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997), s. 148,162.

31 *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914 - Tarihli İstatistikler Dizini*, c. 3, 2. baskı (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2003), s. 72-73, 142.

32 *Age*, s. 150.

33 *Age*, s. 220

34 Cengiz Orhonlu, "Hazine", *DİA*, c. 17 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), s. 130; Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümayun", *DİA*, c. 7 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), s. 465-466.

35 Çifteler Harası hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara ve Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2009): 333-363.

36 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 135-136

37 Terzi, *age*, s. 21-22.

38 *Age*, s. 103-104

39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mâliye Nezâreti Vâridat Kalemi Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT.d.)*, 8929, vr. 1b-2a, 1884 yılında Çiftlikat-ı Hümayun'a dahil çiftliklerin sayısında artış yaşanmış. Orta, Kayserriye, Çamoğlu, Karayani, Çeribaşı, Haremağılı ve Hacıbalat çiftlikleri de sınırlara dahil edilmiştir. *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 12 (Bursa: Matbaa-i Vilayet, H. 1302), s. 397-398, 401.

40 Banoğlu, agm, s. 13 ; Özellikle Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu bünyesinde 1847'den itibaren, Çuha Fabrika-i Hümâyûnu'nun kaliteli yapağı ihtiyacını karşılamak amacıyla merinos koyunu yetiştirıcılığı yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Bkz. Cafer Çiftçi, "19. Yüzyıl'da Kırmastı'de Padişah Çiftlikleri", *Mustafakemalpaşa (Kırmastı) Sempozyumu Bildirileri*, ed. Sezai Sevim (Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, 2011), s. 147-150

41 BOA, *Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, 19259, 28 Teşrinisani 1279/10 Aralık 1863.

42 BOA, HH.d., 15549, 27 Kânunuvvel 1281/ 8 Ocak 1866; Bkz. EK-VI

43 BOA, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı (A.MKT.MHM.), 490/10, 15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869

44 Nurettin Aral, "Türkiye Atçılığı ve İstikbali", *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı* (1946), s. 21; Köstem, *age*, s. 52.

45 BOA, *HH.d.*, 13307, 9 Mart 1288/21 Mart 1872, vr 2; Bkz. EK-VII.VIII.

46 Köstem, *age*, s. 39-40

47 BOA, *Yıldız Mütenevvi Mâruzat Evrâkı (Y.MTV.)*, 17/44, 29 Cumadelûla 1302/ 16 Mart 1885.

48 BOA.,*Y.MTV.*, 17/79, 14 Receb 1302/ 29 Nisan 1885.

49 Batı Fransa kökenli bu atı türü, geniş toynakları ve iri cüssesi ile diğer at türlerinden fiziksel olarak ayrılmaktadır. Genellikle savaş atı olarak yetiştirilen bu tür, güçlü kaslarıyla çekim atı olarak da kullanılmaktadır

50 Don, atların renk ve desenlerini tanımlamak için kullanılan kelimedir. Çeşitli donlarda atlar mevcuttur. Bunlardan bazıları; al (kızıl kahve), doru (gövde kahverengi, kuyruk ve yele siyah), kula (gövde koyu sarı, kuyruk ve yele siyah), kır (koyu kıllarla karışık beyaz), beyaz ve yağızdır (kara). Bkz. Halaçoğlu, agm, s. 31.

51 BOA., *İHH d.*, 11328, 5 Cumadelûla 1311/ 14 Kasım 1893, vr. 2a.

52 Aynı defter, vr 2b-3a.

53 Almanya'dan getirilecek olan aygırların bir tanesi 150 liradır. Bkz. BOA.,*Y.MTV.*, 231/109, 11 Haziran 1308/23 Haziran 1892

54 BOA.,*Y.MTV.*, 273/35, 20 Mart 1321/ 2 Nisan 1905; 1905 yılında yapılan bu talep 1906 yılına gelindiğinde hala gerçekleşirilmemiştir. Bu sebeple talep yenilenmiş, beklenilen iki aygırın yanına İstabl-ı Amire'den iki aygır daha ilave edilerek Mihaliç Çiftlikat-ı Humayunu'na gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA.,*Y.MTV.*, 283/91, 9 Şubat 1321/22 Şubat 1906.

55 BOA., *HH.d.*, 14393, 20 Teşrinisani 1320/ 3 Aralık 1904, vr. 1.

56 Aynı defter, vr 2.

57 BOA.,*Y.MTV.*, 298/75, 19 Mayıs 1323/ 1 Haziran 1907.

58 BOA.,*Y.MTV.*, 300/109, 19 Temmuz 1323/ 1 Ağustos 1907

59 *Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 35, s. 197.

60 Köstem, *age*, s. 55.

61 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 138-139

62 Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa tarafından kurulan bu teşkilat, yerli üreticinin desteklenmesi açısından oldukça faydalı olmuştur. Hükümet 1912 yılında at satın alımı için 100.000 lira tahsisat ayırmış, senelik altı ila sekiz bin at satın alınmıştır. Bkz. *age*, s. 139; Abidin, *age*, s. 9.

63 *Age*, s. 11.

64 Banoğlu, agm, s. 14; Hasan Ali Türker, *Türklerde Atçılık Dün-Bugün* (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1971), s. 47.

65 Uludağ, agm, s. 5; Turker, age, s. 47

66 Banoğlu, agm, s. 14.

67 Aral, agm, s. 27; Yakup Deliömeroğlu, "Türkiye'de Arap Atı Yetiştiriciliği". *Türk Veteriner Hekimliği Dergisi* 1/4 (2005): 31.

68 Nonius, Macar asıllı olup, özellikle savaşlarda kullanılan iri ve güçlü bir at türüdür. Bunun yanında güç'lülüğüyle tarımda da yaygın bir kullanım alanı bulmuştur

69 *Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 35, s. 198.

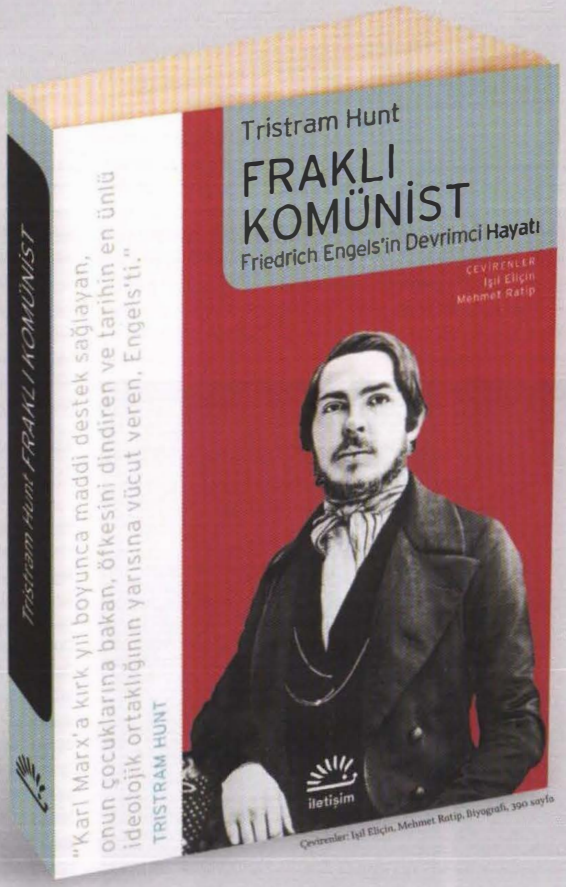
70 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 254-255; Batu, *age*, s. 116.

71 1927 tarihli Bursa Vilayeti Salnamesi'nde Karacabey Harası'nda yarış atı yetişirme amacıyla İngiliz atı ithal edilmesi planlandığı ifade edilmektedir. Bkz. *Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 35, s. 199; Aslan Tufan, "Karacabey Harası", *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı*, 1946, s. 11.

iletişim

Tarihsel bir şahsiyet olarak Engels

Tek bir insanın yaşam öyküsünden ziyade kitlelerin tarihine odaklanmayı salık veren Marksizmin kurucu figürlerinden birinin bireysel hikâyesini yazmanın kaçınılmaz olarak bir çelişki barındırdığını kabul eden Tristram Hunt, bu kitapta, kendi tarihini yaparken aynı zamanda insanlık tarihinin devrimci-komünist dalgasına omuz veren Friedrich Engels'i fikirleri, politik konumlanışları ve teşebbüsleri kadar tutkuları ve arzuları, kişisel nefretleri ve bireysel kaprisleri olan bir tarihsel şahsiyet olarak sunuyor.

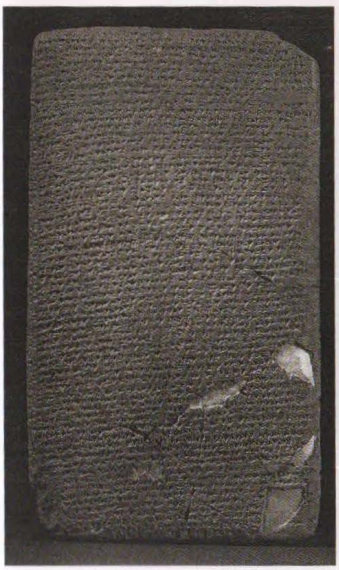


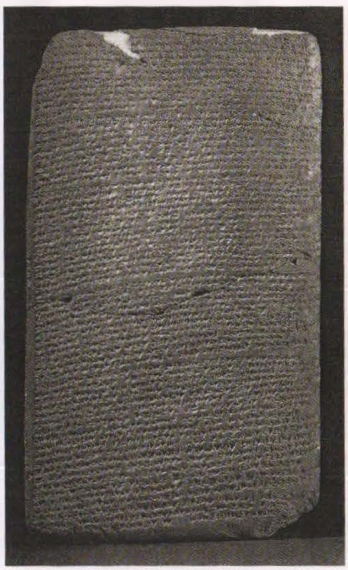
AT YARIŞLARININ VE MÜŞTEREK BAHİSLERİN KISA TARİHİ*

OZAN TORUN

Bir noktadan diğerine mümkün olduğunca çabuk varmak, zamanın yani yaşamın tasarrufudur: Rakipleri geçerek birinci olarak varmak ise topluluk önünde bir galibiyetin ilanı. Kimi zaman bir miktar para, kimi zaman bir itibar, kimi zamansa yalnızca hayatta kalabilme şansı. İnsan zamana ve rakiplerine karşı mücadelesini, kültür tarihi boyunca pek çok konuda yoldaşlık ettiği atının üstünde vermiş; bir hedefe doğru koş(turul)an iki atın o günkü performansı, binlerce yıldır sayısız ikramiyenin, itibarın, unvanın ve yaşamın kazanılmasına ya da kaybedilmesine mal olmuştur.

Hayvanların spor ve eğlence amacıyla kullanılmasının tarihi, evcilleştirilmelerine kadar uzanan bir kültürel pratiktir. İnsanın toprağı işlemeye başlamasıyla birlikte hayvanlarla – özellikle atlarla– arasında gelişen ilişki yalnızca haberleşmede ve savaş alanlarında değil, gündelik hayat içinde de beraber daha fazla zaman geçirmelerini ve alternatif kullanım biçimlerini doğurmuştur. Kutsallığı ve insanla yoldaşlığı bir yana, atın sahip olduğu ve aynı zamanda sahibine aktardığı dayanıklılık ve sürat kabiliyetleri, üstündeki kişinin de gücünü ve itibarını simgeler. Dolayısıyla daha hızlı olanın kendisinden yavaş olana karşı elde ettiği hiyerarşik avantajın, insanı atlar arasında en hızlı olanı belirlemeye ve ona sahip olma hedefine yönlendirdiği düşünülebilir. Antik çağlarda atların yarıştırılarak içlerinden en güçlü olanın belirlenmesinin, kazanacak ata sahip olmak, hangisinin daha iyi olduğunu tahmin etmek, sonuç üzerine bahis oynayıp kazanmak veya yalnızca bir itibar elde etmek gibi amaçlarla ortaya çıkmış olması olasıdır.





Mitannili Kikkuli Metinleri.

"Zwei von insgesamt vier Tafeln des Kikkuli-Texts". https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zwei_von_insgesamt_vier_Tafeln_des_Kikkuli_Textes.jpg

BİR SAVAŞ HAZIRLIĞI MI, YOKSA BİR GÜÇ SEMBOLÜ MÜ?

Pek çok kültürün karşılaştığı, birbirine karıştığı ve güçlü uygarlıkların kurulduğu Akdeniz Havzası, at yarışlarına ilişkin şimdiye kadar bulunan en eski kayıtların işaret ettiği Eski Dünya'nın iki bölgesinden biridir. Özellikle MÖ 2000'den sonra cılız atları yemekten vazgeçip, onların güç ve çevikliklerinden yararlanmayı öğrendikten sonra, savaş meydanlarındaki ölüm kalım mücadelesine atlarıyla katılan bu bölge toplulukları, atın sahip olduğu süratin gerek saldırırken gerek kaçarken kendilerine sağladığı avantajın farkında olmalılar. Aynı şekilde, bu süratı nasıl geliştirebileceklerini, atlar içinden süratli olanla olmayanı nasıl ayırt



Asurlularda bir aslan avını tasvir eden duvar rölyefi.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012).

edebileceklerini de. Nitekim Hititlerden günümüze ulaşan kaynaklar arasında MÖ 15. yüzyıla tarihlenen *Mitannili Kikkuli Metinleri*, Hititlerin atlarını eğitmek ve kapasitelerini geliştirmek için dönemin ünlü at eğitmeni Kikkuli'nin deneyimlerinden yararlandıklarını göstermektedir. İki tekerlekli hafif savaş arabalarını çekebilmeleri için süratlerinin artırılması gereken atları yedi aylık zorlu bir eğitime tabi tutan Kikkuli, sonunda bu hayvanların yiyecek niyetine değil, binek ve koşum amacıyla kullanılmalarını sağlamış ve bu sayede Hititler savaş meydanında Mısırlılarla boy ölçüşecek bir güce ulaşmıştır.[1]

Atlar bölge genelinde dönemin diplomatik ilişkilerinde de kullanılan önemli bir armağan ve değiş tokuş aracıdır. Hükümdarlar, yöneticiler, askerler ve toplumun ileri gelenlerinin sahip olduğu güçlü ve değerli atlar, ikili ilişkileri belirleyen anlaşmalar ve karşılıklı iyi niyet göstergelerinin birer parçası olarak alınıp verilmekte; benzer içerikli mesajlaşmalarda, tanrının karşı tarafın halkı, ordusu ve ülkesinin yanında atlarını da korumasının temenni edildiği görülmektedir.[2] Hatta Kapadokya, MÖ 2000-1000 arasında Anadolu'daki çok önemli bir at yetiştirme bölgesi olup, bugünkü ismi Aktaş olan Niğde'nin Andaval kasabası Geç Hitit Dönemi krallarının ahırlarına ev sahipliği yapmıştır.[3] Bu bilgilerden hareketle, antık çağlarda Anadolu'da düzenlenen at yarışlarının, savaşta ve barışta bu denli değer verilen atların daima güçlü ve zinde kalabilmesinin sağlanması niyetiyle bir tür idman amacı taşıdığı ileri sürülebilir. Muhtemelen sürü içinden hangilerinin savaşta kullanılacağı ve/veya hediye olarak karşı tarafa sunulacağı, bir tür yarış havasında yapılan bu idman, gözlem ve analizler sonunda belirlenmekteydi.

Mısırlıların atla tanışmaları ise MÖ 1640-1532 aralığına tarihlenen İkinci Ara Dönem'de Asya kökenli Hiksosların bölgeye gelişleri ve takip eden dönemde Hititlerle girdikleri ilişkilere dayanır. Mısırlılar bu tarihten önce ulaşım ve taşımacılıkta eşeklerden yararlanırken, atlar Hiksoslar döneminde savaş arabalarını çekmek için kullanılmaya başlamış, MÖ 14. yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkilerde komşulara gönderilen değerli hediyeler arasına katılmışlardır.[4] Atlı arabaların savaş amacıyla etkin bir şekilde kullanıldığını gösteren pek çok yazılı ve görsel bulguya ulaşılmasına karşın,[5] Mısır'da MÖ 4. yüzyıla kadar yarıştırıldıklarına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Her ne kadar *Encyclopedia of Gambling*'deki "at yarışı" maddesinde, Mısır'da bulunan yaklaşık 4000 yıllık bir kabartma üzerindeki, arabayı çeken atları kırbaçlayan Mısırlı figürünün bir yarış sahnesini resmettiği iddia edilse de,[6] en azından bu çalışma kapsamında bunu doğrulayacak bir kanıta ulaşılamamıştır.

Mısırlıların, içinde at ve atlı araba yarışlarının da yer aldığı etkinliklerle muhtemelen Büyük İskender'in Mısır'ı fethederek Ptolemaios Hanedanlığı'nı kurduğu dönemde (MÖ 304-31) tanıştıkları düşünülebilir. Nitekim burada inşa edilen ve *Lageion* olarak anılan İskenderiye Hipodromu'nda II. Ptolemaios Filedelfos, babasının adına jimnastik, müzik ve atlı gösterilerden oluşan ve Olimpiyat Oyunlarının muadili olması arzusuyla dört yılda bir düzenlenen Ptolemaieia festivallerini başlatmıştır. Böylece, ilki MÖ 279'da düzenlenen bu etkinliklerle İskenderiye artık at yarışları ve atletizm oyunlarına ev sahipliği yapan bir kent hüviyetindedir.[7] İskenderiyelilerin zaman içinde dövüşlere ve yarışlara karşı tutkuları hayli artmış olmalı ki, Yunan tarihçi Dio Chrysostom (40-120) kendi ismi-



İran'da bir polo müsabakasını tasvir eden sırlanmış çini.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012).

ni taşıyan eserinde, Mısır'ın Roma İmparatorluğu'na bağlı olduğu dönemde, etkinlik günlerinde tribünleri dolduran İskenderiyelilerin "duyu niteliklerini kaybetmiş gibi kendilerinden geçerek" sahada olup biteni izlediklerini anlatır.[8]

Sokrates'in öğrencisi Ksenofon (MÖ 434-355) ise, Pers Kralı Büyük Kiros'un hayatını anlattığı *Cyropaedia*'da, paralı asker olarak aralarına katıldığı Spartalılarla Ahameniş İmparatorluğu'na doğru çıktığı seferindeki anılardan, Kiros'un Pers ve Yunan atları arasında yarışlar düzenlettiğini aktarır[9] fakat yarışların süresi, sıklığı, katılımcıları hakkında ayrıntılar vermez. Bunun yanı sıra, Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Avesta*'da geçen bir yarış pistinin mesafesi hakkındaki bilgiler[10] dışında, günümüz İran topraklarında Antik Dönem boyunca at yarışları düzenlendiğine dair başka herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Ancak coğrafi konumları gereği Araplarla, Türklerle ve Moğollarla defalarca karşılaşmış olmaları, başta Arap atı olmak üzere at ırklarını iyi tanıdıklarını ve onlardan yararlandıklarını düşündürmektedir. Nitekim günümüz polo oyununun atası olarak anılan, Türkler, Azeriler ve İranlılarca "ata sporu" olarak sahiplenilen "çevgan" adlı atlı savaş oyunu, Ortaçağ'da İran'da hayli popülerdir ve buradan dünyaya yayıldığı iddia edilir.[11]

Antik dönem yarışlarına ilişkin kayıtlara ulaşılan diğer bölge, Akdeniz'in hayli uzağındaki diğer bir uygarlık merkezi Hindistan'dır. Hinduizmin kutsal metinleri *Vedalar*'ın ilk ve en eski bölümünü oluşturan *Rig Veda*, satırlarında at ve atlı araba yarışlarına yer verirken aynı zamanda Mitannilerde kullanılan atlarla ilgili isimlerin de Hint-Avrupa kökenlerine ışık tutar. Örneğin "Sattawaza" yarışları kazanan "yedi ödülün sahibi" anlamına gelirken, "Biridasura" "çok sayıda atın sahibi" demektir. MÖ 14. yüzyılda yaşamış Mitanni Kralı Tushratta'nın isminin anlamı ise "korku salan atlı arabanın sahibi" olarak tercüme edilebilir.[12] Tarihi ve edebi açıdan büyük önemi olan bir eserin atlar ve atlı arabalara çokça yer vermesi, söz konusu toplum ve dönemde bunların yalnızca yarışlarda kullanıldığı anlamını taşımaz. Ancak Veda döneminde atlı arabaların özellikle kutsal törenlerde yarıştırıldıklarına, yarışların dini ve kültürel anlamlarına ve kazananlara verilen ödüllere dair bilgilerin bulunduğu bu eser, atların ve arabaların yalnız savaş koşullarında değil, –soylular



Furusiyya'dan (Memlukların binicilik ve süvari eğitim programı) H. 773/M. 1371'e tarihlenen, farklı renklerde atlar üzerinde kılıç ve mızrak talimi yapan erkekler illüstrasyonu.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012)

ve hükümdarlar düzeyinde olsa da– gündelik yaşamda da önemli bir yer tuttuğunun göstergesidir. *Ashwamedha*, *Rajasuya* ve *Vajapeya* gibi önemli kurban törenlerinde düzenlenen yarışların hem kutsal hem de dünyevi pek çok anlam taşıdığı, bu uzun ve ayrıntılı anlatımlarda görülmektedir.[13]

Hindistan'ın da doğusunda koşulan bir Antik Dönem yarışı ise, günümüzde bilgisayar yazılım programlarında kullanılan denklemlere ilham kaynağı olmuştur. Çin tarihinde "Savaşan Devletler Çağı" olarak anılan ve Qin Hanedanı'nın MÖ 3. yüzyılda rakiplerini alt edip tarihteki ilk birleşik Çin'i yaratmasıyla sona eren bu dönem içinde gerçekleşen yarış, at tutkunu bir hükümdar olan Qi Wang ile zeki generali Tian Ji arasındadır. Söz konusu yarışta, atlar da güçlerine göre sınıflandırılmış fakat yarışacak çiftler belirlenmemiştir. Ülkedeki en iyi atlara sahip olan ve tüm yarışları kazanan hükümdar, kuralların dışına çıkmadan atların yarış sıralamasını değiştiren generaline geçilmiş ve böylece "hiçbir yarışı kaybetmeyen" unvanını bu yarış sonunda kaybetmiştir. General Tian Ji'nin yaptığı bu stratejik değişim, güçlü atın güçsüz atla yarıştırılmasına dayanır ama sonuçta iki atın mücadelesi kuralını ihlal etmediği için geçerlidir. Bu taktik, süreç içinde doğru karar alma, risk yönetimi ve rakipler arasında en güçlü olmayanın bile kendisine avantaj yaratabilmesi gibi konularda günümüzde başvurulan önemli bir referans kaynağıdır.[14]

ÇAYIRLARDAN HİPODROMLARA

Atların belli bir düzen içinde yarıştırıldığına ilişkin daha somut bilgilere Antik Yunan dönemiyle ilgili kaynaklarda ulaşılmaktadır. İlki MÖ 776 yılında düzenlenen Olimpiyatlar, Antik Yunan topraklarında ortaya çıkıp günümüze kadar ulaşan ve uzun bir dönem boyunca at ve atlı araba yarışlarının da içinde yer aldığı siya-



Bir at ve binici figürini.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012)



Bir Korint vazosu üzerinde resmedilmiş yarışçılar figürü.

Works of Chivalry http://worksofchivalry.com/the-corinthian-bit/

sal, kültürel ve sportif bir etkinlikler bütünüdür. MÖ 564 yılında ilk kez eyerli at yarışlarının dahil edildiği organizasyonda, MÖ 680'de dört, MÖ 408'de ise iki atın çektiği arabalar (*tethpippon* ve *synoris*) ilk defa piste çıkmıştır.[15] Arkeolojik kazılarda bulunan testi, çömlek ve vazolar üzerine işlenmiş figürlerdeki atlı arabalar işte bu Olimpiyatlarda yarışanları tasvir etmektedir.[16]

Atlı savaş arabalarının muharebe meydanlarında MÖ 8. yüzyıl itibariyle yavaş yavaş önemlerini kaybetmeleri ve Yunan yarımadasının at binmeye elverişli olmayan yeryüzü şekilleri, atların yarış pistlerinde daha fazla boy göstermelerinin muhtemel nedenleridir. Teselyalılar ve Makedonyalıların daha iyi biniciler olarak ön plana çıkmasına karşın, Yunanların genelinde ata karşı olan yakınlıkları, at yarışlarına gösterdikleri yoğun ilgide, inşa ettikleri ve yarış günlerinde tribünlerini doldurdukları hipodromlarda ve yarışları sanat ve edebiyat yapıtlarına aktarımlarında açıkça görülmektedir.[17] Matematik ve geometriye olan ilgi ve katkılarının etkisiyle kura temelli şans oyunlarına ciddi eğilimleri olan Yunanlar,[18] aynı zamanda yarışanlar üstüne çeşitli bahisler de oynuyor olmalılar; zira Homeros, Idomeneus ile Aias arasında Troya'da gerçekleşen iddialı araba yarışını ve kimin kazanacağı üstüne oynanan bahisleri Ilyada'nın satırlarına taşımıştır.[19]

At ve atlı araba yarışlarının Olimpiyat Oyunları bünyesindeki varlığının diğer branşlara nazaran daha maliyetli bir katılım gerektirmesi, yarışların daha çok toplumun üst kademesini oluşturan kesimin tekelinde olduğu ve onları temsil ettiği sonucunu doğurur. Atları ve arabaları yarışlarda boy gösteren zengin aileler bunu bir refah ve sosyal statü göstergesi olarak kullanırken, sürücüler ve jokeyler tıpkı gladyatör dövüşleri gibi hayli riskli ve can güvenliğinin söz konusu olmadığı koşullarda piste çıkmaktadır. Nitekim zafer kazanan olarak ilan edilen ve tarihe geçenler, köleler ve toplumun alt tabakasından parayla tutulmuş bu biniciler değil, kazanan atların ve arabaların refah düzeyi yüksek sahipleridir.[20] Yarışları çeşitli objeler üzerinde tasvir eden görsellerden anlaşıldığı kadarıyla, araba sürücülerinin aksine, jokeyler çoğunlukla genç, bugünkü meslektaşları gibi kısa boylu ve hafif, üstlerinde mümkün olduğunca az kıyafet taşıyan biniciledir.[21] Varlıkları ve işlevleri, hayatta kalabildikleri sürece tribünlerdeki yöneticileri ve seyircileri eylemekten ibaret olan ve çoğunun isimleri bile bilinmeyen bu jokeylerin çok azı kimlikleriyle birlikte kayıtlara geçmiş, nadir de olsa hipodromlara ve kentin meydanlarına heykelleri dikilmiştir. Bunlar içinden günümüze ulaşanlar arasında en popüler olanları, 1896'da Yunanistan'daki arkeolojik kazılarda bulunan ve Delfi Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen *Charioteer of Delphi* (Delfili Sürücü) heykeli[22] ile bugün yerinde olmayan heykeli Konstantinopolis Hipodromu'na dikilen Bizans dönemi yarışlarının meşhur sürücüsü Porphyrius'tur.[23] Kral II. Archelus'un kızı Spartalı Prenses Euryleonis ise MÖ 396'da dört atlı arabasıyla Olimpiyat Oyunlarında zafer kazanan ilk kadın sürücü olarak tarihe geçmiştir.[24]

Yöneticilerin halkla ve tanrılarla ilişkilerini güçlendirmeye, siyasal ve



Lydia Kralı Tantalos'un Oğlu Pelops ve eşi, Kral Oenamaus'un kızı Hippodamia yarışırken.

Pelops and Hippodamia Racing http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHRocHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3JldpazkvITmlsZTp/JZWxvcHNfYWSkXohpcHBvZGFtaWFfcmFjaW5nLmpwZw

At ve atlı araba yarışlarının Olimpiyat Oyunları bünyesindeki varlığının diğer branşlara nazaran daha maliyetli bir katılım gerektirmesi, yarışların daha çok toplumun üst kademesini oluşturan kesimin tekelinde olduğu ve onları temsil ettiği sonucunu doğurur.

toplumsal birliği sürdürmeye, türlü rekabet, sadakat ve meşruiyet gösterilerini somutlaştırmaya yarayan Olimpiyatlar, içeriğindeki dönüşüm ve devamlılıklarla birlikte Antik Yunan'dan Roma İmparatorluğu'na bir miras olarak aktarılmıştır. Roma'da tanrılar onuruna periyodik olarak düzenlenen, pek çok farklı gösteriyi bir araya getiren ve tanrılara adaklar sunulan "ludi" adlı festivaller, atlı araba yarışlarının bu kültür içinde kendine yer bulduğu alandır. Bu festivaller, Antik Yunan'da temeli atletizme ve rekabet mantığına dayanan sportif karşılaşmalardan ziyade, daha çok vahşi hayvanların ve gladyatörlerin kendi aralarındaki dövüşleri ve hayatta kalma mücadelelerinin belirlediği içeriğiyle Olimpiyat Oyunlarından ayrılır.[35] At yarışları, "venatio" gibi vahşi hayvanların birbirini parçaladığı veya gladyatör dövüşleri gibi can pazarının yaşandığı diğer oyunlara nazaran daha masum fakat en az onlar kadar ilgi gören gösterilerdir.[36] Antik Yunan döneminde yalnızca bazı ayrıcalıklı olanların aksine, Roma'da kadınlar da circus ve hipodromlardaki yarış ve dövüşlere izleyici olarak katılabilmiş,[37] hatta tribünlerde erkeklerle yan yana oturmuştur.[38]

Romalılar bu geleneği devraldıkları Yunanlara kıyasla yarışlara çok daha fazla ilgi göstermiştir. İmparator Augustus (MÖ 63-MS 14) zamanında bir günde on iki, Caligula (12-41) zamanında otuz dört, Flavius (81-96) zamanında ise yüz yarış yapıldığı olmuştur. İmparatorların yarışlara gösterdiği yoğun ilgiye pek çok örnek verilebilir; atların ürkmemesi için imparatorun işareti olan boruların yarış sırasında çalınmaması, Caligula'nın öğle yemeğini ahırda yemesi ve desteklemediği takımın atlarını zehirletmesi, Theodosius'un yarışlara doping yasağını getirerek bu düzenlemenin tarihteki ilk örneğini oluşturması gibi.[39]

Tüm gösteriler arasında hayli ilgi çeken atlı araba yarışları, ludilerin önemli bir parçası olduğu gibi, kimi zaman büyük bir zaferin kutlanması amacıyla ludi takvimi dışında da düzenlemiştir. Yarış günlerinde, ilkin tanrıların heykellerini taşıyan bir grup müzisyen ve dansçı eşliğinde dört atın çektiği iki tekerlekli savaş arabasının (*quadriga*) öncülük ettiği tören alayı hipodroma girer. Kortejin yöneticileri ve seyircileri selamlamasının ardından, atlı arabalar ve atletler alanda boy gösterir. Yarışacak takımlar genellikle U şeklinde tasarlanan hipodromun girişine inşa edilmiş anıtsal başlangıç noktasındaki (*carceres*) yerlerine geçer ve tıpkı bugünkü yarışlarda kullanılan bölmelerde (*starting box*) olduğu gibi, önlerine kapanan kapıların ardında çıkış işaretini beklemeye başlarlar. İşaretin verilmesiyle açılan kapılardan dörtnala çıkan atlar, çoğu hipod-



Delfili sürücü (Charioteer of Delphi).

Ancient History Encyclopedia https://www.ancient.eu/image/413/

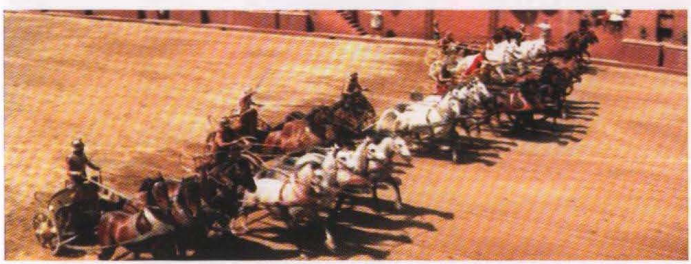


Konstantinopolis Hipodromu'nda yarışları izleyen haneden üyeleri ve elinde defne yapraklarından taçla birinciyi ödüllendiren İmparator Theodosius.

http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=4278

romun ortasında uzanan ve üzerinde tanrıların, imparatorların ve imparatorluğun gücünü simgeleyen anıt ve heykellerin yer aldığı spina etrafında yarışa başlar. Hipodromun iki uzun cephesinden birinin ortasında yer alan ve hanedan üyeleri, soylular ve yöneticilerin yarışı izlediği şeref tribünü (*kathisma*) önünde sona eren yarışın galibi, tribünlerden yükselen alkış ve tezahüratlar arasında zaferin simgesi olan defne veya hurma yapraklarından yapılmış taca, çelenge, para ödülüne ve unvana sahip olur.[9] Roma dönemi yarışlarının hafızalara kazınan belki de en önemli görüntülerinden biri, Lew Wallace'ın 1880 yılında yayımlanan romanından defalarca sinemaya uyarlanan, ancak en popüleri 1959 yılında William Wyler'ın yönettiği, başrolünde Charlton Heston'ın oynadığı ve on bir dalda Oscar ödülü kazanan *Ben-Hur* filminin dokuz dakika süren meşhur araba yarışı sahnesidir.[10]

Antik Yunan ve Roma'daki circus ve hipodromların mimari plan ve düzenlemeleri, inşa edildikleri dönemin siyasal ve kültürel örüntülerini yansıtan bir dizi sembolizm taşır. Yapılar arasında bu açıdan bir karşılaştırma yapan Humphrey'nin çalışmasında öne çıkan ve bir kısmı günümüzdeki hipodromlarda da gözlenen genel özellikler şöyle sıralanabilir: Bu yapıların büyük kentlerdeki örneklerinde, pistin ortasında zeminden yüksekte duran "euripus" ya da "spina" adlı bir bariyer uzanır. Üzerinde, dönemin inanışlarını sembolize eden tanrı figürleri, büyük zaferleri yansıtan heykeller ve imparatorluğun toprak genişliğini ve gücünü simgelemeleri amacıyla uzak eyaletlerden getirilen sütun ve dikilitaş gibi gösterişli anıtsal eserler sıralanır. İmparator, yöneticiler ve soylular, yarışları "kathisma" ya da "pulvinar" adı verilen ve özel bir girişi olan ya da doğrudan saray gibi özel bir yapıya geçiş sağlayan şeref locasından takip ederler. Yarışçıları bu spina çevresinde dairesel biçimde dönmeye yönlendiren hipodromun mimari düzeni evrenin yapısını, Circus Maximus ve Konstantinopolis Hipodromu'nda olduğu gibi on iki kapıya sahip anıtsal başlangıç noktası (*carceres*) ise gökyüzündeki on iki burcu simgeler. Spina etrafında atılan tur sayısının belirlediği yarış mesafesi ve gün boyu koşulan yarış sayısı, dönemden döneme değişiklik gösterse de, bunların da gökbilimi ve takvimle ilişkili anlamlar taşıdığı olmuştur (yedi defa atılan turun haftanın yedi gününü, günde koşulan



***Ben-Hur* filminden bir sahne (1959).**

https://myfavoritewesterns.com/tag/yakima-canutt?iframe=true&preview=true/?ak_action=reject_mobile

yirmi dört yarışın yirmi dört saati simgelemesi gibi).[12]

Yarışlara uzun süre ev sahipliği yapan görkemli Roma hipodromları arasında belki de en aşına olduğumuz –konumunun tartışmasız etkisiyle– İstanbul'daki Konstantinopolis Hipodromu'dur. Roma İmparatorluğu'na uzun süre direnen Byzantion kenti, imparatorluğun Doğu Eyaletleri sorumlusu Septimus Severus tarafından adeta yerle bir edilerek Nea Roma ismiyle başkentin bir kopyası olarak yeniden inşa edilmiştir. Nea Roma Hipodromu da Roma'daki Circus Maximus'un örnek alındığı ama ondan daha görkemli olması hedeflenerek inşa edilen yeni yapılar arasındadır. 196 yılında başlayan inşaat süreci 11 Mayıs 330 tarihinde, azami seksen bin izleyici kapasitesiyle antik dünyanın en büyük hipodromu olarak kapılarını açar. Artık kentin adı da Nea Roma değil Konstantinopolis'tir.[13]

YENİ DİNLER, YENİ KURALLAR

İkiye bölünen imparatorluğun batısında ekonomik ve toplumsal nedenlerle gerileyen yarışlar Bizans'ta ise gelişmiş ve zamanla Mavilerle Yeşillerin sahadaki mücadeleleri toplumsal katmanlaşmanın siyasal ifadesi haline gelmiştir.[14] Buradaki yarışların Roma'daki muadilleriyle benzerlikleri olduğu kadar farklılıkları da vardır. Konstantinopolis Hipodromu her ne kadar Circus Maximus'un vârisi olsa da, her şeyden önce pagan selefinin aksine Hıristiyandır. Oyunlar ve yarışlar artık meşruiyetini Hz. İsa'dan alan bir imparatoru yüceltirken, bir yandan da dört mevsimi, dört elementi ve dört gezegeni sembolize eden eski geleneklerin izlerini yaşatmaya devam eder. 5. ve 6. yüzyıllar itibarıyla hipodromda sahnelenen etkinliklerden dans, pandomim, tiyatro gösterileri ile hayvan dövüşleri, erotik ve vahşi öğeler içermeleri nedeniyle yasaklanırken at yarışları böyle bir engellemeyle karşılaşmamıştır. Hıristiyanlığın etkisiyle tiyatrolar gitgide itibarsızlaştırılmış fakat yine hipodromlar ve at yarışları bu politikadan kurtulmuştur. Artık cambazlık oyunları ve dövüşmeyen hayvanların geçitleri at yarışlarına eşlik ederken, hipodromda düzenlenen kutlama ve şenliklerin içerikleri de yavaş yavaş pagan geleneklerinden uzaklaşmaktadır. Yine de halkın yarışlara ilgisi azalmamış, hatta 10. yüzyıla kadar yarış günlerinde kilise boş kalırken hipodromun tribünleri coşkulu izleyicilerle dolup taşmaya devam etmiştir. 1204'teki Latin istilasına kadar geçen yüzyıllar boyunca, Mavilerle Yeşillerin –kimi zaman etkileri hipodrom dışına taşan– mücadelesine sahne olan Konstantinopolis'teki yarışlar, gündelik hayatın önemli bir eğlence, boş zamanı değerlendirme ve bahis oynama faaliyetlerinin vücut bulduğu etkinlik olarak yaşamaya devam etmiştir.[15]

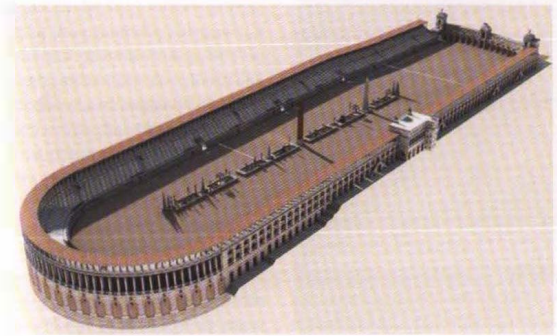
Günümüz hipodromlarının mimari özellikleri ve bunların yarışların ve izleyicilerin düzenini belirleyen bazı yönleri, Grekoromen kültürün yarattığı bu öğelerden devralınmıştır. Atların oval bir pistte dairesel bir rota üzerinde koşması, yarış öncesinde son turlarını üstlerine bahis oynayanlarla dolu tribünler önünde atmaları, verilecek başlama işaretini *carceres* benzeri hücrelerin içinde beklemeleri ya da şeref tribününün tıpkı *kathisma* gibi tribünlerde yarışın sona erdiği çizgiyi en net gören noktada yer alması gibi... Bu mimari karşılaştırmayı ülkemizden bir örnekle tamamlamak gerekirse, bugünkü hipodromlarda atlar, tanrıları ve zaferleri simgeleyen anıtlarla dolu bir spina etrafında değil fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün pistin çevresindeki gösterişli fotoğraf ve heykelleri önünde koşmaktadır. Dolayısıyla birer spor ve eğlence alanı olan hipodromların, aynı zamanda üstlendikleri örtülü siyasal rollerde de geçmişle bugün arasında bir dizi benzerlik ve süreklilik gösterdikleri ileri sürülebilir.

Circus veya hipodromlarda düzenlenen bu yarışlar üzerine oynanan bahislere, tıpkı Eski Yunanlarda olduğu gibi, Roma vatandaşlarının da önemli ölçüde katılım gösterdiği bilinmektedir. Kanunlarla yasaklanmış olmasına karşın, kent nüfusunun



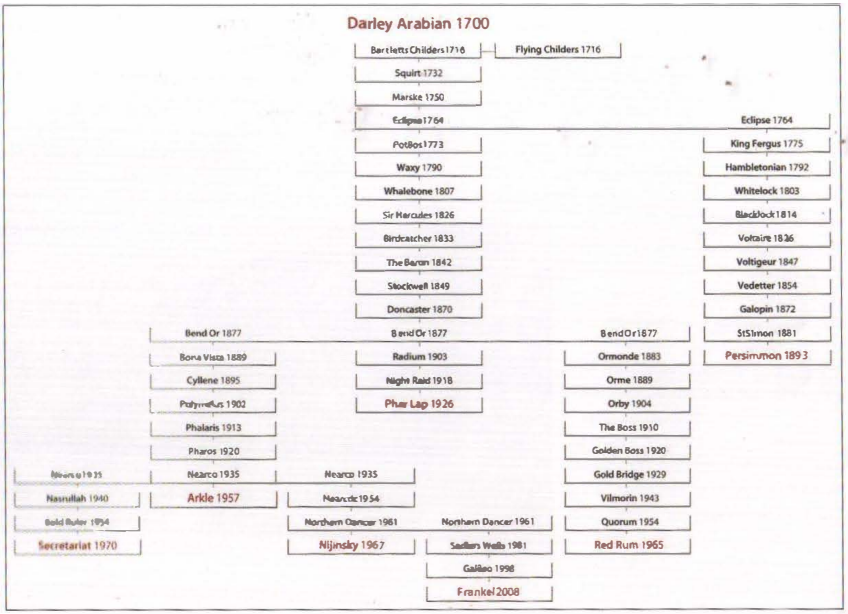
Circus'ta Ludi sırasında koşulan bir yarış tasviri.

https://libelle.journey.me/ancient-rome-and-circus-maximus/



Konstantinopolis Hipodromu'nun canlandırması.

"Hippodrome", Byzantium 1200 Project, https://www.byzantium1200.com/hipodrom.html



Kökleri Darley Arabian'a dayanan sadeleştirilmiş safkan soyağacı şeması.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012).

genelinde ama özellikle sıradan halkı oluşturan büyük grup (plebler) arasında revaçta olan bahis oyunları, gündelik hayatta zar atmanın veya kura çekmenin ötesinde, hayvanların öznesi oldukları yarışlar ve kanlı müsabakalar için de söz konusudur. Şanslı günlerinde yapacakları doğru bir tercihle bir anda sosyoekonomik statülerinin yükselmesi mümkün olan Romalılar arasında bahis oynamanın önemli bir boş zaman eğlencesi ve büyük bir tutku olduğu ileri sürülmektedir. Yüksek miktarda altının, kölelerin, mülklerin, hatta kimi zaman oyuncuların kendi hayatlarının ortaya koyulduğu bu bahisler, belki de oyunlara gösterilen ilginin temel nedenidir.[36] Nitekim İmparator Augustus bahis oynamayı (bizzat kendisi ihlal etse bile) Saturnalia[37] bayramı dışındaki dönemlerde yasaklamıştır.[38] Buna karşın, Saturnalia dönemlerinde resmi olarak düzenlenen kura temelli oyunlarda günler boyunca altınlar, araziler ve kölelerin kazanılıp kaybedildiği aktarılmaktadır. Bu dönemde elbette günümüzdeki gibi organize bahis şirketlerinden veya bahislere özgü profesyonel bir düzenden bahsetmek –en azından şimdiye kadar ulaşılan bulgulara göre– pek mümkün değil; ancak bu durum, bahis oyuncularının hangi gladyatöre ya da at arabasına para yatıracaklarını bilmediği anlamına gelmiyor. Zira circus veya hipodromda yarışacak atların da, dövüşecek gladyatörlerin de geçmiş performansları (kimin adına yarıştıkları/dövüştükleri, daha önce kaç yarış kazandıkları ya da kaç dövüştür hayatta kalmayı başarabildikleri) Roma sokaklarının ve hipodromların duvarlarına asılan afişlerden takip edilebilmekteydi. Bir bakıma bugünkü at yarışları bültenleri üzerinde yapılan yarış öncesi çalışmalar gibi, Romalı bahisçilerin de bu afişler veya sokak gazeteleri aracılığıyla bahis oynayacakları müsabakanın tarafları hakkında önceden bilgi sahibi olabilmeleri mümkündü.[39]

Batı Roma'nın yıkılmasının ardından imparatorluğun Orta ve Batı Avrupa'daki topraklarında pek çok irili ufaklı devlet, prenslik, dükalık kurulmuş ve birbirini takip eden istila ve savaşlarla sınırlar ve hanedanlar sürekli değişmiştir. Her ne kadar Circus Maximus'taki yarışlar 549 yılına kadar devam etmiş olsa da, bu dönemde Avrupa'da at kullanımı hayli gerilemiştir. 9. yüzyıla kadar kıtadaki çoğu ordu yaya askerlerden oluşurken, atlıların cepheden ziyade ülke içi düzende hükümdarı koruma işlevi öne çıkmıştır. Örneğin, atın hayli pahalı ve ancak kraliyete ait bir armağan olduğu İngiltere'ye Roma döneminden beri ilk at alımı 10. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. 11. yüzyıla gelindiğinde ise artık bütün askerler at yetiştirmeye zorunlu kılınmıştır.[40] Buna karşın Bizans'ta at kullanımının yanı sıra, 13. yüzyıl başına kadar yarışların da önemini kaybetmeden devam ettiği ve hipodromların dolup taştığı görülmektedir. 763 yılında Bulgarlara karşı elde ettiği zaferi kutlamak için V. Konstantinos'un (741-775) ve 1161'de II. Kılıçarslan'ın kenti ziyareti şerefine Manuel Komnenos'un (1143-1180) Konstantinopolis Hipodromu'nda düzenlettikleri yarışlar, bu geleneğin Bizans İmparatorluğu'nda devam eden uygulamalarına iki örnektir.[41] Ancak Kilise'nin günden güne artan etkisiyle yarışların takvimi zaman içinde değişmiş ve Hıristiyanlığın kutsal günlerine göre ayarlanmıştır. 9. ve 10. yüzyıla gelindiğinde, bir gün içindeki yarışların sayısı ve süresi azaltılmış, pazar günlerine yarış koyulmamış,

Paskalya ve Noel gibi dini bayramlarda ancak kutsal törenler sona erdikten sonra yarışların koşulmasına izin verilmiştir. Böylece, hipodrom ve bünyesindeki etkinliklerin Hıristiyanlaştırılması süreci tamamlanmıştır.[42]

Derebeyliğin hâkim olduğu Ortaçağ Avrupa'sında ise at yarışlarından pek söz edilemeyeceği gibi, atın kullanıldığı oyun, müsabaka ve iddialaşmalardan da ancak soylular arasında şatolar ve çevresinde düzenlenen turnuvalar bağlamında bahsetmek mümkündür.[43] Beş yüzyıldan uzun süre boyunca Avrupa'daki en saygın, yüksek maliyetli, bir o kadar da tehlikeli fakat çok ilgi gören bir sosyal etkinlik ve savaş hazırlığı olan turnuvalara yalnızca şövalyeler katılabilmiştir. Soylu sınıfından üyelerin, onların hizmetlilerinin ve nadiren halkın izleyebildiği turnuvalar, sahada çarpışan şövalyeler kadar izleyiciler için de farklı bir müsabaka alanıdır. Yeni kıyafetler, pırıldayan armalar, türlü silah ve zırh takımları bu turnuvalar için bir araya gelindiğinde sergilenen itibar göstergeleridir.[44] 12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar geçen süre içinde, temelinde atlarını birbirine karşı süren iki şövalyenin mızraklı dövüşünün yattığı bu turnuvalardaki kan ve vahşet giderek azalmış; mızrak, kalkan ve miğferlerin daha az zarar verici türleri kullanılmaya başlanmış; turnuvaların düzenlendiği çayırlarda derli toplu ahşap tribünler ve localar inşa edilmiştir. Bu dönem turnuvaları, galip gelene asalet ve unvan kazandırma hedeflerini kaybetmemiş fakat etkinlikler dövüşten ziyade gitgide aristokratik bir spor ve tören olarak kabul edilmeye başlamıştır.[45]

12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa'da at kültürü değişmeye ve Akdeniz ülkelerine yayılan Arap, Bedevi, Endülüs ırkları binek ve saldırı atları olarak daha çok tercih edilmeye başlar. Bu değişimde, 1096-1272 yılları arasında Batı ile Doğu'nun kültürel alışverişine zemin sağlayan Haçlı Seferlerinin payı büyüktür. Nitekim Avrupa'da derebeyliğin hüküm sürdüğü dönemde, Araplar Ortadoğu'dan İspanya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır ve şecerelerine çok önem verdikleri atlarını Hıristiyanlara karşı etkin şekilde kullanmaktadırlar.[46]

Atları yarıştırmak, Arapların henüz İslam'ı kabul etmeden önceki geleneklerinden biri olup, Müslüman olduktan sonra da devam ettirdikleri bir kültürdür. Hatta yarışlar üzerine ödül koyup bahis oynamanın bile İslam kültüründe kabul edilebilir yönleri olduğu tartışılmıştır. İslam öncesi dönemde Mekke'de at yarışları düzenlenen özel bir alan vardır.[47] Cahiliye dönemi olarak adlandırılan bu çağda, Araplar arasında kapalı ve açık alanlarda çeşitli eğlence ve oyunların düzenlendiğine, at yarışlarının da açık alandaki bu etkinlikler arasındaki önemine değinilir. Ancak Arapların bu dönemde yarışlar üzerine bahis oynaması kumar olarak nitelendirilirken, İslam sonrasında at yarışlarının da dahil edildiği bazı etkinlikler kumar kapsamından çıkarılmıştır. Arapçada "lehv" denen ve eğlenmeye, hoş vakit geçirmeye yarayan oyun, müzik, dans gibi etkinlikler İslam'da kabul görmüştür. Toplumun salahiyeti için yararlı olduğuna inanılan at ve deve yarışları ile silahlı müsabakalar (aynı zamanda sportif faaliyetler oldukları ve bir tür savaş hazırlığı da içerdiklerinden) lehv kategorisi içindedir.[48]

İngiltere Kralı VIII. Henry, İtalya ve İspanya'dan atlar ithal etmiş ve haralar kurdurmuştur. At yarışları ve yetiştiriciliğiyle ilgili önemli ve katı kanunlar çıkarıp yaşadığı yılların, "İğdiş Edilmişler Dönemi" olarak anılmasına neden olmuştur.

Hz. Muhammed, Hicret'in 6. yılında Medine'de Veda Tepesi ile Hafya arasındaki yaklaşık iki kilometrelik alanda bir at yarışına katılmış ve kazanacak atın ödülünü belirlemiş, yarışı Hz. Ebu Bekir'in atı kazanmıştır.[49] Yarışlara katılan atların yalnızca bi-



Byerley Turk ve seyisi, 1731.

https://www.kingandmcgaw.com/prints/john-wootton/the-great-stallion-the-byerley-turk-held-by-a-groom-1731-43063541063535-media:t_size:370,400

rinciden onuncuya kadar isimlendirilmesinden, bir yarışta en fazla bu sayıda atın koşmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Ancak zaman zaman bir yarış gününde, yüzlerce atın yarıştığı bilinmektedir. Bu bilgi, Müslüman Arapların yarışlara ne kadar ilgili olduklarının bir kanıtıdır. Nitekim Emeviler döneminde (661-750) bu ilgi devam etmiş ve İslam topraklarında hipodromlar inşa edilerek sayısız yarış düzenlenmiştir.[50] Bu hipodromlardan Emeviler döneminde inşa edilenlerin mimari özellikleri hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamış olsa da, Memlukların inşa ettikleri kale ve hisarların çevresinde yer alan hipodromların duvarlar ve bahçelerle çevrili oldukları, içlerinde yarışların yanı sıra askeri talimlerin, polo veya çevgan müsabakalarının ve hanedan üyelerinin düğünlerinin yapıldığı bilinmektedir.[51]

İLK SOYAĞACININ KÖKLERİNDEN BUGÜNLERE

Arap atı, uzun süre Ortadoğu ile İç Asya arasındaki kültür ticareti sayesinde bozkır Moğolları ve Türklerinin atlarıyla karışmış, gücü ve dayanıklılığıyla Arapların, Kıpçakların, Selçukluların ve Osmanlıların geniş topraklara yayılabilmelerinde büyük rol oynamıştır. Savaşlar ve ticari ilişkiler sayesinde Arap atıyla tanışan Batı Avrupalılar ise bir yandan da Ortadoğu ve Bizans kültürünü tanıma, merak etme ve kendi kültürlerine entegre etme gayreti içindedir. Arap atı da bu kültürleşme süreci ve Osmanlıların Balkanlar'a doğru yayılmalarıyla Avrupalılar tarafından daha yakından tanınmış, Batı'ya taşınmış, kontrol altında yetiştirilmeye başlanmış ve günümüzün en makbul at ırklarından biri olan İngiliz atı da dahil olmak üzere pek çok türün kan hattı şemasında belirleyici bir yer almıştır. İngiliz soyağacının köklerinde yer alan üç at, Britanya topraklarına 16Bg'da götürülen *Byerley Turk*, 1700'lerin başında götürülen *Darley Arabian* ve 1730'larda götürülen *Godolphin Barb* isimli atlardır.[52]

Barut ve ateşli silahların yaygınlaşmasıyla önemini kaybeden şövalyeliğin yerine Avrupa'da binicilliğin önü açılmış ve bu ihtiyaç sonucu gelişen dresajla[53] birlikte hem binicilik ve atlı sporlar hem de atla ilgili bilimsel çalışmalar (soyağacı tutma, kontrol altında üreme, soyu iyileştirme, tedavi ve bakım teknikleri) artmaya başlamıştır. Ata binmenin amacı, artık karşıdakine taarruz etmekten ziyade, tıpkı bir gösteri hayasında estetik bir binicilik sergilemektir. Nitekim 16. yüzyılda Federico Grisone ve Giovanni Batista Pignatelli, bir süre sonra arka arkaya çok sayıda örneğiyle karşılaşılacak olan binicilik okullarından ilkini Napoli'de açmışlar, buradan mezun öğrencileri Avrupa'ya yayılıp pek çok soylu aileye binicilik dersleri vermişlerdir. Bu yüzyıl boyunca özellikle İtalya'da sürdürülen bilimsel çalışmalar, ileride başta İngiltere olmak üzere pek çok ülkede gelişecek at yetiştiriciliği, binicilik ve at yarışlarına zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinden atlarla ilgili eserler güncel dillere çevrilmiş, yeni kitaplar kaleme alınmış ve hızla yaygınlaşmış, at okulları açılmış ve binicilik eğitimi gelişme kaydetmiştir.[54]

Aynı dönemde İngiltere Kralı VIII. Henry (1491-1547), İtalya ve İspanya'dan atlar ithal etmiş ve pek çok hara kurdurmuştur. At yarışları ve yetiştiriciliğiyle ilgili önemli ve katı kanunlar çıkarmış; bu nedenle yaşadığı yılların, atçılık tarihi için-



EPSOM yarış alanı.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012).

de "İğdiş Edilmişler Dönemi" olarak anılmasına neden olmuştur. Damızlık atların yalnızca merkezden uzak ahırlarda ve kontrol altında çiftleştirilmesi, ülkede kamuya açık çayırlarda otlayan tüm erkek atların iğdiş edilmeleri, din adamlarından soylulara kadar belli bir refah seviyesinin üstündeki herkese belli sayıda aygır sahibi olma zorunluluğu getirilmesi gibi kanunlar, VIII. Henry'nin atçılık politikalarından birkaç örnektir.[55] Soyun iyileştirilmesi, kontrol altında yetiştirme, düzenli yarışların örgütlenmesi ve yarışlar üzerine bahis oynatma gibi çalışmalar bu yüzyılda önemli gelişim göstermiştir. I. Elizabeth'in (1533-1603) hükümdarlık döneminde Chester, Newmarket, Kiplingcotes, Hambleton, Carlisle, Doncaster ve Croydon'da hanedanın düzenlediği yarımkan atların katıldığı yarışlar koşulmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde ise artık İngiltere'de yarışlar her gün düzenlenir olmuş; daha yüksek ikramiyelerin dağıtılmasıyla daha kaliteli atların yarışlara katılması teşvik edilmiş; yarış öncesi ve sonrasında atların tartılması, faul ve diskalifiye olma dahil pek çok yarış kuralı standardize edilmiş; bahisler çeşitli kurallara bağlanmıştır.[56] Örneğin "İngiliz Yarışlarının Babası" olarak anılan Kral II. Charles (1630-1685) yalnızca yeni hara, ahır ve yarış sahaları ortaya çıkarmakla kalmamış, yetiştiriciliğe önemli yatırımlar yapmış, büyük yarışlar düzenletmiş ve kendinden öncesine göre yarış ikramiyelerini hayli yükseltmiştir.[57] Bu gelişmeler yalnızca bu etkinliğin kurumsallaşmasını değil, aynı zamanda ilgi ve katımın da artmasını sağlamıştır. Kısa süre içinde bu kurallar Fransa, İtalya, Hollanda ve Britanya İmparatorluğu'nun farklı topraklarında da uygulanmaya başlamıştır.[58]

18. yüzyılın ilk yarısında at yarışları kurallarında köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. Yarış mesafeleri kısalmış, daha genç atlar yarışlara katılmaya başlamış, yarış kayıtları daha düzenli olarak tutulmuş, önceleri yalnızca sahipleri tarafından binilen ve yarıştırılan atların yeni binicileri için 1752'de Jokey Kulübü[59] kurulmuştur. Artık atlar yaş ve performanslarına göre sınıflandırılarak yarışlara kaydedilmekte, bahisler ise bu ölçüde daha ciddi ve örgütlü şekilde düzenlenmekte, şampiyon atlar ve jokeyler tarih sahnesine çıkmaktadır.[60] Nitekim bu kurumsallaşma süreci, isimleri ve dünyaca bilinirlikleri günümüze ulaşan kupalı koşuların arka arkaya başlamasıyla taçlanmıştır: St. Leger (1776), the Oaks (1779) ve Derby (1780). Yarım asır içinde, bu üçlüye iki büyük yarış daha eklenir: Two Thousand Guineas (1809) ve One Thousand Guineas (1814).[61] İngiltere'de 19. yüzyıl, Jokey Kulübü'nün daha da kurumsallaştığı, ülkenin dört bir yanında düzenli ve büyük ilgi gören yarışların ve bununla doğru orantılı olarak oynanan bahislerde de hızlı bir yükselişin olduğu dönemdir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler de yarışlara ve bahislere ilgiyi artırmıştır. Nitekim önceleri yarış sonuçları güvercinlerle ulaştırılırken, 1860'da bu hizmet ilk kez telgraf yoluyla sağlanmıştır.[62]

Fransa'da da yarışların yaygınlaştığı ve bir düzene girmeye başladığı dönem 18. yüzyıla tekabül eder. Soyluların ilgi gösterdiği yarışlar, bu dönemde atların kapasitesinin ve ülke yarışçılığın kurumsal gelişiminden ziyade bireyler ve aileler için hayli prestijli ve itibar gören bir uğraş konumundadır. Yüzyılın sonuna doğru yavaş yavaş ilk örgütlenmeler ortaya çıkarken, hipodrom benzeri ilk düzenlemeler içinse Paris'in güneydoğusundaki Fontainebleau ve Sablons'daki geniş alanlardan yararlanılmıştır. XVIII. Louis (1755-1824) yarışları bir düzene oturtma ve safkan yetiştiriciliği için tesisleşme yolunda önemli adımlar atarken, onun ardından iktidara gelen X. Charles ise (1757-1836) selefinin çalışmalarını geliştirmiştir. 1830 itibariyle Paris'in merkezindeki Champ de Mars adlı alanda resmi yarışlar koşulurken, 1833 yılında binden fazla sahipli at ülkenin çeşitli hipodromlarında yarışmaktadır.[63] Ülkenin büyük kupalı koşuları da bu dönemde (Prix du Jockey Club 1836'da, Grand Prix du Paris 1863'te) arka arkaya düzenlenmeye başlamıştır.[64] Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken, Atlas Okyanusu'nun karşı tarafında da at yarışları hızlı bir gelişim içindedir.

1495 yılındaki ikinci seyahatinde, yanında İspanyol aygırları ve kısraklarıyla birlikte Yeni Dünya'ya giden Kristof Kolomb, aslında ileride buradaki süvarilerin binecekleri ve sömürgecilerin yarıştıracakları atların atalarını kıtaya taşımıştır. Nitekim daha üç yıl önce Müslümanları İber Yarımadası'ndan def eden İspanyollar, onlardan öğrendikleri pek çok kültürel öğenin içinde atlarını, binicilik ekipmanlarını ve atçılık kültürünü de almışlardır.[65] Yeni Dünya'ya ayak basıldığı bu yıllarda, Avrupa'nın en batısında asillerin kendi arala-



Belmont Stakes.

Pia Catton, *The Wall Street Journal*, 12.06.2016; https://www.wsj.com/articles/creator-wins-belmont-stakes-1465685968



İstanbul Veliefendi Hipodromu'nda Sadık Eliyeşil Koşusu'ndan (2017) bir yarış sahnesi, kazanan *Finesse*.

Aykut Kandemir, *Horse Turk*, 15.04.2017, http://www.horseturk.com/finesse-sadik-eliyesil-kosusu-2017/

rında at yarışları düzenledikleri, dönemin Portekiz Prensi Afonso'nun (1475-1491) böyle bir yarış sırasında atından düşerek ölmesinden anlaşılmaktadır.[66] 16. yüzyıl içinde Orta ve Kuzey Amerika'ya yayılan atlar, İspanyolların etkisiyle 17. yüzyıl başında Panama'dan Şili'ye kadar Güney Amerika'ya da yayılmış ve yarıştırılmaya başlamıştır. Bu arada yerliler de bu yeni konuklarıyla kısa süre içinde kaynaşmış; onları çalmış, yemiş, yetiştirmiş ve sonunda yeni bir atlı kültüre sahip olmuşlardır. Bu yüzyıl içinde İngiltere'den de ilk atlar kıtaya götürülmüş ve İspanyol atlarının ağırlıkta olduğu güney bölgeleri yerine, kuzeydeki sömürgeciler ile yerli kabileler tarafından kullanılmışlardır. At yarışları Virginia, New England, Massachusetts, Rhode Island ve New York'taki kolonilerde hızla gelişmiş, yarışlarla ilgili kural ve kanunlar hazırlanmıştır. Bu dönem yarışları daha çok iki atın süre ve mesafe temelinde birbiriyle mücadelesine dayanır. 1700 itibariyle İngiliz stili düzenli yarışlara başlanırken, 1734'te Amerika'nın ilk jokey kulübü Güney Carolina'da kurulmuştur. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783), 1812 Savaşı ve Amerikan İç Savaşı (1861-1865) süresince İngiltere'den at ithalatında duraklamalar olmuş, ara dönemler ve iç savaş sonrasında artık Amerika Birleşik Devletleri'nin pek çok eyaletinde düzenli yarışlara geçilmiştir. 1866'da bahisler için şubeler açılmış. 1870'te Amerikan Atlarının Şecere Defteri yayınlanmış, 1886'da ise yarış sonuçlarındaki tartışmalara son vermek amacıyla fotofiniş uygulamaları denenmiştir.[67] Ülke yarışçılığının en prestijli ve hepsini kazananın "üçlü taç" (Triple Crown) unvanına sahip olacağı kupalı koşuları da bu yüzyılın üçüncü çeyreği içinde başlamıştır: Belmont Stakes (1867), the Preakness Stakes (1873) ve Kentucky Derby (1875).[68]

Tıpkı Amerika kıtası ve Birleşik Devletler örneğinde olduğu gibi, bu düzenli ve örgütlü yapısıyla at yarışları Avrupa merkezli kültürel yayılmanın bir parçası olarak, henüz 19. yüzyıl sona ermeden dünyanın pek çok bölgesine, özellikle de Britanya İmparatorluğu'nun topraklarına hızla yayılmıştır. Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Güney Afrika ve Hindistan gibi koloniler, at yarışlarının kısa süre içinde örgütlendiği ve ilgi gördüğü yerlerdir.[69] Bunun yanında Avrupalılar, doğrudan koloni kurmadıkları fakat siyasal, ekonomik ve kültürel etkilerini yoğun bir şekilde hissettirdikleri ülkelerde de Batı tarzı yarışların ilk filizlerini atmış ve yerleşmesini sağlamışlardır. Tıpkı son yüzyılında pek çok açıdan dışa bağımlı hale gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi.

OZAN TORUN
KÜLTÜR BİLİNCİNİ GELİŞTİRME VAKFI

DİPNOTLAR

* Bu makale, yazarın Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü çatısı altında devam etmekte olan "Türkiye'de At Yarışlarının Etnografik Tarihi" başlıklı doktora tezinin bir parçasıdır

1 C.W. Ceram, *Tanrıların Vatanı Anadolu*, çev. Esat Nermi Erendor, 7. basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008), s. 106-107.

2 John Curtis ve Nigel Tallis, *The Horse From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012), s. 18-20.

3 Silvia Balatti, "Some Remaks on the Dating of the Andaval Stela-Palaeographic and Iconographic Analysis", *Anatolica* 38 (2012): 152.

4 Margaret Bunson, "Horse", *Encyclopedia of Ancient Egypt* (Infobase Publising, 2014), s. 171.

5 Antik Mısır'da atların çektiği iki tekerlekli savaş arabalarının farklı dönemlerde savaşlar ve törenlerdeki kullanımları için bkz. Robert Drews, *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe Ca. 1200 B.C.* (Princeton University Press, 1995), s. 104-173. Adolf Erman, *Life in Ancient Egypt* (Courier Corporation, 1894), s. 393-397.

6 Peter Arnold, *Encyclopedia of Gambling: The Game, the Odds, the Techniques, the People and Places, the Myths and History* (Chartwell Book Inc., 1977), s. 50.

7 Judith McKenzie, *The Architecture of Alexandria and Egypt, C. 300 B.C. to A.D. 700*, V. 63 (Yale University Press, 2007), s. 48.

8 Dio Chrysostom, *Dio Chrysostom*, ed. T.E. Page vd., çev. J.W. Cohoon&H. Lamar Crosby, 2. baskı, c. 3 (Cambridge: Harvard University Press, 1951), s. 213.

9 Xenophone, *Cyropaedia*, çev. Walter Miller, ed. T.E. Page vd., c. 1, 4. baskı (Cambridge: Harward University Press, 1960), s. 355.

10 *Zoroastrian Texts-Videvdad 2: Yima and the Flood*, V.2.25, V.2.33 (Harward University, 2007), erişim tarihi: https://sites.fas.harvard.edu/~iranian/Zoroastrianism/Zoroastrian%20Texts_II.pdf

11 T.F. Dale, *Polo-Past and Present* (Read Books Ltd., 2017).

12 Arthur Cotterell, *The Near East: A Cultural History* (Oxford University Press, 2017), s. 29.

13 *Vedalarda* atlı araba yarışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sparreboom, *Chariots in the Veda* (Brill Publisher, 1985).

14 Söz konusu stratejinin grafikler eşliğinde ayrıntılı incelemesi için bkz. Yingxu Wang ve Graham King, *Software Engineering Processes: Principles and Applications* (CRC Press, 2000), s. 543-544.

15 Mark Golden, *Sport and Society in Ancient Greece* (Cambridge University Press, 1998), s. 41.

16 David C. Young, *A Brief History of the Olympic Games* (John Wiley&Sons, 2008), s. 48.

17 Kudret Emiroğlu ve Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, 2. baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,

2010), s. 126-127

18 F.N. David, *Games, Gods and Gambling* (New York: Hafner Publishing Company, 1962), s. 2-15.

19 Homeros, *Ilıada Ilias Destanı*, çev. Ahmet Cevat Emre, 4. baskı (İstanbul: Varlık Yayınları, 1971), s. 498-506.

20 Paul Christesen ve Donald G. Kyle, *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* (John Wiley&Sons, 2013), s. 632.

21 Young, *age*, s. 50.

22 M.I. Finley ve H.W. Pleket, *The Olympic Games: The First Thousand Years* (Courier Corporation, 2012), s. 11.

23 Ian Cameron, *Porphyrius the Charioteer* (Clarendon Press, 1973).

24 Sarah B. Pomeroy, *Spartan Women* (Oxford University Press, 2002), s. 21

25 Nigel B. Crowther, *Sport in Ancient Times* (Greenwood Publishing Group, 2007), s. 83

26 Örneğin İmparator Titus (79-91) zamanında, Roma'daki Colosseum'un 80 yılındaki açılışı şerefine düzenlenen ve yüz gün süren etkinliklerde 9.000 hayvan *venatio* etkinlikleri kapsamında tanrılara kurban edilmiştir. George Jennison, *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome* (Manchester University Press, 1937), s. 72-73.

27 Reet A. Howell ve Maxwell L. Howell, "Women in Leisure Activities in Ancient Greece and Rome", *Medicine and Sport Science*, c. 24, s. 83-100.

28 Allen Guttmann, "Sport Spectators from Antiquity to the Renaissance", *Journal of Sport History* 8(2) (Yaz 1981): 10.

29 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 135

30 Eckart Köhne vd., *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome* (University of California Press, 2000) s. 99-100.

31 William Wyler (yön), *Ben-Hur*, Metro Goldwin Mayer Productons, 1959.

32 John H. Humphrey, *Roman Circuses: Arenas for Chariot Racing* (University of California Press, 1986), s. 175-176, 267, 280, 617, 653, 672, 691

33 Seza Sinanlar, *At Meydanı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), s. 9-15. Emiroğlu ve Yüksel ise yangınlardan sonra MS 2. yüzyılda yeniden inşa edilen Circus Maximus'un bu yeni haliyle 250.000 kişi kapasiteye sahip olduğunu aktarmaktadır. Yarışların burada 549 yılına kadar devam etiği hesaba katılırsa, Sinanlar'ın çalışmasında geçen "dünyanın en büyük hipodromu" tadlesinin circus ile hipodrom arasındaki farkın dikkate alınarak kullanıldığı düşünülebilir. Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 135.

34 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, 136

35 Gilbert Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu-Oyunlar, Halk ve Politika*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), s. 13-28, 265-270

36 Crowther, *age*, s. 83, 90, 166

37 Saturnalia, Antik Roma tanrılarından Satürn'e adanmış ve Roma İmparatorluğu'nda kutlanan bayramlar arasında en popüler olanıdır. 17 Aralık'ta başlar ve yedi gün sürer. "Saturnalia", *Encyclopaedia Britannica*, https://www.britannica.com/topic/Saturnalia-Roman-festival, erişim tarihi: 12.10.2017.

38 J. Hoffman-Jorgensen, *Probability with a View Towards Statistics* (CRC Press, 1994), s. xvii.

39 J.P. Toner, *Leisure and Ancient Rome* (John Wiley and Sons, 2013), s. ??.

40 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 158-159.

41 Sinanlar, *age*, s. 37.

42 Dagron, *age*, s. 124-127

43 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 161-164

44 Andrea Ilopkins, *Tournaments and Jousts Training for War in Medieval Times* (The Rosen Publishing Group, 2004), s. 5-6.

45 Guttmann, *age*, s. 14

46 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 173-177, 179

47 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, 4. baskı, c. 2 (İstanbul: İrfan Yayınları, 1991), s. 844.

48 Nebi Bozkurt, "Eğlence", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. 10-11 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), s. 483-488.

49 Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l Arab Kabe'l İslam*, c. 4 (1994), s. 683'ten aktaran Ramazan Altınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2006): 134.

50 Altınay, *age*, s. 136-144

51 Al-Maqrizi *Khitat*, V. II. Kahire, Bulaq, 1854, 197-200, 228. Aktaran *The City in the Islamic Period*. Ed. Salma K. Jayyusi vd. V. 94/1 & 94/2. Brill, 2008, s. 310.

52 Cassidy, Rebecca. "Turf Wars: Arab Dimensions to British Racehorse Breeding" *Anthropology Today*, V. 19 Issue 3, June 2003, s. 13-18. 17. yüzyıl sonunda atlar, mevcut isimlerinin yanı sıra, ait oldukları yöre veya topluluğun ismiyle birlikte anılıyor ve bu şekilde soy kütüğü kayıtlarına işleniyor olmalıdır. Bu nedenle, isimlerinin arkasındaki etnik/kültürel sıfatlardan, İngiliz atı soyağacının başlangıcını temsil eden bu üç attan ikisinin bir Arap'a, birinin de bir Türk'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu atlar içinde, ülkemizde en popüler olanı *Byerley Turk*'tür. 17. yüzyılda Osmanlı Ordusu bünyesinde Viyana Kuşatması'na katılan ve burada sahibiyle birlikte esir düştükten sonra yeni sahibi İngiliz Subayı Robert Byerley tarafından Britanya'ya götürülen bu atın hikâyesi romanlaşmış ve Türkçesi 2007 yılında yayımlanmıştır: Jeremy James, İngiliz Yarış Atlarının Atası Türk Atı Byerley Türk, çev. Neşe Olcaytu (İstanbul: E Yayınları, 2007).

53 Fransızca kökenli bir sözcük olan "dresaj" atların terbiye edilmesi demektir: "Dressage", *Larousse Dictionnaire de Français* http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/dressage/26784?q=dressage#26653, erişim tarihi: 03.11.2017

54 Emiroğlu ve Yüksel, *age*, s. 293-294

55 John I. Day, "Horse Racing and the Pari mutuel", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 269(1) (1950): 55

56 *The History of Race Riding and the Jockeys' Guild* (Turner Publishing Company, 1999), s. 10-11.

57 John Murray, *The Quarterly Review* c. 49 (Londra: William Clowes, 1833), s. 385.

58 *The History of Race Riding...*, s. 12.

59 Aslında "jokey" sözcüğü, daha üzi tarihli bir İngiliz gazetesinde, Londra Smithfield'de önemli bir at alım-satım piyasası olduğunu ve bu amaçla yarışlar düzenlendiğini aktaran bir metin içinde geçmektedir. Ancak jokeyliğin basit bir binicilikten ve/veya seyrilikten estetik ve itibarlı bir meşgaleye dönüşerek örgütlenme ihtiyacı duyması ancak 18. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiştir. Bkz. *The History of Race Riding...*, s. 11.

60 *Age*, s. 13

61 Wray Vamplew ve Kay Joyce, *Encyclopedia of British Racing* (Psychology Press, 2005), s. 76-77

62 *The History of Race Riding...*, s. 14

63 Eugénie Chapus, *Le Turf ou Les Course des Chevaux en France et en Angleterre*, 2. baskı (Paris: Librairie de l'Hachette, 1854), s. 12-18.

64 Richard Stone Reeves ve David Ashforth *Crown Jewels of Thoroughbred Racing: Original Paintings* (Eclipse Press, 1997), s. 158-166.

65 Robert M. Denhardt, "The Horse in New Spain and the Borderlands", *Agricultural History* 25(4) (Ekim 1951): 145.

66 *The Christopher Columbus Encyclopedia*, ed. Silvio A. Beding (Springer, 2016), s. 191.

67 *The History of Race Riding and the Jockeys' Guild*, s. 11, 14-16

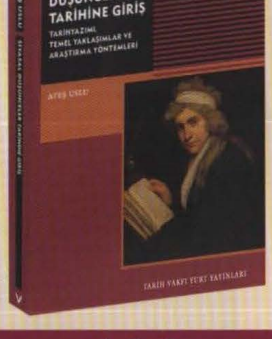
68 Richard Sowers, *The Kentucky Derby, Preakness and Belmont Stakes: A Comprehensive History* (McFarland, 2014)

69 "Horse Racing", *Encyclopaedia Britannica* https://www.britannica.com/sports/horse-racing#ref91920, erişim tarihi: 20.10.2017.

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE GİRİŞ

TARİHYAZIMI, TEMEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Bu kitapta siyasal düşünceler alanının siyaset felsefesinin yanında siyasal ilahiyat, siyasal ideoloji ve sistemli olmayan siyasal düşünüş biçimlerini de içeren bir alan olduğunun altı çizilmektedir. Bu bakış açısından hareketle siyasal düşünceler tarihinin bir akademik disiplin olarak genel kamu hukuku ve siyaset felsefesi tarihi gibi disiplinlerle bağlantı içinde gelişiminin izi sürülmektedir. Cambridge Okulu yaklaşımı ve Marksist yaklaşımlar başta olmak üzere düşünce metinlerinin siyasal-entelektüel ve toplumsal bağlam ile ilişkisi üzerine düşünen araştırmacıların tarihyazımına katkıları incelenmekte; siyasal düşünceler tarihini üst sınıf, erkek ve Batılı yazarların incelemesinden ibaret gören tarihyazımı geleneklerine yöneltilen eleştirilere de yer verilmektedir. Metodoloji tartışmalarından hareketle siyasal düşünceler tarihyazımının tartışmalı konularına değinilmektedir. Kitapta sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerini nicel yöntemlerle ya da alan araştırması ile sınırlı tutan yaklaşımlara eleştiri yöneltilmekte, siyasal düşünceler tarihçilerinin kendilerine özgü araştırma yöntemleri olduğu hatırlatılmakta ve araştırma yöntemlerine ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.



Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Hamdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No:82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

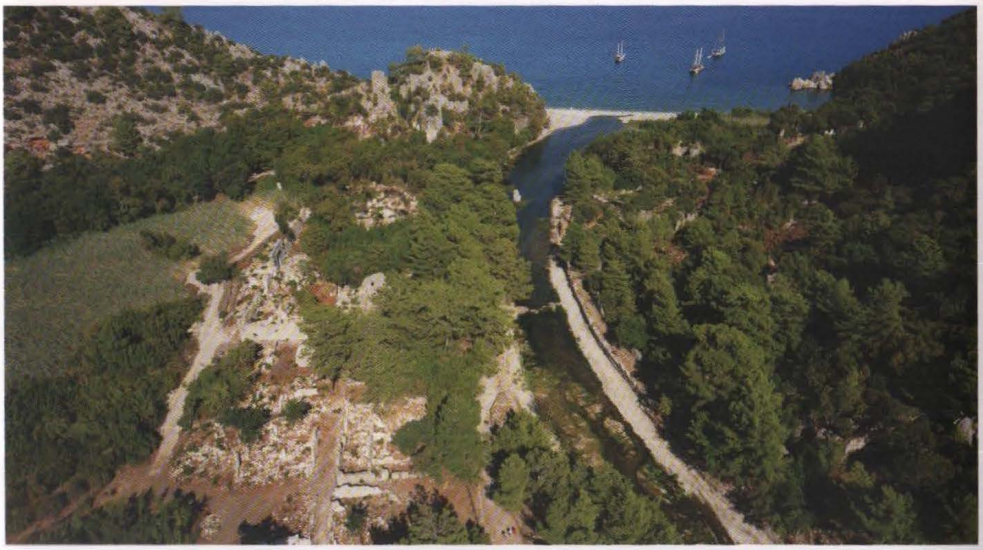
TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE LİKYA'DA BİR LİMAN KENTİ
OLYMPOS

B. YELDA OLCAY UÇKAN

Anadolu'nun güneybatısında, Likya adını taşıyan bölgede yer alan Olympos, tarihi süreç içindeki önemli konumunun yanı sıra günümüzde de turizm açısından yoğun ilgi çeken bir antik kenttir. Bölgeye karakter kazandıran ve Akdeniz'e dik uzanan Toros Dağları'nın kıyıyla birleştikleri alanda kurulu bu yerleşim, kent dokusuyla dikkat çeker. Olympos'ta sürdürülen kazı ve onarım çalışmaları kentin aynı zamanda bir ören yeri ve halkın kullanımına açık plaj içermesi nedeniyle koruma ve kullanma dengeleri gözetilerek gerçekleştirilmektedir.

Derin bir vadi içine konumlanan Olympos, Antalya iline 80 km uzaklıktadır. Ortasından geçen Olympos Çayı ile ikiye ayrılan kentin güneyinde Sepet ve Musa Dağı, kuzeyinde Omurga Dağı, doğusunda ise Akdeniz yer alır (Resim 1).Yunanca adına dayanarak, çok yakınında yer alan Phaselis gibi Olympos'un da bir Dor koloni kenti olması akla yatkın gözükür. Coğrafi olarak içinde yer aldığı Likya Bölgesindeki etkin varlığı, MÖ 188 yılında kurulan Likya Birliği'ne ait sikkelerle belirlenebilir.

Olympos, Roma Dönemi'nde tanınmış bir yerleşim olarak Likya Birliği'nin üç oy hakkına sahip altı kenti arasında yer alır. MÖ 130'lardan itibaren bölgedeki önemini vurgulayan unsurlardan biri Phaselis ile birlikte Likya Birliği adına gümüş sikkeler bastırmasıdır. Kentin dağlar arasında vadiye yayılan ve bir tarafıyla denize açılan konumu MÖ 2. yüzyılın başlarından itibaren korsanlık için önemli bir merkez olma nedeni olarak görülmüştür.Oysaki, kaynaklarda korsan olarak anılan Zeniketes, topraklarını Roma egemenliğine karşı savunan yerel bir beydir. Zeniketes'in Olympos'taki karşı duruşundan rahatsız olan Ro-



Resim 1
Olympos batıdan genel görünüm.

malılar MÖ 77'de Servilius Isauricus Vatia kumandasındaki orduyu kente göndermiş ve Zeniketes'in tüm gücünü yok etmiştir.

Roma İmparatorluk çağında, tüm bu olayların ardından cezası biten Olympos yeniden Likya Birliği'nin seçkin bir üyesi olur. Kentin kuzeyinde yer alan ve MS 2. yüzyılın sonları-MS 3. yüzyılın başlarına tarihlenen Lykiarkh Mezarı'ndaki yazıt, Markus Aurelius Arkhepolis'in, Likya Birliği'nde *lykiarkh* (birlik başkanı) görevinde bulunduğunu gösterir. Kendisinin aynı zamanda *grammateus* ve başrahip olduğu bir diğer yazıttan anlaşılmaktadır. Likya Birliği'nin aldığı bir kararı İmparator'a iletmesi için Olymposlu bir vatandaşın seçilmesi de kentin önemini vurgulayan bir diğer olaydır.

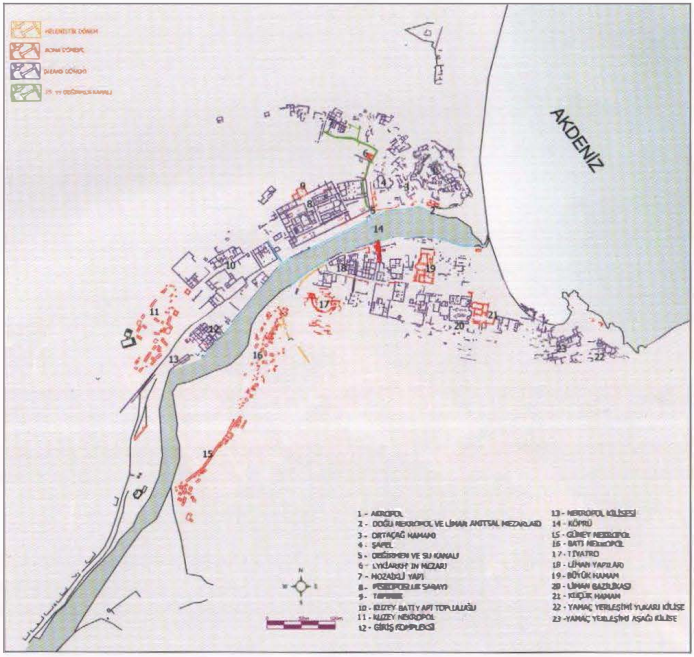
Anadolu'da Erken Hıristiyanlık Dönemi'nin en güçlü izlendiği kentlerden biri olan Olympos'un ilk piskoposu Methodios'tur. Hıristiyanlık ile ilgili eserler kaleme almış önemli bir din adamı olan Methodios, karşıt görüşlüler tarafından Diocletianus Dönemi'nde (MS 284-312) Suriye'deki Halkidi şehrinde öldürülerek *martyr* unvanı almıştır. Olympos'un kaynaklarda izlenen diğer piskoposları MS 431 yılında Efes, MS 451 yılında Konstantinopolis konsillerine katılan Aristokritos, MS 457-458 Konstantinopolis konsilinde Olympos'u temsil eden Anatolius ve MS 536'daki Konstantinopolis Synodu'na katılmış olan Ioannes'tir. Ayrıca, MS 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına tarihlenen Kıbrıs buluntusu kurşun bir mühürde Anania/Anianos ya da Ioannes adlı bir piskoposa daha rastlanmaktadır. Kentin adı MS 5-7. yüzyıldaki piskoposluk listelerinde de karşımıza çıkar. Son olarak, MS 9. yüzyılda Myra Metropolitliği'ne bağlı bir kent olarak anılır.

MS 6. yüzyıldan sonrası için özellikle MS 7. yüzyılda Anadolu ve Akdeniz'de etkili olan Arap akınları nedeniyle Olympos hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Arap akınlarının kıyı kentlerinde yarattığı sorunlar nedeniyle yılda iki kez yapılan *synod*'ların yılda bir kez yapılması MS 692 yılındaki Trullo Konsili'nde karara bağlanmıştır. Antalya Körfezi'nde MS 6. yüzyıldan itibaren etkisini gösteren doğal afet ve salgın hastalıklar da kent hakkında bilgi sahibi olmamızı engelleyen diğer unsurlardır. Gerek depremler gerekse veba salgınları sürekli nüfus kaybına neden olmuştur. Bu nedenle, Olympos'un da içinde yer aldığı birçok kıyı kentte, gerek ölüm gerekse göç nedeniyle önemli nüfus kayıpları yaşanmıştır.

Olympos antik kenti kazı çalışmaları 2006 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi adına bilimsel bir ekip tarafından yürütülmektedir. İlk aşamada, kentin konumu ile mevcut arkeolojik kalıntıları belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiş ve sayısal olarak hazırlanan topografik kent planı, yapı türlerini ve dönemlerini gösterecek şekilde tamamlanmıştır (Plan). Bu çalışma sonucunda Olympos kent dokusunun karakteristik özelliği de ortaya çıkmıştır. Bu dokunun en çarpıcı yanı, Roma İmparatorluk Dönemi ile Erken Hıristiyanlık ve Erken Bizans Dönemi yapılaşmasındaki dönüşümü net olarak yansıtmasıdır.

Bu çalışmaların sonucunda kentin daha iyi algılanabilmesi amacıyla modelleme çalışmaları başlamıştır. Modelleme çalışmaları ilk aşamada sayısal kent planı üzerinde yer alan yapı planları esas alınarak uygulanmıştır. Sonrasında ise bazı restitüsyon önerileri geliştirilmiştir. Restitüsyona temel teşkil eden veriler, yalnızca mevcut kent planı üzerinden sağlanan verilerle değil aynı zamanda kazı çalışmaları ve kaynak araştırmalarını da içerir.

Buna göre şimdilik son halini alan öneri, kent modellemesi koordinatlı olarak araziye oturtulmuştur (Resim 2). Kent modellemesinde de önerildiği şekilde Olympos'un suyla birlikteliği göze çarpan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Akdeniz ve Olympos Çayı ile birlikte kurgulanmış olan kentin içindeki çok sayıda su kaynağı da sıra dışı bir durum sergiler. Günümüze gelen izler, Olympos'un yapılandırılırken su kaynaklarının verimli bir şekilde kullanıldığını ve



Plan
Olympos kent planı.



Resim 2
Olympos Antik Kenti modelleme, doğudan bakış.

buna uygun drenajlar oluşturulduğunu gösterir. Bu drenaj sisteminin Olympos Çayı'na ulaştığı halen izlenebilen kanallarla sağlanmıştır. Bunun yanı sıra kentin su ile birlikteliğinin estetik olarak da düşünüldüğü gözlemlenmektedir. Kuzey Kent'te, günümüzde bataklık bir alan olan ve içinde herhangi bir yapı kalıntısı olmayan çökük alanın orijinalde gölet olma olasılığı kent modellemesine de yansıtılmıştır. Bu düşünceyi destekleyen en önemli unsur, yapıların gölet çevresine göre yerleştirilmiş olmasıdır. Gölet olduğunu önerdiğimiz alanın bazı drenaj kanalları ile bağlantısı da bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Gerek kent dokusuna ilişkin veriler gerekse son yıllarda yapılan kazılar Olympos'un Akdeniz'de önemli bir liman kenti olduğunu ortaya koymaktadır. Olympos'un günümüze gelen kent dokusu ve yerleştiği topografya izlendiğinde belirlenmiş büyük tarım alanlarına sahip olmadığı izlenebilir. Benzeri diğer Likya kentlerinde olduğu gibi yaşamın deniz ticaretine bağlı sürdürüldüğü rahatlıkla söylenebilir.

Ortasından geçen Olympos Çayı ile iki yakaya kurulan kentin sahip olduğu bu şemanın Roma Dönemi'nde oluşturulduğu Bizans Dönemi'nde ise aynı planın büyük ölçüde korunarak dönüştürüldüğü izlenir. Gerek Kuzey Kent gerekse Güney Kent, günümüzde Roma İmparatorluk ve Bizans Dönemi'ne ait yapı bakiyeleriyle rahatça okunmakta ve pek çok yapının işlevi tanımlanabilmektedir. Buna göre bakıldığında Roma Dönemi'nde Kuzey Kent'te tapınım alanı ve mezar anıtlarının var olduğu ve dini işlevli biçimlendirildiği tespit edilmektedir. Güney Kent ise ağırlıklı olarak kamu yapılarını içermektedir. Dolayısıyla Roma Dönemi Olympos'unda sosyal ve ticari yaşamın güney kentte kurgulandığı anlaşılmaktadır. Bu iki yakayı birbirine bağlayan köprü ve köprü caddesi ise kentin iki yakasının aynı anda planlandığına ilişkin önemli bir bulgudur.



Resim 3
Olympos Piskoposluk Sarayı, sütunlu avlu.

Köprü caddesinin Kuzey Kent'te devam eden aksı üzerinde yer alan tapınak temenosu, sınırları değiştirilmeden piskoposluk yapı kompleksi olarak Bizans Dönemi'nde dönüştürülmüştür. Roma İmparatorluğu'nun kültürel birikimi üzerine kurulan Bizans İmparatorluğu özellikle erken döneminde mevcut kentleri kullanmaya devam etmiş, bir süre sonra Hıristiyanlığın devreye girmesiyle birlikte değişen yönetsel unsurlarla kentlerde değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır.

Bu genel değerlendirmenin günümüzdeki arkeolojik bulgulara dayalı olarak Olympos için de geçerli olduğu izlenmektedir. Özellikle Roma Dönemi'nin meclis yönetimleri, yerini Hıristiyanlıkla birlikte kentlere atanan piskoposlara bırakmıştır. Bu yönetsel değişimin ister istemez kentlere yansıması kaçınılmazdır. Özellikle piskoposların hem dini hem kamusal hem de özel ikametgâh olarak kullandıkları Piskoposluk Sarayı'nın (Episkopeion) Kuzey Kent'te ortaya çıkan kent dokusunu belirleyici odak oluşturduğu kent planı üzerinden de rahatlıkla izlenmektedir. Roma Dönemi'nde Kuzey Kent'in iki önemli güzergâhı olan Kuzey Kent liman caddesi ve köprü caddesinin kesiştiği alanda yer alan tapınak alanına konumlanan Piskoposluk Sarayı bu dönüşümün en belirgin örneği olması açısından da önemlidir.

Olympos'un en büyük boyutlu yapı topluluğu olan Piskoposluk Sarayı'nda transeptli bazilika ve vaftizhane, rölik şapeli, sütunlu avlu (*peristylium*) (Resim 3) ve yemek/toplantı salonu (*triclinium*), piskopos konutu ve çok sayıda mekân yer alır. Dolayısıyla Roma Dönemi'nin dini merkezini oluşturan alanın Bizans Dönemi'nde de benzer işlevle kullanılmaya ve odak noktası olmaya devam ettiği izlenir.

Olympos'un liman kenti kimliği Roma Dönemi'nde Kaptan Eudemos ile karşımıza çıkar. Liman anıtsal mezarları içinde Kalkhedon'lu (Kadıköy) Kaptan Eudemos'un lahdinin saptanması tesadüf olmamalıdır (Resim 4). Dönemin en elverişli seyahat şeklini oluşturan denizyolunun erken dönemlerden itibaren Olympos'a gerek ticari gerekse askeri veya sivil amaçlarla ulaşımda kullanıldığını gösteren somut bir veri olması açısından önemlidir.

Bizans Dönemi'nde de önemli ticaret ağlarının deniz yoluyla sağlandığı bilinmektedir. Erken Bi-



Resim 4
Kaptan Eudomos Lahdi.

zans Dönemi'nde Akdeniz'e olan hâkimiyet Arap işgallerine kadar sürmüştür. Olympos kazılarında henüz Bizans Dönemi gemi strüktürüne ilişkin bir veri bulunmamakla beraber, güney kentte duvar üzerine tek renk boya ile yapılmış gemi tasviri dikkat çekicidir. Tümü algılanmamakla birlikte gemi tasviri kısmen tanımlanabilir niteliktedir. Benzerleri Bizans sanatında tespit edilebilen kırmızı tek renk boyayla yapılan bu tasvir, kentin ve kentlilerin denizle bağlantısını vurgulaması açısından dikkat çekicidir.

Bizans Dönemi'nde daha güvenli olması nedeniyle tercih edilen denizyolu ticaretini somut olarak ortaya koyan en önemli veriler şüphesiz seramik buluntulardır. Olympos'ta şu ana kadar ele geçen seramik buluntular MS 5-6. yüzyıllarda kent nüfusunun azımsanmayacak boyutta olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Olympos'un Yakındoğu, Kuzey Afrika ve Anadolu'yu da içine alan geniş bir ticaret ağı içinde yer aldığını ortaya koyduğu gibi denizyolu rotasını da ortaya çıkartır.

Ticareti vurgulayan buluntulardan bir kısmı da tüccarların başlıca ekipmanı olan kantarlardır. Olympos kazılarında sağlam halde olmasa da kantara ait olması muhtemel parçalar tespit edilmiştir. Buluntuların çoğu ticaret işlevi de olan Giriş Yapı Kompleksi kazılarında ele geçmiştir. Aynı alanda bulunan sikkeler, sikke kontrol ağırlıkları ve diğer ağırlıklar da ticarete vurgu yapması bakımından dikkat çekicidir. Tüm bu arkeolojik veriler Olympos'un yaşam döngüsünde ticaretin önemli bir yer aldığını ortaya koyar.

Kazı çalışmalarıyla paralel yürütülen koruma ve onarım çalışmaları Olympos'un cadde ve sokak dokusunun oldukça net izlendiği Nekropol Caddesi'nde yoğunlaşmıştır (Resim 5). Bu alandaki sivil yapılaşma Roma Dönemi oda mezarlarından dönüştürülmüş örneklerdir. İki ya da üç katlı ve çok bölüntülü bu mekânların kenti ziyarete gelenler tarafından geçici konaklama birimleri olarak kullanılmaları olasıdır.

Yapılan arkeolojik çalışmalar, Olympos'un Roma Dönemi yapılaşmasının MS 3. yüzyıldan sonra kesintiye uğradığını gösterir. Bundan sonraki süreçte, özellikle Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde kentin yapılaşmasına ilişkin bulgular net değildir. Bu durum netleşene kadar şimdilik Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ilişkin yapılaşmanın MS 4. yüzyılda başladığı öngörülebilir. MS 5-6. yüzyıllarda artan yapılaşma sürecine kadar kentteki yapı faaliyetlerine ilişkin netlik olmaması bölgede etkili olduğu bilinen doğal afetlerin yıkıcı gücüyle de ilgilidir. MS 4-5. yüzyıllarda yaşanan deprem ve buna bağlı oluşan kıyı hareketlerinden Roma Dönemi kentinin olumsuz etkilendiği düşünülmelidir; çünkü Hıristiyanlığın kente gelişiyle birlikte sistematik bir yıkım olmadığı, özellikle Nekropol Caddesi'ndeki ikinci kullanımda net olarak izlenmektedir. Çoktanrılı inanca göre kurgulanmış Roma Dönemi mezar yapılarının bu alanda tekrar kullanıldığı net olarak görülür.

Olympos'ta sürdürülen kazı ve onarım çalışmaları kentin aynı zamanda bir ören yeri ve halkın kullanımına açık plaj içermesi nedeniyle koruma ve kullanma dengeleri gözetilerek gerçekleştirilmektedir.

YELDA OLCAY UÇKAN
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

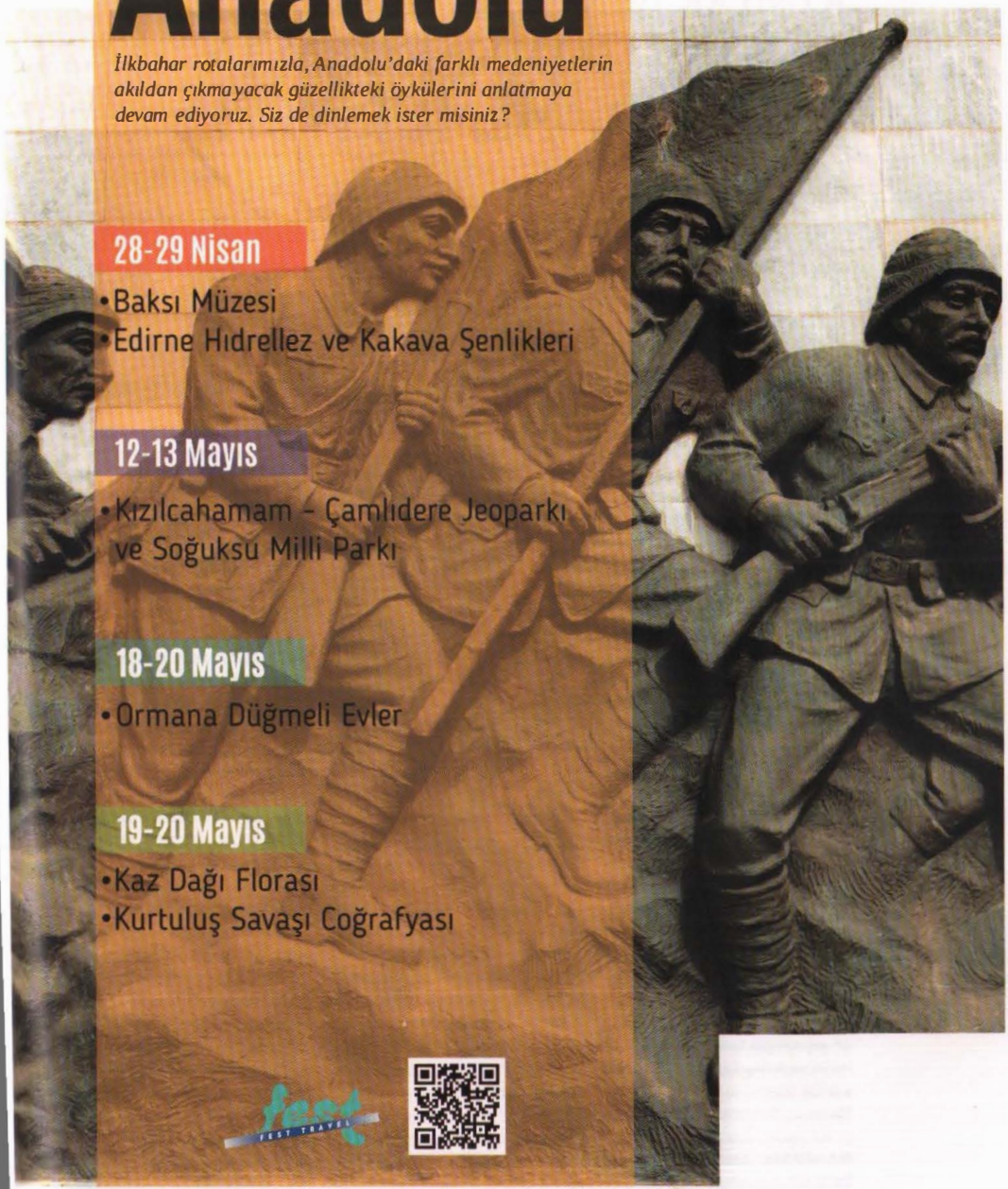
NOT
Olympos kazı ve araştırma sonuçlarına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. B.Y. Olcay Uçkan (ed.), *Olympos I. 2000-2014 Araştırma Sonuçları*, Koç Üniversitesi Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi, Akmed Series in Mediterranean Studies, İstanbul 2017 ve http://www.olymposkazisi.com/



Resim 5
Olympos Nekropol Caddesi, batıdan bakış.

Adım Adım Anadolu®

İlkbahar rotalarımızla, Anadolu'daki farklı medeniyetlerin akıldan çıkmayacak güzellikteki öykülerini anlatmaya devam ediyoruz. Siz de dinlemek ister misiniz?



28-29 Nisan

- Baksı Müzesi
- Edirne Hıdrellez ve Kakava Şenlikleri

12-13 Mayıs

- Kızılcahamam - Çamlıdere Jeoparkı ve Soğuksu Milli Parkı

18-20 Mayıs

- Ormana Düğmeli Evler

19-20 Mayıs

- Kaz Dağı Florası
- Kurtuluş Savaşı Coğrafyası

fest TRAVEL

yurtici@festtravel.com www.festtravel.com 0850 622 33 78 /festtravel

Mersis No: 0385044598200019

AYNILAR İÇİNDE BİR AYRI: MAHMUT DİKERDEM'İN DIŞİŞLERİ MEMURİYETİ

HÜSEYİN SERT

Bu yazıda, Türk Hariciyesi'nin bütün memurları için geçerli olduğu düşünülen "kayıtsız şartsız Batı yanlısı" Türk diplomatı profiline istisna teşkil eden ve kendisinin tabiriyle "bilimsel sosyalizmi" benimsemiş olan bir Hariciye memurunun, Mahmut Şerafettin Dikerdem'in hikâyesi sunulacaktır. Dikerdem'in hikâyesi etrafında, bir dönemin Türk Dışişleri bürokrasisine ilişkin yerleşmiş bazı ön kabullerin geçerliliğini belirli ölçüde sorgulamak mümkün olacaktır.

GİRİŞ

Türk Dışişleri bürokrasisi ya da daha çok bilinen adıyla Türk Hariciyesi, Türkiye'nin bilhassa Soğuk Savaş döneminde Batı'ya olan yöneliminin temel öğelerinden birisi kabul edilir. Azımsanamayacak oranda haklılık payı içeren bu değerlendirme, diplomatlık mesleğine mündemiç olan üst düzey yabancı dil bilgisi, nitelikli yüksek öğrenim sahibi olma ve toplumun diğer kesimlerinin erişimine çok da açık olmayan ülkeler arası hareketlilik gibi özelliklerle birleşince "kayıtsız şartsız Batı yanlısı" bir Türk diplomatı profilinin Türk Hariciyesi'nin bütün memurları için geçerli olduğu fikri hâkim olmuştur.[1] Bu yazıda, bu genel görüşe —en azından— bir istisna teşkil eden bir Hariciye memurunun hikâyesi, bir dönemin Türk Dışişleri bürokrasisine ilişkin yerleşmiş bazı ön kabullerin de geçerliliğini belirli ölçüde sorgulamak amacıyla sunulacaktır.



Mahmut Şerafettin Dikerdem (1916-1993).

Mahmut Şerafettin Dikerdem (6 Ocak 1916-3 Ekim 1993) Dışişleri Bakanlığı'nın kendisinin tabiriyle "bilimsel sosyalizmi" benimsemiş ya da en azından bunu ilan ederek kariyerini sürdürmüş ilk meslek memurudur. 1939'da kabul edildiği Hariciye memuriyetini 1976'da verdiği emeklilik dilekçesiyle sonlandırmıştır. Bu otuz yedi yıl içerisinde kendi çağdaşları arasında en erken büyükelçi unvanına layık görülen diplomat olmaktan dört yılı aşkın bir süre boyunca aralıksız atıl bırakılmaya uzanan geniş bir yelpazede meslek hayatında "zirveyi de dibi de görmüş" bir diplomattır.

Dikerdem'in meslek hayatının seyri dönemin Türk Dışişleri bürokrasisini anlamak açısından çok öğretici ayrıntılar barındırır. 1957'de, henüz kırk yaşında Ürdün'ün başkenti Amman'a büyükelçi olarak atandığında iktidarda sosyalizm karşıtı tavrı çok güçlü Demokrat Parti (DP) bulunmaktadır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle birlikte önce merkeze çağrılmış ve ardından yaklaşık beş yıl boyunca herhangi bir göreve tayin edilmeyerek atalete mahkûm edilmiştir. Bu dönemde ülkenin yönetimi önce "Türkiye'nin Nasırları" olarak görülen ihtilalcilerin, daha sonra 1965'e kadar artık kendisini "ortanın solu"nda tanımlamaya başlayan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) liderliğindeki koalisyon hükümetlerinin elindedir.[2] Dikerdem'in kariyerinin Türk siyasal hayatının bilinen ön kabulleriyle çelişiyor gibi görünen —ve aslında çelişen— seyri kendisinin meslek yaşamını bilhassa bu açıdan da incelemeye değer kılmaktadır.

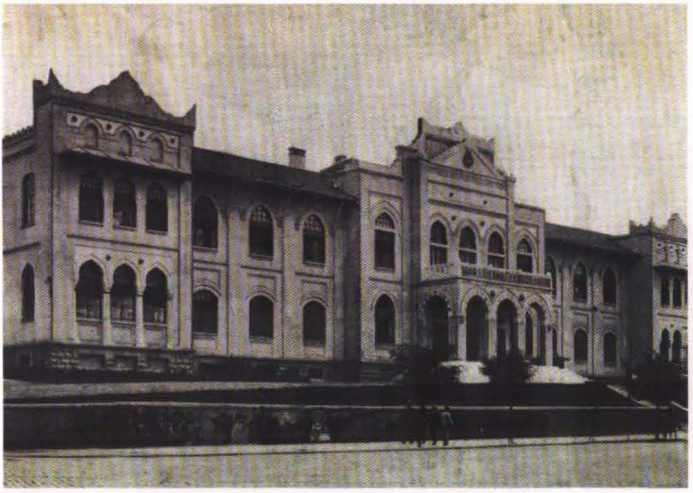
Mahmut Dikerdem yukarıda sözü edilen durumu ağırlıklı olarak DP dönemi Hariciye'sinin önce diplomat, sonra bakan olarak etkin ismi Fatin Rüştü Zorlu'nun "bu konudaki uygar tutumuna ve titizliğine borçludur."[3] Dikerdem'e göre Zorlu, Dışişleri'nde egemen olduğu sürece "iç politika rüzgârlarının, parti çekişmelerinin bakanlık yönetimine yansımasını önlemiş", ancak 27 Mayıs'tan sonra "Milli Birlik Komitesi'yle yakınlığı olanlar, daha sonra da CHP ya da AP'ye ya-

naşmayı becerenler bu ilişkilerden görev kapmak için yararlanabilmişlerdir."[4] Dikerdem bu açıdan sadece 27 Mayıs ve MBK yönetimi sırasında değil, "devlet yönetimini çiftlik idaresiyle karıştırmakla" itham ettiği Süleyman Demirel'in yönetiminde de "devlet çarkının her kesiminde olduğu gibi Dışişleri'nde de" partizanlık, adam kayırma gibi uygulamaların alıp yürüdüğünü iddia etmiştir.[5]

HARİCİYE'DE İLK YILLAR

1916 doğumlu olan Mahmut Dikerdem ortaöğrenim düzeyinde Türk Hariciyesi'ne en fazla sayıda memur yetiştiren Galatasaray Lisesi'nden mezundu.[6] Aynı okulda kendisinin iki sınıf küçüğü ve ileride Dışişleri Bakanlığı'nda meslektaşı olan Semih Günver, Dikerdem'in lise yıllarından itibaren "diğer çocuklardan farklı olmak...[ve]...çoğunluğa karşı azınlığın sözcüsü ve savunucusu olmaktan" hoşlandığını belirtir.[7] Öyle ki Galatasaray'da okurken koyu Fenerbahçeliydi, buna ek olarak "öğrenciler o yıllarda Atatürk milliyetçiliğine bağlanırken" Dikerdem "sosyalist fikirleri benimsemişti."[8] 1938'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni tamamladığında aynı fakültede açılan iktisat doçentliği sınavı için başvurmuş ve kendisinden kürsü profesörüne sunulmak üzere 30-40 sayfalık bir tez hazırlaması istenmiştir.[9] Kendi ifadesiyle "büyük bir hevesle hazırlamış" olduğu tezin konusu da "sosyalizm"dir.[10] Mahmut Dikerdem için siyasi görüşleri meslek yaşamının hiçbir döneminde "saklanacak bir şey" olmayacaktır.

Tam da Dikerdem'in fakültedeki iktisat kürsüsüne başvurduğu dönemde Hukuk Fakültesi, Adliye Vekâleti'nden Kültür Bakanlığı[11] emrine alınmış ve Kültür Bakanlığı da fakülteye alım için yeni bir yönetmeliğin uygulanacağını ilan etmiştir.[12] Bunun üzerine Hariciye Vekâleti'nin öncelikli dili Fransızcayı iyi bilmenin kendisi için bir avantaj teşkil edeceğini düşünerek bu kuruma başvurur. 1939'un ilk günlerinde 110 lira maaşla (aynı tarihlerde Maliye müfettişliği maaşı 240 liradır) Hariciye Vekâleti emrindeki yaklaşık üç yüz memurdan birisi olmuştur. Hariciye Vekâleti'nin 1927'den 1952'ye kadar kullanacağı, "Hergele Meydanı" adıyla bilinen yerde konumlanmış "sarı renkli, taş binada" memuriyetine başlayacaktır. 1939'da kendisiyle birlikte Türk Hariciyesi'ne kabul edilen toplamda on yedi memur daha sonraları gösterececkleri başarılar sebebiyle *promotion magnifique* (başarılı kuşak) adıyla anılacaktır.[13]



Hariciye Vekâleti binası.

Atılım Üniversitesi Ankara Dijital Kent Arşivi

MESLEKTE YÜKSELİŞ: BATI YANLISI TÜRKİYE'NİN GENÇ SOSYALİST BÜYÜKELÇİSİ

II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada siyaset yeni bir hal alırken Türkiye'de de köklü sayılabilecek bir dönüşüm kapıdaydı. Çokpartili hayata geçişin kuvvetli bir olasılık olduğu günlerde CHP'nin önemli bir figürü ve 1947-50 döneminde Hariciye vekili olacak olan Necmettin S. Sadak, yakın dostları Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve dönemin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'ndan Dikerdem'in "sol fikirli olduğunu öğrenmiş" ve sahibi olduğu *Akşam* gazetesinde "her hafta bir dış politika" yazısı yazmayı önermişti.[14] Zira Sadak'ın kendisi de "sol görüşlü, sosyalist eğilimli" idi ve "CHP'de bir sol kanat geliştirmeyi" düşünüyordu.[15] Dönemin Matbuat Kanunu devlet memurlarının basın organlarında yer almasına izin vermediği için adı ve soyadının baş harfleriyle ilk yazılarına başlayacaktır. Sosyalist olması bütün yaşamı boyunca çok nadiren görülecek şekilde kendisine "bir fırsat penceresi" açmıştır.

Sözü edilen dönemde aslında Mahmut Dikerdem'in siyasi görüşleri ilk kez kapsamlı bir takibata da tabi tutulmuştur. Cenevre'deki görevini tamamlayıp Merkez'e döndükten sonra bir "'Hariciyecinin' Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Sabahattin Ali, Abidin Dino, Orhan Veli gibi 'tehlikeli' kimselerle sık sık görüşmesi" o dönemin Milli Emniyet Hizmetleri (MAH)[16] tarafından önce sivil polis yoluyla, ardında da Hariciye Vekâleti'nde bulunan ajanlar marifetiyle izlemeye alınır.[17] Konu, dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye kadar götürülse de 1940'lar boyunca (1941-1953) MAH'ın başında bulunan Naci Perkel'in aktardığına göre "Bakanlığın sahip çıkması" sayesinde Dikerdem'in bu badireyi atlatıp Kahire'ye atanması mümkün olacaktır.[18] Bu takibat, Dikerdem'in dönemin Milli Emniyet (bugünkü adıyla Milli İstihbarat) servisi tarafından konu edildiği ilk kapsamlı izlemedir, ancak sonuncusu olmayacaktır. İlerleyen yıllarda kurumunun kendisine "sahip çıkamadığı" ya da bunu çok da tercih etmediği günler gelecektir.

Bakanlığı tarafından "sahip çıkılmış" olsa da tek parti yönetiminin son dönemleri Dikerdem için hiç de kolay geçmemiştir. Bağlı bulunduğu İktisat Dairesi'nin genel müdürü Fatin Rüştü Zorlu kendisini Çekoslovakya'ya gönderilecek bir heyetin başına tayin etse de bu karar Bakanlar Kurulu'nca onaylanmamış, hatta konu Kurul'da tartışıldığında Dikerdem'in "durumu"ndan haberdar olan dönemin başvekili Şemseddin Günaltay kendisi için Hariciye Genel Sekreteri[19] Fuad Carım'a "Sizde bir komünist varmış, hemen icabına bakın" talimatını vermiştir.[20] Bu koşullar altında, meslek hayatının ilerleyen döneminde sıkça başına geleceği üzere vakti geldiği halde yurtdışına ataması yapılmamıştır. Hatta başvekilinin talimatından oldukça etkilenmiş görünen Carım, Dikerdem'e istifa etme telkininde bulunmuştur.[21]

Türkiye'de iktidarın el değiştireceği 14 Mayıs 1950 seçimlerinden hemen önce tek parti döneminin son Hariciye Vekili Necmettin Sadak (1947-1950) ile yaptığı bir hususi görüşme ve bunun ardından Fatin Rüştü Zorlu'nun girişimleri sonucunda, MAH'ın bir kez daha engelleme çabalarına karşın 1950'de Dikerdem, Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliği'ne başkâtip olarak atanmıştır.[22] 1955'e kadar kalacağı bu ülkede daha sonra büyükelçilik müsteşarı düzeyine terfi edecektir.

Aslında Kahire'deki görevinin tam ortasında, 1953'te izin için Türkiye'ye geldiğinde o dönemde artık "Dış Ekonomik İlişkilerden Sorumlu Genel Sekreter" unvanıyla Türk diploması bürokrasisinde istisnai ve hâkim bir yer edinmiş olan Fatin Rüştü Zorlu, Dikerdem'i Ticaret Dairesi Genel Müdürü olarak atamak istemiş, bu karar dönemin Hariciye Vekili Fuad Köprülü'yc "tahmin edilebilecek" sebeplerle kabul ettirilemeyince Paris Büyükelçiliği'ne müsteşar olarak tayin etmeyi uygun görmüştür.[23] Nihai olarak bu da gerçekleşmeyince Dikerdem iznini daha fazla uzatmayıp Kahire'deki görevine dönmüştür.

DP hükümetlerinin lider kadroları "tabanlarından gelecek baskı" ve kendi dünya görüşlerinin sunduğu çerçeveye rağmen Mahmut Dikerdem'i terfi ettirme kararlarını nasıl alıyordu?

Kendisini takdir eden Zorlu'nun Bakanlık içerisinde konumunun güçlenmesi Dikerdem'in lehine bir gelişme olsa da meslek yaşamında zirveye ulaştığı 1950'ler boyunca dahi birtakım "gölgeler" önceki ve sonraki dönemlerde olduğu gibi peşini bırakmayacaktır.

1950'lerin ikinci yarısı Mahmut Dikerdem'in Dışişleri memuriyetinin zirve yıllarıdır. Bunda en önemli etken Fatin Rüştü Zorlu'nun 1954 seçimleriyle birlikte Çanakkale milletvekili olması ve "Kıbrıs Meselesinden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı" unvanıyla birlikte bir tür "paralel Dışişleri Bakanı" haline gelmesidir.[24] Bu dönemde Dikerdem, Başvekil Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da beğenisini kazanmış, bir keresinde Ahmet Emin Yalman tarafından Başvekil'e siyasi görüşleri sebebiyle "jurnal edilmesine" karşın Menderes'in yurtdışı heyetlerine dahil olmaya başlamıştır.[25] 1956'nın sonuna doğru dönemin en önemli dış politika meseleleri olan Ortadoğu ve Kıbrıs işlerine bakan 2. Siyasi Daire'nin genel müdürlüğüne sık sık vekâalet etmektedir. 1957'de ise kendi ifadesiyle "meslek yaşamında doruğa ulaşmış", memuriyetinin on sekizinci yılında Türkiye'nin Amman büyükelçisi olarak atanmıştır.[26]

Soğuk Savaş konjonktürü içerisinde Marksist düşünceyi neredeyse kriminalize etmiş bir siyasi partinin yönetiminde, üstelik "bu kadar kabarık bir dosya" ile nasıl kendi döneminde rekor sayılabilecek bir yaşta büyükelçi olarak atanmıştı?[27] Dikerdem'e göre bu sorunun yanıtı Bayar-Menderes-Zorlu üçlüsünün devlet yönetimi anlayışında yatıyordu. Bu devlet adamları kendilerinden daha öncekiler ya da sonrakilerden "daha az sol düşmanı değillerdi" ancak "devlet yönetimi anlayışları siyasal iktidarın üstünde başka güç tanımamaya dayanıyordu."[28] Onlara göre, Genelkurmay, Milli Emniyet gibi kurumlar hükümetin kararına karşı çıkamazdı. Pekâlâ, DP hükümetlerinin lider kadroları "tabanlarından gelecek baskı" ve kendi dünya görüşlerinin sunduğu çerçeveye rağmen Dikerdem'i terfi ettirme kararlarını nasıl alıyordu? Ona göre bunun sebebi de "Menderes-Zorlu ekibi[nin] siyasal hoşgörü konusunda kendilerinden önceki hükümetlerden daha ileride olmalarıydı."[29]

1960'ın başlarına gelindiğinde Dikerdem kendi anlatımına göre "öğrenim çağına gelen çocuğuna okul bulmak amacıyla" ya da kariyer akışıyla uyumlu bir şekilde Batı ülkelerinde bir yere atanmayı talep eder. Önce Belgrad düşünülse de bu büyükelçilik başka birisi için ayrıldığından Ortadoğu'da çok daha kritik bir alan sayılabilecek Tahran'a atanır.[30] Daha sonra yayımladığı anılarında her ne kadar "İran'daki rejime duyduğu alerji" sebebiyle bu ülkeye atandığına pek "sevinememiş" olsa da "Tahran gibi önemli bir merkeze gitmeyi reddedemeyeceğini" ifade eder.[31] Üstelik Tahran'da görevine başlamasından kısa bir süre sonra —ayrıca 27 Mayıs darbesinden bir ay kadar önce— Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu kendisini bir yıl sonrası için bakanlıkta iki numaralı koltuk olan "genel sekreterliğe" düşündüğünü söylemiştir.[32] Bakanlığa yirmi bir yıl önce kabul edilmiş, sadece üç yıl önce ilk kez büyükelçi olarak atanmış bir diplomat için daha iyisi tasavvur edilemezdi. Bu olumlu tablo 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde daha ziyade küçük ve orta rütbeli subaylardan oluşan bir

cunta ülkenin yönetimine el koymasıyla akamete uğrayacaktır.

"27 MAYIS" VE SONRASI: DİKERDEM'İN "YASSIODA İKAMETİ"

1960'ın ilk aylarından bu yana Tahran Büyükelçisi olan Mahmut Dikerdem, askeri müdahaleden kısa bir süre sonra kendisinin de tahmin ettiği üzere merkeze çağrılır.[33] O dönemde sadece Dikerdem değil DP yıllarında üst düzey görevlere gelmiş, bilhassa Fatin Rüştü Zorlu'ya yakın diplomatlardan yurtdışında olanlar Ankara'ya çağrılır, merkezde bir idari konumda olanlar da bu görevlerinden alınarak bir bakıma atalete itilir.[34] Bu durumdaki memurların bakanlıkta toplandığı odaya DP'lilerin yargılanması için bir mahkemenin kurulduğu Yassıada'dan mülhem *Yassıoda* denmektedir. Zorlu'ya yakın diplomatlardan birisi olarak Dikerdem'in de bu odada yer alması mukadderdir ancak herhangi bir etkin göreve atanmadan geçireceği uzun yıllar göstererektir ki bazı "münhasır" gerekçeleri mevcuttur.

Müdahalenin ardından bakanlığın genel sekreteri Selim (Rauf) Sarper kurulan ilk Milli Birlik Komitesi (MBK) hükümetinin Dışişleri Bakanı olmuştur.[35] Sarper, kendisine ne tür bir görev vereceğini soran Dikerdem'e o günkü durumda "Çemişgezek'e kaymakam bile yapamayacağı" yanıtını vermiştir.[36] Zira hakkında "kalın bir dosya" mevcuttur. Üstelik bu kez siyasi görüşlerine ek olarak bir başka "mesele" daha gün yüzüne çıkmıştır. Dönemin Milli Emniyeti'nin başındaki isim Ziya Selışık, Dikerdem için "O yalnız aşırı solcu değil aynı zamanda Kürt asıllıdır" demiş, bu sözlerin doğruluğuna inanmak istemeyen Dikerdem ise ancak sözüne güvendiği eski bir bakan kendisine "Sizin en büyük handikabınız babanızın Palu doğumlu olmasıydı" ifadesini kullandığında "etnisite faktörünün" de meslek yaşamı için kayda değer bir engel teşkil edebileceğine ikna olmuştur.[37] Öyle ki, "Fatin Rüştü'nün de babasının Kürt olduğu", Dikerdem'i de "İran'daki Kürt hareketini desteklemek üzere Tahran'a tayin ettirdiği" yönünde Ankara'da yayılan bir söylentiyi de öğrenmiştir.[38]



Mahmut Dikerdem, Barış Derneği davasından yargılandığı günlerde mahkemede. Dikerdem, iddianameye ilişkin "O belgeyi çürütmek, hukuki dayanaktan yoksun indi yorumlar zincirinden ibaret olduğunu ortaya koymak zor bir iş değildi" diyecekti. (Fotoğraf: Deniz Teztel)

Cumhuriyet, 19 Temmuz 1983

Mahmut Dikerdem'in meslek yaşamının seyri artık ülkenin gittikçe kaotik bir hal alan yönetimiyle yakından ilgilidir. Merkeze çağrıldığı Temmuz 1960'tan askeri müdahale sonrası gerçekleştirilen ilk seçimin tarihi olan 15 Ekim 1961'e kadar sadece bir kez yeniden yurtdışına atanma ihtimali ortaya çıkmış, Pakistan'ın o zamanki başkenti Karaçi'ye büyükelçi olarak atanması teklif edilmiştir. Bu durumdan memnun kalmaz ancak beklemediği bir anda böyle bir teklif almış ve buna razı olmuştur.[39] Ne var ki o dönemde ülkenin yönetiminde gittikçe etkin bir güç haline gelen Silahlı Kuvvetler Birliği adlı cunta seçimler öncesinde her türlü atamayı durdurunca Dikerdem'in atanma ihtimali de ortadan kalkmıştır. Coşkun Kırca'nın o günlerde Dikerdem'e bizzat söylediği gibi o an için "hiçbir kuvvet onu dış göreve tayin ettiremezdi."[40]

15 Ekim 1961 seçimlerinin ardından Türkiye'de olduğu gibi Hariciye'de de değişim ihtimali belirmiştir. Seçimleri ikinci sırada tamamlasa da birinci olan CHP'nin 173 milletvekiliyle karşılık 158 milletvekili çıkaran Adalet Partisi (AP) sağda DP mirasının tartışılmaz mirasçısı olarak ortaya çıkmış ve Türkiye'de ilk kez tecrübe edilmeye başlanacak olan koalisyon hükümetinin ortağı olmuştur. Bu durumun yeni adıyla Dışişleri Bakanlığı'ndaki yansımasının da DP iktidarı döneminde öne çıkmış ancak darbe sonrasında "gadre uğramış" meslek memurlarının faal görevlere atanmasının olması beklenmektedir. Böyle de olacaktır. Zorlu'nun prensleri olarak görülen Oğuz Gökmen, Semih Günver ve Hasat Esat Işık gibi diplomatlar 1962 yılı içerisinde çeşitli görevlere atanacaktır.[41] Mahmut Dikerdem ise "bu operasyonun tek istisnasını temsil etmek şerefine" sahip olacaktır.[42]

Yassıoda'nın bütün önemli misafirleri yeni görev yerlerine tayin edilince Dikerdem de kendisinin durumunu görüşmek üzere dönemin genel sekreteri Namık Yolga'ya çıkar. Aldığı yanıt "Üstadım, Türkiye daha komünist olmadı, bir gün komünist rejim gelirse sana da görev verirler" olur.[43] Bu tarihten sonra, 1964 yılının yaz aylarına dek Dikerdem'in bakanlık ile ilişkisi "her ay başında maaşını almaktan ibaret"tir.[44] Şimdiye kadar bakanlığın tepesindeki idareci değişiklikleri pek hayrına olmamışsa da yeni bir genel sekreter ve bakanın alacağı inisiyatif olmaz ise tekrar bir göreve atanması da mümkün

görünmüyordur. Bu değişiklik Mart 1963'te Fuad Bayramoğlu'nun Namık Yolga'nın yerine bakanlık genel sekreterliğine getirilmesiyle gerçekleşir. Bizzat Bayramoğlu tarafından Addis Ababa büyükelçiliği önerilmiş ve Dikerdem tarafından bu teklif kabul edilmişse de daha önce örnekleri görüldüğü üzere yine haftalarca süre-



T.C.
SIKIYÖNETİM KOMUTANLIĞI
ASKERİ SAVCILIĞI
İSTANBUL

Soy. : 1980/5821
Esas : 1980/5821
Karar : 1982/1239

17.5.1982

İDDİANAME

1

TÜRKİYE BARIŞ DERNEĞİ
(Barış Komitesi)

Soruşturmayı Yürüten Savcı
Synl. Yrd. Sav. Mustafa GÜL

Barış Derneği hakkında iddianame.

Tarih Vakfı Arşivi.

cek olan bir sessizlik dönemi başlamıştır. İsminin yine "bir yerden" veto edildiği açıktır.

Artık yeni bir büyükelçilik görevi için bir kez daha beklemeye koyulmak durumundadır, ancak bu bekleyişi daha öncekiler kadar uzun sürmeyecektir. Aralık 1963'te ikinci koalisyon hükümetinin de dağılmasının ardından yeni yılla birlikte yine İsmet İnönü liderliğinde bu kez sadece CHP'li bakanlardan oluşan bir azınlık hükümeti kurulacaktır.[45] Bu, Dikerdem için en azından sonuçları itibarıyla iyi bir haberdir zira kendisinin yakın dostu, İnönü'nün de damadı olan Metin Toker, Başbakan'dan "Dikerdem Dosyası"nı kesin bir sonuca bağlamasını isteyecektir. Konu kesin bir sonuca Dikerdem'in o dönemde boş bulunan büyükelçilikler arasında "Hariciye baremine göre en alt sırada olan Akra'ya (Gana)" atanmasıyla bağlanacaktır.[46]

"ÜÇÜNCÜ DÜNYADA" SOSYALİST BİR TÜRK ELÇİSİ: AKRA VE YENİ DELHİ DÖNEMLERİ

Mahmut Dikerdem atandığı 1964'ün yaz aylarından 1968'e kadar Akra'da görev yapmıştır.[47] Bir önceki Tahran görevinde olduğu gibi aniden merkeze çağrılmamaktadır ama görev yerinde dördüncü yılını doldurduğu halde bir bakıma unutulmuştur. Bu kez sağlık sebepleriyle kendisi merkeze naklini talep etmiştir. Bakanlığın dış görevden henüz dönmüş bir memuruna Ankara'da görev vermeden onu yeniden yurtdışına ataması pek tanık olunan bir uygulama değildir. Bunun la birlikte, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil o ana kadar ilişkilerin "Pakistan ipoteği" altında olduğu Hindistan'la daha yakın bir işbirliği için Ortadoğu meselelerinde tecrübesi olan Dikerdem'i Yeni Delhi'ye büyükelçi olarak atamayı uygun görmüştür.[48] Daha önce Akra'ya atanırken Dikerdem'in bir büyükelçiliğe atanması direktifi dönemin başbakanı İsmet İnönü'den gelse de hükümetin içinden iki bakan atama kararnamesini imzalamamakta ısrar etmiş, bu bakanlar İnönü'nün kesin talimatıyla imza atmaya razı olmuştur.[49] Tarih çok az devlet memuru için Dikerdem örneğinde olduğu kadar sık tekerrür etmektedir. Benzer bir durum Yeni Delhi'ye atanma sürecinde de ortaya çıkar ve kabineden bazı bakanlar Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın kararının hilafına Mahmut Dikerdem'in Yeni Delhi'ye atama kararnamesini imzalamayı reddeder. Kararnameyi imzalamayı reddeden İçişleri Bakanı Faruk Sükan ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil arasında sert bir telefon tartışması yaşanır ve buna tanık olan Dikerdem, Yeni Delhi'ye gitmekten vazgeçtiğini Dışişleri Bakanı'na bildirir.[50] Çağlayangil ise ısrarlıdır, teamüllerin aksine atama kararnamesinde Başbakan bakanlarından daha önce imza atınca muarız bakanlar da bu atamayı tasdik etmek durumunda kalır.

1972'ye kadar sürdüreceği Yeni Delhi büyükelçiliği Mahmut Dikerdem'in son faal diplomatik görevi olacaktır. Türkiye'de 12 Mart rejimi hüküm sürerken, görevli bulunduğu Hindistan ise Pakistan ile bir savaşa tutuşmuşken 1972 yılında Ankara'ya çağrılır.[51] Artık bakanlık emrinde bir "yüksek müşavir" olarak görevlendirilmiştir. 14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından kurulan CHP-MSP koalisyonu döneminde Oslo, hatta daha önemli bir görev sayılan ve o dönemde yeni açılmış olan Doğu Berlin büyükelçiliğine atanması öngörülmüşse de bu sefer kendi meslek yaşamı boyunca sıkça karşılaştığı gerekçelerden dolayı değil hükümetin dağılması sebebiyle bu karar uygulanamamıştır. 1976'daki emekliliğine kadar da İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı (15 Ağustos 1974) öncesinde gerçekleştirilen bir danışma toplantısı haricinde de Ankara'da herhangi bir görev üstlenmeyecektir.

İSTİFA GİBİ BİR EMEKLİLİK VE BARIŞ DERNEĞİ YILLARI

Mahmut Dikerdem'in meslek yaşamı boyunca bir durum vardır ki neredeyse bir kural sabitliğinde tekrar etmiştir. Eğer Türkiye'nin yönetimi bir tek parti hükümeti ya da genel olarak kuvvetli bir siyasi liderliğin elinde ise o da belirli ölçüde "diğer memurlar gibi" bir kariyer akışına sahip olmuş, yönetim erki farklı siyasi oluşumlar ya da hizipler arasında paylaşılıyor ise de meslek yaşamı boyunca başta Milli Emniyet (Milli İstihbarat) olmak üzere hükümet içi ve/veya hükümet dışı unsurlar tarafından engellemelere maruz bırakılmıştır. Diplomatlık mesleğini sona erdirme kararı almasına yol açan gelişmeler de buna bir istisna teşkil etmemektedir.

Mart 1975'ten sonra Türkiye'de artık Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti vardır.[52] Dışişleri Bakanı da yine Dikerdem'i üç yıl önce Yeni Delhi'ye bizzat atayan İhsan Sabri Çağlayangil'dır ancak koşullar farklıdır. Çağlayangil bu durumu Dikerdem'e şöyle açıklayacaktır: "İstesem de size büyükelçilik veremem Adalet Partisi tek başına iktidarda

olsaydı, bir şeyler yapabilirdim. Fakat dört ortaklı hükümete dert anlatmak mümkün değil."[51]

Çağlayangil'in çizdiği tablo çok kısa bir süre sonra karşılığını bulacaktır. 15 Ocak 1976'da *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Kıbrıs Çıkmazı" başlıklı yazısında "1974 Temmuzunda Kıbrıs'a yapılan askeri müdahaleden sonra ... Kıbrıs sorununa siyasal bir çözüm bulunmadan askıda bırakılmış olmasının Türkiye'yi dünya kamuoyunda haksız duruma düşürdüğünü ve [Türkiye'yel 'işgalci devlet' gözüyle bakıldığını" iddia ederek Kıbrıs sorununun "siyasal çözümünün yabancı üslerden arınmış, bağımsız ve federal bir devlet tezine yönelik" olması gerektiğini savunur.[54] Bakan Çağlayangil, Dikerdem'e göre "meseleyi örtbas etmek istemişse de" hükümetin Kıbrıs konusundaki siyaset ve tutumuna tam olarak ters düştüğü" öne sürülerek hakkında kovuşturma açılır.[55] Kovuşturmanın sonucunda cezai işlem gerektirecek bir fiilinin olmadığına hükmedilmiş, bakanlığın kendisini "savcılığa verme" girişimi ise Danıştay tarafından durdurulmuştur.[56] Bunlara rağmen "tutucu, gerici iktidarların açık ya da gizli güçleriyle boğuşmaya takati kalmadığı" gerekçesiyle 4 Ekim 1976'da emeklilik dilekçesini Dışişleri Bakanlığı'na sunar.[57] Emekliye ayrılan büyükelçilere Bakan imzasıyla "geçmiş hizmetlerinden ötürü teşekkür" içeren mektup da kendisinden bir bakıma "esirgenir."

Dikerdem emeklilik dilekçesinde "Türk Hariciyesi'nde sol dünya görüşüne sahip bir büyükelçinin varlığını kanıtlamış olmaktan övünç duyduğunu" ancak o dönemdeki MC iktidarının "bağımlı, tutarsız ve dünya gerçeklerinden habersiz dış politikasının temsilcileri arasında bulunmakla yurduna ve halkına yararlı olamayacağına" inandığını ifade eder.[58] Emekliliği sonrası "yurduna ve halkına yararlı olma" isteğini gerçekleştirebileceği yer ise 20 Nisan 1977'de kurduğu ve başkanlığına seçildiği Barış Derneği'dir. Dönemin önde gelen bilim insanları, hukukçu ve sanatçılarını bir araya getiren dernek nükleer silahsızlanma ve Türkiye'nin NATO ittifakından ayrılması gibi konular üzerinde yoğunlaşır.[59] Kendisi de dahil olmak üzere dernek yöneticileri 27 Şubat 1982'de tutuklanırken 17 Mayıs 1982'de hazırlanan iddianameyle 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası dönemin en bilinen yargı süreçlerinden birisi olan Barış Derneği davası başlar.[60] Dava 1991'e kadar sürmüş ve beraatla sonuçlanmıştır. Kendisine bir tutukluluk dönemine mal olsa da Mahmut Dikerdem, Barış Derneği'nde üstlendiği rolden duyduğu memnuniyeti şöyle açıklamaktadır: "İçtenlikle inanıyorum ki, beni yetiştiren ve her şeyimi ona borçlu olduğum halkıma yaşamım boyunca mütevazı bir hizmette bulunabilmişsem, bunu 37 yıllık mesleki görevimden çok, 3,5 yıl Barış Derneği başkanlığında yerine getirdim."[61]

SONUÇ YERİNE

Türk Dışişleri memurları, dünya genelindeki meslektaşlarıyla benzer şekilde başta anı ve dış politika analizi türleri olmak üzere sık yayın yapmasıyla maruf bir meslek grubudur. Günümüzde Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde bakanlık mensuplarının her türden yayınlarının bir listesi yazar adlarının alfabetik sırasıyla başarılı bir şekilde tasnif edilmiştir.[62] Bu listede üç anı, iki araştırma-inceleme kitabı ve çok sayıda makalesi bulunan Mahmut Dikerdem'in adı ve eserleri yer almamaktadır. Söz konusu liste şüphesiz başka eksikler de barındırmaktadır ve dönem dönem güncellenmektedir. Bununla birlikte, siyasi görüşleri sebebiyle meslek yaşamı çeşitli kesintilere uğramış, başkanı olduğu Barış Derneği'nin konu edildiği dava 12 Eylül döneminin en önemli "sol ve entelektüel karşıtı" yargı süreçlerinden birini teşkil etmiş bir kişinin adına ve eserlerine otuz yedi yıl görev yaptığı kurumun internet sitesinde yer verilmeyişi bu durumun basit bir ihmalden ibaret olmak yerine bilinçli bir "görmezden gelme" eğilimi olduğu şüphesini uyandırmaktadır.



Bu yazıda Mahmut Dikerdem'in otuz yedi yıllık devlet memuriyetinin hem hizmet ettiği kurum hem de yakın dönem Türk siyasal hayatı üzerine düşünenler için görmezden gelinemeyecek dönemleri ve öğeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Dikerdem'in meslek yaşamı bizlere "Batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı" Türk Hariciye memuru profilinden farklı bir diplomatların da olabileceğini veya Türk siyasal yaşamında belirli kişi, siyasi hareket ya da olaylara ilişkin kemikleşmiş bazı ön kabullerin kendi içinde çelişkiler ya da istisnalar barındırabileceğini hatırlatmaktadır.

HÜSEYİN SERT
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

1 Gerçekten de Soğuk Savaş dönemi Türk diplomatı için Batı ittifakı bir dış politika tercihinin de ötesinde bir ulusal kimlik meselesidir. Dönemin Hariciye'sinin önde gelen isimlerinden Zeki Kuneralp'e göre "Türkiye'nin istikbali Batı'dadır" zira "sahip olduğu prestij, hatta Doğu'da bile sahip olduğu prestij Batı'yla olan yakınlığından dolayıdır." Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat Anılar-Belgeler* (İstanbul: ISIS, 1999), s 110. Bu bakış açısına göre Türkiye'nin Batı öncelikli dış politikasının sorgulanabilir olması hayret uyandırıcı ve hatta sakıncalıdır. 1960'lı yıllarda bir akademisyen Türkiye'nin NATO nezdindeki daimi temsilcisi Muharrem Nuri Birgi'ye "Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerektiğini" söylediğinde orada olan bir başka diplomat Faik Melek "Bu doçentin bu demagojisi ile okuttuğu yüzlerce gencin beyinlerini kendi doktrinine uygun olarak nasıl yıkayabileceğini şöyle bir düşünün Çok acı değil mi?" sözleriyle Türkiye için Batı ittifakına alternatif bir fikrin öne

sürülebiliyor olması karşısındaki "şaşkınlığını" vurgulamaktadır. *Faik Melek. Hepsi Geldi Geçti: Dişiçlerinde 43 Yıl* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994), s. 102-103. Bu genel tabloya rağmen Türkiye'nin Batı ittifakına bağlılığının hiçbir bakanlık memuru tarafından eleştirilmediğini de düşünmemek gerekir. Bilhassa 1970'lerin ikinci yarısında, II. Ecevit hükümetinin (Ocak 1978-Kasım 1979) Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün de bu yönde düşüncelere sahip olmasından da cesaret alan bir grup meslek memuru, Batı ittifakına bir alternatif olacak şekilde o dönemde dünya siyasetinde hatırı sayılır bir yer tutan Üçüncü Dünya ülkeleriyle işbirliğine yönelmeyi önermiştir. Bu grubun sözkonusu düşünce ve önerilerini sunduğu rapor için bkz. Temel Iskit (ed.), *Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye: Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme Yolundaki Ülkeler Arasındaki Uluslararası Müzakere Süreci* (Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, 1977).

2 Örneğin 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından müdahalede yer alan bir grup subaya Türkiye'nin Batı ittifakındaki yeri hakkında bir sunum gerçekleştiren Türk diplomatı Nihat Dinç, bu subayların Batı ittifakına olan eleştirel yaklaşımı karşısında duyduğu hayal kırıklığını ifade eder. Nihat Dinç, *Gönüllü Diplomat: Bir Diplomatın Meslek Yaşamından Notlar* (İstanbul: İthaki, 1998), s. 51. İlginç olan (ya da en azından görünen) Dikerdem'in kariyerine yönelik ilk uzun süreli kesinti bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 27 Mayıs yönetiminin antikomünizminin çoğu kez DP döneminden çok da aşağıda kalmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Örneğin darbe sonrası radyo yayınlarında kuvvetli bir anti-komünist hava hâkimdir. Yunus Emre, *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)* (İstanbul: İletişim, 2013), s. 131. CHP'de "ortanın solu" söylemi ise ilk defa 1960'lı yılların ilk yarısında ve ardından 1965 seçimlerinden hemen önce İsmet İnönü tarafından kullanıma sokulmuştur. Rafet Uçkan, "Altmışlı Yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi ve Ortanın Solu". *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim, 2017), s. 453.

3 Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı: Anılar* (İstanbul: Cem Yayınevi,), s. 52. Zorlu için benzer bir iddiayı kendisi ile yakın çalışma içerisinde olmuş dönemin diğer diplomatları da dile getirir. Örneğin Semih Günver'e göre "[Zorlu] Dışişleri Bakanlığına iç politikayı sokmadı. Uzun yıllar yanında çalıştım, ağzından parti lafını duymadım... Partiyle ilişkisi Menderes'in şahsı ile olan yakınlığından ibaretti." Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), s. 51.

4 Dikerdem, *age*, s. 53.

5 *Age.*

6 Dışişleri Bakanlığı'nın 1965'teki yıllığının verilerine göre, bakanlıkta görevli 397 meslek memurundan 137'si Galatasaray Lisesi mezunudur. Diğer ortaöğretim kurumlarıyla karşılaştırıldığında Galatasaray Lisesi belirgin biçimde Hariciye'ye en çok memur yetiştiren kurumdur. Yüksek öğrenim düzeyinde ise Mülkiye olarak bilinen Ankara'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türk Dışişleri'ni beslemektedir. Yine söz konusu dönemde görev yapan memurların 229'u Mülkiye mezunudur. 70 meslek memuru ise hem Galatasaray Lisesi hem de Mülkiye mezunudur. *TC Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965* (Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, 1964), s. 146-242.

7 Semih Günver, *Güzel Günler Çabuk Geçer: Görüntüler ve Öyküler* (İstanbul: Der Yayınları, 1997), s. 97.

8 *Age*, s. 97-98.

9 İlginç bir tesadüftür ki kürsünün başındaki isim de Millî Mücadele döneminin hariciye vekillerinden Yusuf Kemal Tengirşek'tir.

10 Dikerdem, *age*, s. 19.

11 1935-1941 yılları arasında bugünkü Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Bakanlığı adıyla faaliyetlerini yürütmüştür. Dikerdem de anılarında bu bakanlıktan anılarını yazdığı dönemdeki adıyla "Millî Eğitim Bakanlığı" olarak bahsetmektedir. Bkz. TC MilliEğitim Bakanlığı İnternet Sitesi, *Millî Eğitim Bakanlığının Tarihçesi*, http://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/duyuru/8852 adresinden erişilebilir.

12 Dikerdem, *age*, s. 19.

13 *Age*, s. 32.

14 *Age*, s. 76. Ağustos-Aralık 1946 döneminde Dikerdem, *Akşam* gazetesi için on bir yazı kaleme aldı. Tamamı il. Dünya Savaşı ertesindeki uluslararası siyaset konularına değinen bu yazılar sırasıyla barış konferansı, Filistin meselesi, Bulgaristan'la barış, Yunanistan'da siyaset, Boğazlar, ABD dış politikası, Fransa'da yeni dönem, BM'nin toplantısı hakkındadır. Özellikle Boğazlar üzerine olan yazısında Sovyetler Birliği'ne yönelik eleştirel tavrı dikkate değerdir.

15 *Age.*

16 1965'te Millî İstihbarat Teşkilatı adını alacaktır.

17 Dikerdem, *age*, s. 97.

18 *Age*, s. 98.

19 Dışişleri Bakanlığı'nda bakandan sonraki iki numaralı ismin unvanı 1920'de Hariciye Vekâleti'nin teşkilinden 1980'e kadar kâtib-i umumî veya genel sekreter olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra ise kamu kurumlarında eşitliği sağlamak adına diğer bakanlıklarda olduğu gibi Dışişleri Bakanlığı'nın da iki numaralı ismine müsteşar unvanı verilmiştir. Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Protokol* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s. 122.

20 Dikerdem, *age*, s. 100.

21 *Age*, s. 103. Dikerdem meslek yaşamının ilerleyen dönemlerinde de bu tür "dostça" telkinlere muhatap olmuştur. Kariyerinin akamete uğratıldığı bir dönemde açık bir şekilde komünizmi eleştiren sözler söylemesi önerilmiştir.

22 Hariciye Vekâletince Terfiler Hakkında Karar, *TC Resmi Gazete*, sayı 7512, 22 Mayıs 1950.

23 Dikerdem, *age*, s. 115.

24 Adnan Menderes Yeni Kabinesini Dün Kurdu, *Milliyet*, 18 Mayıs 1954, s. 1.

25 *Age*, s. 119.

26 9011 Sayılı Kararname, *TC Resmi Gazete*, sayı 9620, 30 Mayıs 1957.

27 Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1954'teki ABD seyahati sırasında "Komünizmle mücadele hükümet ve emniyet güçlerimizin sorumluluğundadır" sözleriyle DP yönetiminin Türkiye'deki komünist harekete olan bakışını ortaya koymaktadır. Erden Erdem, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti, Türkiye'nin 1950'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim, 2015), s. 144.

28 *Age*, s. 120.

29 *Age*, s. 121.

30 Hariciye Vekâleti'nce Terfilere Dair Kararname, *TC Resmi Gazete*, sayı 10404, 13 Ocak 1960.

31 Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları: Üçüncü Dünyadan* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1977), s. 4.

32 Dikerdem, *Hariciye...*, s. 132.

33 Dışişleri Bakanlığı'ndan, *TC Resmi Gazete*, sayı 10562, 27 Temmuz 1960. Bu vesileyle 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin Türk Hariciyesi üzerinde önemli etkileri olduğunu da hatırlatmak gerekir. Bakanlığın "Hariciye Vekâleti olan ismi Dışişleri Bakanlığı olarak değiştirilmiş, 13 sayılı kanunla dış ekonomik ilişkilerdeki sahip olduğu büyük yetkiler ilgili diğer kamu kurumlarına dağıtılmıştır. *TC Resmi Gazete*, 11 Temmuz 1960, sayı 10548, s. 1. Hariciye'nin dış ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisi çok büyük oranda Fatin Rüştü Zorlu'nun bu konuya verdiği önemle ilişkiliydi ve bu yetkilerin diğer kurumlara devri bir bakıma bakanlıkta Zorlu'nun izlerini silme amacını da taşıyordu. O dönemde genç bir diplomat olan Reha Aytaman müdahaleyi yapanların Zorlu'ya yönelik bu tavrının bakanlığı döneminde subaylara yönelik sert davranışlarının bir sonucu olabileceğini iddia ediyor. Reha Aytaman, *Sınırlı Yıllar: Dışişlerinde 42 Yıl* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996), s. 90-91. Benzer bir iddia dönemin tanıklarından İlter Türkmen tarafından da dile getirilmektedir. TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 15.10.2012, s. 8.

34 Özellikle Zorlu'nun dış ekonomik ilişkilerden sorumlu kıldığı Oğuz Gökmen, Semih Günver ve Hasan Esat Işık gibi diplomatlar büyük baskı altına alınır. Darbe sonrasında devlet kurumlarında ihbar furyasının olduğu günlerde 27 Mayıs döneminin Adalet Bakanı Abdullah Gözübüyük bir kabine toplantısında "kimsenin bu üç isim hakkında olumsuz bir şey söyleyemediğinden" zira "uzun bir müddetten bu yana görevde oldukları için insanların çekinmesinden" yakınmaktadır. Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), s. 400.

35 Askeri müdahalenin ardından duyurulan ilk hükümette Dışişleri Bakanı olarak Amiral Fahri Korutürk duyurulmuşsa da bir gün sonra Selim Sarper'in Dışişleri Bakanı olduğu açıklanmıştır. Sarper'in bu göreve Batı dünyası, bilhassa ABD makamları nezdinde sahip olduğu itibar sebebiyle getirildiği iddia edilmiştir.

36 Dikerdem, *age*, s. 141.

37 *Age*, s. 147. Dönemin bir başka Kürt diplomatı da etnik kökeni sebebiyle "baskı altına" alınmıştır. Tanınmış bir aşiret lideri Selahattin İnan'ın oğlu olan Kamran İnan için Cemal Gürsel , "Ben kendisini [Selahattin İnan] tanırım, zararsız bir kimsedir. Asıl tehlikeli olan oğlu Kamran'dır. Bir defa neden bu kadar okumuş? O'nun kafasında bölge liderliği var" ifadelerini kullanmıştır. Kamran İnan, *Bir Ömür* (İstanbul: Berikan Yayınevi, 2010), s. 65.

38 Dikerdem, *age*, s. 147.

39 *Age*, s. 154.

40 *Age.*

41 Hasan Esat Işık Brüksel'e, Oğuz Gökmen de Buenos Aires'e büyükelçi olarak atanmıştır. Semih Günver ise elçi-müsteşar olarak Fahri Korutürk'ün büyükelçiliğinde çalışmak üzere Moskova'ya atanmıştır. Oğuz Gökmen, *Diplomasi: Diplomaside 40 Yıl, 11 Ay, 17 Gün* (İstanbul: Yamaç Ofset, 2006.), s. 319.

42 Dikerdem, *age*, s. 155.

43 *Age*, s. 158.

44 *Age*, s. 160.

45 Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim, 2014), s. 124-125.

46 Dikerdem, *age*, s. 163.

47 Karar Sayısı 6/3732, *TC Resmi Gazete*, sayı 11831, 13 Ekim 1964.

48 Dikerdem, *age*, s. 178.

49 *Age*, s. 164.

50 *Age*, s. 180.

51 *Age*, s. 192.

52 Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'in başbakanlığında Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin katılımıyla kurulan ve Haziran 1977'ye kadar ülkeyi yöneten koalisyonun adıdır. Aydın ve Taşkın, *age*, s. 284-289.

53 Dikerdem, *age*, s. 203.

54 Mahmut Dikerdem, "Kıbrıs İçin Tek Çıkar Yol: Kıbrıs Çıkmazı", *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1976.

55 Dikerdem, *Hariciye...*, s. 204.

56 *Age*, s. 205-206.

57 *Age*, s. 206.

58 Age.

59 Barış Derneği Basın Açıklaması, 31 Ağustos 1979. http://www.tutedarsiv.org/sube/Ank%C5%9EubeB%C3%BCl/14034.pdf adresinden erişilebilir.

60 "Barış Derneği'nin Bazı Yöneticileri Tutuklandı", *Milliyet*, 28 Şubat 1982, s. 1.

61 "Barışın Elçisi Mahmut Dikerdem Anılıyor", Sol Haber Portalı, 1 Ekim 2013, http://haber.sol.org.tr/soldakiler/barisin-elcisi-mahmut-dikerdem-aniliyor-haberi-80406 adresinden erişilebilir.

62 "Dışişleri Bakanlığı Mensupları ve Emekli Büyükelçilerin Eşerleri", TC Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-mensuplari-ve-emekli-buyukelcilerin-eserleri.tr.mfa adresinden erişilebilir.



Geçmişten günümüze süregelen tatlar

YENİ YEMEK KİTABI
1880

Çeviri Yazı ve Sadeleştiren
Özge Samancı



Tarifte ve ikramda sınır tanımayan

EV KADINI
1883

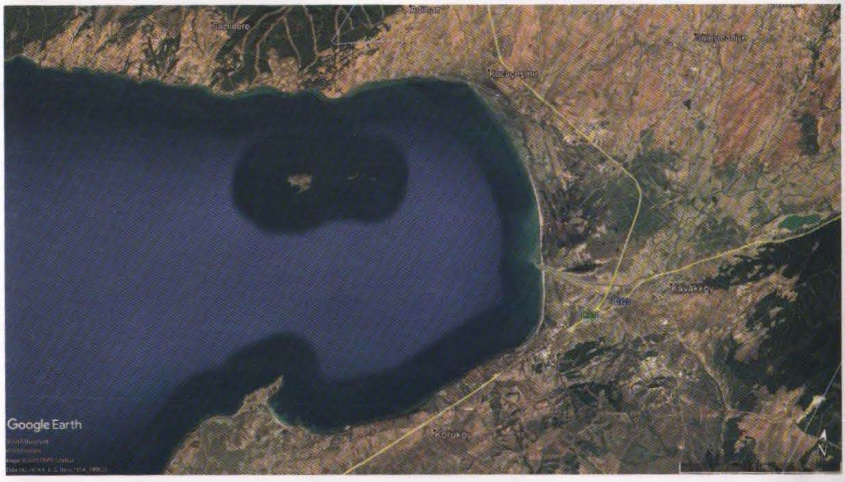
Yayına Hazırlayan
Turgut Kut

ciya YAYINLARI
www.yemekvekultur.com

OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİYLE MUARIZ (SAROS) KÖRFEZİ'NDEKİ KALE-İ CEDİD (MANASTIR) KALESİ

FUAT DURMUŞ

Muarız (Saros) Körfezi, Gelibolu Yarımadası'na denizden yapılabilecek olası saldırılar için en uygun konumlardan birini oluşturmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca askeri tahkimatların yapılageldiği bir yer olmuştur. Bu makalede Osmanlı Arşivi belgelerindeki bilgiler dışında bugün bulundukları yere ilişkin herhangi bir kayıt bulunmayan Muarız (Saros) Körfezi'ndeki Evreşe Kazası'na bağlı Karaçalı Karyesi ile karşısındaki ada üzerinde bir zamanlar yer alan yapıların yer tespitleri yapılmaya çalışılacak, kaleler şehri Çanakkale'nin Osmanlı dönemine ait, ismiyle müsemma yeni bir kalesi tanıtılacaktır.



Uydu görüntüsü 1.

GİRİŞ

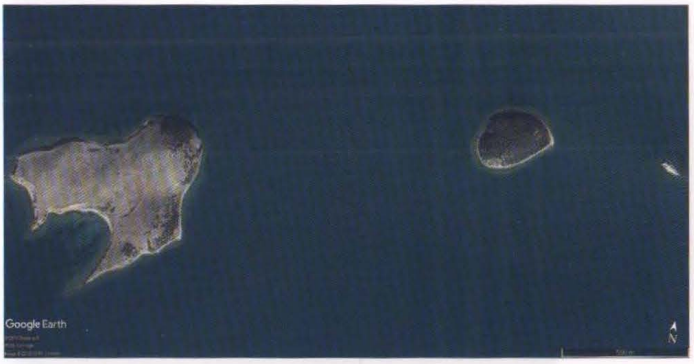
Ege Denizi'nin kuzeyinde bulunan Antik Çağ'da Melas Kolpos, Osmanlı döneminde Muarız Körfezi, günümüzde Saros Körfezi adıyla anılan bölgenin güneyinde Gelibolu Yarımadası, kuzeyinde Trakya kıyıları yer almaktadır (Uydu Görüntüsü 1).

Üçgen şeklindeki Saros Körfezi, 75 km uzunluğunda ve 35 km genişliğindedir.[1] Körfezin kuzey tarafında sırasıyla Minikada, Küçükada ve Büyükada (Panagia-Panaia) olmak üzere Üçadalar yer almaktadır (Uydu Görüntüsü 2). Üçadalar'da, askeri atış talimgâhı olarak kullanılması nedeniyle olsa gerek, bugüne değin arkeolojik ve tarihi araştırmalar pek yapılmamıştır. Gelibolu Yarımadası'nın Prehistorik ve Klasik Dönem yerleşimleri çok iyi araştırılmış,[2] Bizans ve Osmanlı dönemi de hakeza pek çok araştırmaya konu olmuştur.[3] Saros Körfezi'ndeki Üçadalar'a ilişkin ise yayımlanmış tek araştırma Ayşe Ç. Türker'e aittir.[4] Türker, 19. yüzyıl

gravürlerinden yola çıkarak Büyükada üzerindeki yapıları araştırıp belgelemiş, ancak bu yapıların adları ve tarihsel rollerine değinmemiştir. Oysaki Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde söz konusu ada üzerindeki yapılar, adları ve işlevleriyle açık bir şekilde belirtilmiş durumdadır.

Evreşe Kazası'na bağlı Karaçalı Kariyesi ve karye karşısındaki ada üzerinde yer alan yapılar ile Osmanlı döneminde bu bölgede gerçekleşen olaylara ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan yırmi dört belge ve üç defter incelenmiştir. İncelenen bu belgelerde geçen Evreşe Kazası bugün Gelibolu İlçesi'ne bağlı bir beldedir ancak beldede günümüzde Karaçalı adında bir köy bulunmamaktadır. Saros Körfezi kıyısındaki Evreşe'ye bağlı Adilhan Köyü ile Edirne İli, Keşan İlçesi, Sazlıdere Köyü arasında bulunan Sazlıdere sahil yolunun güney tarafı, Karaçalı mevkii olarak bilinmektedir. Karaçalı Köyü her ne kadar günümüze ulaşmasa da Karaçalı adı, mevki adı olarak hâlâ bölgede ve tapu kayıtlarında kullanılmaktadır (Uydu Görüntüsü 3). H. 1261/M. 1845 tarihli Evreşe Kazası Temettuat Defteri'nden 49 haneli, 129 nüfuslu Karaçalı Karyesi'nin reaya (Rum) köyü olduğu anlaşılmaktadır.[5]

Karaçalı mevkiinin tam karşısında Saros Körfezi'nin Üçadalarından Büyükada yer almaktadır (Uydu Görüntüsü 4). Mera vasfındaki, 301.000 m²'lik yüzölçümüne sahip adanın günaybatısında doğal bir liman bulunmaktadır. Kuzeydoğuya doğru yükselen adanın en yüksek noktası ortalama 55 metredir. Ada, Çanakkale Deniz Komutanlığı'nca top atış talimgâhı olarak kullanıldığından giriş ve çıkışlar izne tabidir. Büyükada üzerindeki yapılara ilişkin elimizdeki somut kalıntıları, adanın uydu görüntüleri oluşturmaktadır. Bu görüntülerden ada üzerindeki muhtelif yönde ve sayıda duvar kalıntılarını görmek mümkündür. Bu kalıntılar Türker tarafından da kısaca betimlenerek Bizans ve Osmanlı dönemi savunma yapıları olarak tanımlandırılmıştır.[6] Uydu fotoğraflarında gördüğümüz ve Türker tarafından tanımlanan adadaki yapı



Uydu görüntüsü 2.

izleri, Osmanlı Arşivi belgelerinde geçen başta Manastır olmak üzere, Kale-i Cedid Kalesi, Kale Camii, Camii Cedid ve Kale-i Cedid Tabyası'na ait olmalıdır.[7]

Gelibolulu Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'sinin ikinci bölümünde yer alan, 16. yüzyılın başına ait Saros Körfezi haritasında Üçadalar gösterilmiş olsa da adaların adları belirtilmemiş, Büyükada üzerinde de herhangi bir yapıya yer verilmemiştir.[8] Büyükada üzerindeki yapılar ise Piri Reis tarafından ya haritasına eklenecek kadar dikkate değer görülmemiştir ya da uzak bir olasılıkla o dönemde Büyükada üzerinde herhangi bir yapı bulunmamaktadır (Harita 1). Aikaterini Laskaridis Foundation Library koleksiyonunda bulunan Fransız asıllı arkeolog ve gezgin Jean-Baptiste Lechevalier'in (1752-1836) 1800 yılına ait Marmara haritasında (Harita 2) Büyükada, I. Panala Monastère (Panaia Manastırı) olarak gösterilmiştir. Yine aynı koleksiyonda bulunan Fransız hidrograf Joseph Roux'nun 1804 yılına ait Saros Körfezi haritasında (Harita 3) ise Büyükada üzerindeki yapılar açık bir şekilde resmedilmiştir.[9]

Kalenin inşa tarihiyle ilgili elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır, ancak 1731 yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesinden, adada yer alan manastırın bir bölümünün kaleye dönüştürülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı belgede manastırdaki eşya ve hayvanların kesişlere ait olduğu belirtilmiş ve kale dizdarı tarafından bu mallara müdahale edilmemesine dikkat çekilerek, söz konusu malların, her ne şekilde ve kim tarafından olursa olsun alıkoyulması men edilmiştir.[10] Kale-i Cedid (Manastır) Kalesi'nde görev yapan yeniçerilerin ulufeleri ise 1746 yılı kayıtlarına göre Gelibolu Gümrüğü tarafından karşılanmış ve bir senelik ocaklık üç bin küsur akçeyi bulmuştur.[11] 1759 tarihli belgeden ise kalede otuz beş askerin görev yaptığını öğrenmekteyiz.[12] 1759 yılında, Dergâh-ı Ali topçu sınıfı tarafından tahkim edilen kalenin sur duvarları ile diğer yapılarında tamiratlar yapılmıştır.[13] Muarız Kalesi'ndeki yeniçeriler ile topçuların ulufelerini konu alan 1759



Uydu görüntüsü 3.

Uydu görüntüsü 4.



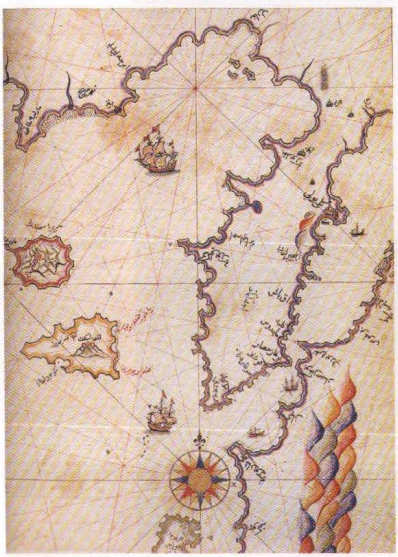
tarihli belge ile 1829 tarihli iki belge, kaledeki asker sayısı ile askerlerin maaşları konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.[14] 1765 tarihli belgeden adada biri kale içerisinde olmak üzere iki adet caminin yer aldığını öğrenmekteyiz.[15] Söz konusu belgeden Manastır Kalesi Camii'nin mevcut olduğu ya da camiye dönüştürülen bir yapı olduğu, Camii-i Cedid camisinin ise adından da anlaşılacağı üzere yeni inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Muarız Körfezi, Osmanlı askeri ve siyasi tarihi açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur.[16] Kaptan-ı Derya, Sahiller ve Adalar Seraskeri Gazi Hasan Paşa'ya verilen 1773 tarihli hükümde, Rusya Devleti ile yapılan ateşkesin bitmek üzere olduğu, bu nedenle Körfez Muhafızı Yanyalı Hacı Paşazade Mehmed'in Muarız Körfezi ve sakinlerinin muhafazası konusunda dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir.[17]

İngilizlerin Akdeniz üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonyaya karşı Fransızlar bölgede daha etkili olmak adına 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiş, üç yıl Fransız işgali altında kalan Mısır, Osmanlı ve İngiliz müttefik kuvvetlerinin çabasıyla 1801 yılında geri alınmıştır.[18] Osmanlı ve İngiliz müttefikliği kapsamında da Muarız Körfezi'ndeki tahkimatlar İngiliz Generali Keller tarafından 1799 yılında stratejik olarak denetlenmiştir.[19] 1801 tarihli belgeden ise Muarız sahilindeki tabyaların top döşemelerinde, Baklaburnu ve Karaçalı tabyalarının da mevzi ile siperlerinde tadilat yapılmış olduğunu öğrenmekteyiz.[20]

Kalenin ikinci defa tamir ettirildiği 1811 yılında Gelibolulu Mimar Ahmed Halife'nin vefat etmesi üzerine, söz konusu vazife oğlu Halil Halife'ye verilmiştir.[21] Kalenin tamirat belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kalenin büyük bir kısmında yenileme çalışmaları yapılabilirken diğer kısımlarında yenileme yapmak mümkün olmamıştır. Kale, muhtemelen bölgenin tipik taş formasyonu olan kum taşı ya da deniz kabuğu fosillerinden oluşan breş taşlarından inşa edilmişti. Kısa sürede deformasyona uğrayan bu iki taş cinsi nedeniyle olsa gerek kalenin sürekli olarak yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Gelibolu ayanı, Muarız Kalesi, Baklaburnu ve Karaçalı Tabyalarını tamir edeceğine dair taahhütte bulunduğundan 1821 tarihli belge ile inşaata hemen başlanması istenmiştir.[22] 1821 tarihli belgede ise Muarız Kalesi ve Baklaburnu ile Karaçalı Tabyaları için 30 kantar (1,692 kg) barutun kale dizdarına teslim edilmiş olduğu bildirilmektedir.[23] Gelibolu naibine tekiden yazılan 1840 tarihli hükümden ise adadaki manastırın faal olduğu, manastır rahipleriyle yapılmış bir ahitname kapsamında düşman ve korsan gemilerini haber vermeleri şartıyla onlara serbestiyetlik sağlandığı ancak Muarız voyvodaları tarafından rahiplerin sürekli olarak rahatsız edildiği anlaşılmaktadır.[24]

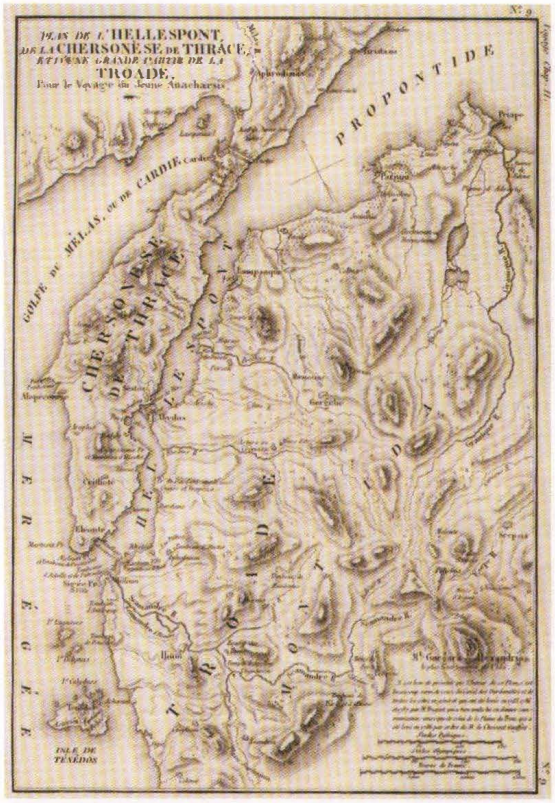
Harita 1.



Bugün Büyükada üzerinde gözle görülür ayakta kalmış bir kale bulunmadığı gibi, kalenin karşısında olduğunu bildiğimiz Karaçalı Karyesi'nden de geriye herhangi bir iz kalmamıştır. 1918 tarihli şifreli belge, Muarız Körfezi ve İnöz (Enez) sahilinde bulunan bazı Rum köylerinin başka bir mahale taşınmasını konu almaktadır.[25] Bu belgeden de anlaşılıyor ki Karaçalı Karyesi de bu tarihte nakledilen Rum köyleri içerisindeydi ve yerleşimin

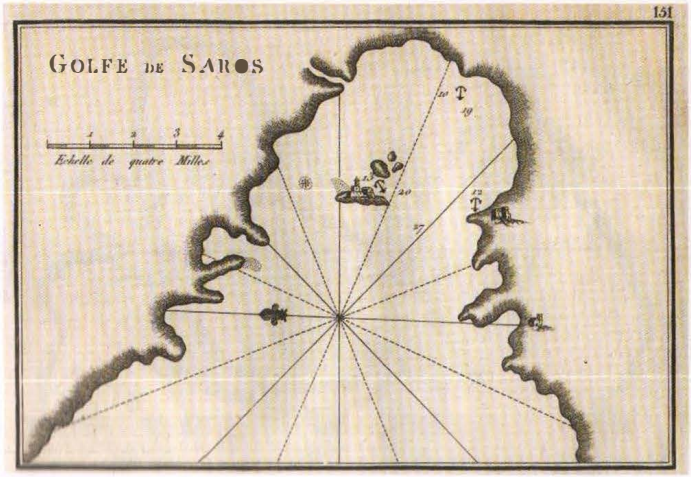
günümüze ulaşmama nedenini işte bu mecburi tahliye oluşturuyordu.

Memalik-i Osmaniyye sınırları içerisinde ve egemenliği altında bulunan Bahr-i Sefid'deki ada ve kıyılarda 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanmakta olan yoğun savaş atmosferi nedeniyle düşman saldırıları ve korsan tehditleri artmış, Osmanlılar da tedbir olarak ada ve kıyılarda yeni istihkamların inşasına başlamıştı. Bu kapsamda Çanakkale Boğazı'nın girişinde 17. yüzyılın ikinci yarısında Seddülbahir ve Sultanhisarı (Kumkale) kaleleri inşa edilmişti.[26] Çanakkale'nın Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'ndeki Baba Burnu'nda yer alan ve üzerindeki kitabeden Kaymak Mustafa Paşa tarafından 18. yüzyılın başında yapılan Hırzü'l-Bahr (Babakale) Kalesi de yine bu korsan saldırılarına karşı inşa edilmiş olan kalelerdendi.[27] Midilli (Lesbos) adasının batısındaki Sığrı (Sigri) limanında konuşlanarak ticaret gemilerine saldıran korsan gemilerine karşı 1757'de bir palanka (küçük hisar) inşa edilerek içine otuz iki top koyulmuştu.[28] Osmanlı donanması düzenli Akdeniz seferleriyle 18. yüzyılda deniz güvenliği konusunda önemli politikalar geliştiriyor, manevra kabiliyeti yüksek, korsan takibine elverişli yeni gemi ve kalyonlar inşa ediyordu. Donanma-yı Hümayun dışında Akdeniz'in güvenliğini 16. yüzyılın başında teşkil ettirilen ve 18. yüzyılın sonunda eski etkinliğini yavaş yavaş kaybeden ümera-i derya (Derya Beyleri Teşkilatı) ile firkateciyan yani firkate kullanan reisler oluşturuyordu ve bu reisler başta adalar civarında olmak üzere korsan ve düşman gemilerine karşı karakol bekleme ve devriye atma göreviyle memur edilmişlerdi.[29] Muarız Körfezi ise Gelibolu Yarımadası'na denizden yapılabilecek olası saldırılar için en uygun konumlardan birini oluşturmaktaydı. Bu nedenle Saros Körfezi, tarih boyunca sürekli olarak askeri tahkimatların yapıldığı bir yer olmuştur. Körfezdeki Büyükada anakaradan yalıtılmış haliyle ilk olarak bir inziva merkezi ya da dini eğitimlerin gerçekleştirildiği bir ibadetgâh olarak seçilmişti. Ancak Saros Körfezi sahil şeridinin ve



Harita 2.

Gelibolu Yarımadası'nın güvenliğinin sağlanması adına Büyükada, Osmanlı döneminde hem bir çeşit erken uyarı merkezi görevini üstlenmiş hem de olası saldırılarda bir ön cephe vazifesinde bulunmuştur. Çanakkale Savaşları sırasında ise açık hedef konumunda olan Büyükada, İtilaf Devletleri donanmasının bir denizaltısı tarafından yakılmıştır.[30] Yine



Harita 3.

Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf Devletleri donanması tarafından Saros Körfezi'nin sürekli olarak bombardımana tutulduğu düşünülürse Büyükada'daki başta Kale-i Cedid Kalesi olmak üzere diğer yapıların da bu dönemde büyük bir tahribat yaşadığı söylenebilir. Günümüzde Özel Çevre Koruma Bölgesi içerisinde yer alan Saros Körfezi, doğal, biyolojik, kültürel ve tarihi açıdan evrensel ölçeklerde bütüncül bir yaklaşımla korunması gereken yerlerden biridir. Bu bakımdan Büyükada üzerindeki kalıntıların Saros Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi'nin tarihi kalıntıları olarak koruma altına alınması büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz Osmanlı Arşivi belgeleri, kaleler diyarı Çanakkale'nin Saros Körfezi'nde bulunan Büyükada'nın Kale-i Cedid Kalesi ve diğer yapıları konusunda pek çok ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Büyükada, Osmanlı arkeolojisi açısından bakır bir nokta olup, muazzam bulgular barındırmaktadır. Top atış talimgâhı olarak kullanılması ise adanın sahip olduğu arkeolojik mirası her geçen gün daha fazla tahrip etmektedir. Kuruluş ve yıkılış tarihleri konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığımız adanın üzerindeki yapılar ile ada karşısında yer alan Karaçalı Karyesi'nin belgeler aracılığıyla yapmış olduğumuz lokalizasyonu ancak yerinde yapılacak incelemeler ve arkeolojik kazılar sonucunda anlam bulacaktır.

FUAT DURMUŞ
ÇANAKKALE KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA BÖLGE KURULU MÜDÜRLÜĞÜ UZMANI

DİPNOTLAR

1 "Saros Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi Karasal ve Denizel Biyolojik Çeşitliliğin Tespiti Projesi Sonuç Raporu", *T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü*, Ekim 2014, s. 6.

2 Gelibolu Yarımadası'ndaki Prehistorik ve Antik Çağ Araştırmaları için ayrıca bkz. Mehmet Özdoğan, "Tarihöncesi Dönemde Trakya Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme", *Anadolu Araştırmaları XIV, Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan* (1996): 329-360. Onur Özbek, "Gelibolu Yarımadası Güneyindeki Bazı Höyüklerin Son Araştırmalar Işığında Yeniden Değerlendirilmesi", *Arkeoloji Sanat Dergisi* 127 (2008): 1-14. Mustafa Hamdi Sayar, "Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 18-23 Mayıs 1989 (Ankara 1990) s. 211-216. Zeynep Koçel Yıldırım, "Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Gaziantep 2-6 Haziran 2014, s. 437-460. Reyhan Körpe, "2015 Yılı Gelibolu Yarımadası Sestos Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması", *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, 23-27 Mayıs 2016 Edirne, s. 591-610.

3 Gelibolu Yarımadası'ndaki Bizans ve Osmanlı Dönemi Araştırmaları için ayrıca bkz. Ali Osman Uysal, Ayşe Çaylak Türker, "Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2007), s. 107-126. Ramazan Eren, Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri (Çanakkale, 1990). Ayşe Ç. Türker, "Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler", Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi (İstanbul, 2006), s. 536-537. Yusuf Acıoğlu, Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler, yüksek lisans tezi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2006. Yusuf Acıoğlu, Çanakkaledeki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları, doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2013. Semavi Eyice, "Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. yy.da İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980), s. 258-260.

4 Ayşe Ç. Türker, "An Archaeological Survey of the Early Christian-Byzantine Period on the Valleys That Reached the Hellespont: 2014 Research", *33. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, c. 1 (Erzurum, 2015), s. 301-324.

5 Metin Menekşe, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Evreşe Kazası'nda Yaşayan Hane Sahipleri ve Mesleklerine Dair Bazı Bilgiler", *Social Sciences Studies Journal* 3/12 (2017): 1872-1886.

6 Türker, agm, s. 316.

7 Osmanlı kaleleri için ayrıca bkz. Ali Boran, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı*, c. 10 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), s. 347-361. Albert Gabriel, *İstanbul Türk Kaleleri*, çev. Alp Ilgaz (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1941). Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, c. 1 (Ankara, 1960). Ali Remzi, *Eski ve Yeni Kaleler Hakkında Teracübi Harbiyye ve Noktai Nazar (Kalecilik Hakkında Konferans)* (İstanbul: Askeri Matbaa, 1934). H. Burcu Özgüven, "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Askeri Yapıları ve Kalelerine Dair Genel Bir Değerlendirme", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (Bildiriler)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2000), s. 271-282. Zeki Sönmez, "Osmanlı Kale Mimarisinin Ana Hatları", EJOS, IV(2001) ed. M. Kiel, N. Landman, H. Theunissen, *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht-Hollanda, 23-28 Ağustos 1999), s. 1-18. Osman Ölkü, "Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimarı Eserleri", yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, 1998. Camiler hakkında ayrıca bkz. Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Camii", İslam Ansiklopedisi, c. 7 (İstanbul: *T.D.V.* İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), s. 46-56. Semavi Eyice, "Cami", İslam Ansiklopedisi, c. 7, s. 56-90. Manastırlar hakkında ayrıca bkz. Salime Leyla Gürkan, "Manastır", İslam Ansiklopedisi, T.D.V., İslam Araştırmaları Merkezi, c.27, (İstanbul: *T.D.V.* İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), s. 558-560. Sema Doğan, "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (Ankara, 2003), s. 73-89. Alice Mary Talbo, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Coğrafi* 17 (1999): 160-176. Esra Güzel Erdoğan, "Bizans Manastırlarının Tarihi Gelişimine Genel Bir Bakış ve Konstantinopolis Örneği", *Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1(2012): 433-441.

8 Piri Reis için ayrıca bkz. Nazan Karakaş Özür, *500 Yılın Ardından Piri Reis* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015). İdris Bostan, "Piri Reis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 34 (İstanbul, 2007), s. 283-285.

9 http://eng.travelogues.gr/item.php?view=49583

10 BOA.C.AS. D.Nr.248

11 BOA.AE. SMHD.I.D.Nr.181

12 BOA.C.AS.D.Nr.744

13 BOA.C.AS.D.Nr. 735; BOA.C.AS D.Nr.861

14 BOA C.AS.D.Nr 670; BOA.C.AS D.Nr.1223; BOA.C AS.D.Nr 16

15 BOA C.EV.D.Nr.6

16 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu Tahlili-Tahlili)* (Ankara: TürkTarih Kurumu, 2006); Virginia H. Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, çev. Özden Arıkan (İstanbul, 1997); Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri* (İstanbul, 1985); Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 8, yay. Haz. Erol Kılıç ve Mümin Çevik (İstanbul, 1992); Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 4, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul, 2005); Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 5, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul, 2011); Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, c. 3-4, Sad. Neşet Çağatay (Ankara, 1980); Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevarih*, II.A/B, haz. Münir Aktepe (İstanbul, 1976); Ahmed Resmi Efendi, *Hulasatü't Tıbbar (1768-1774 Osmanlı Rus Harbi Tarihçesi)*, haz. Osman Köksal (Ankara, 2011).

17 BDA.C.AS.D.Nr 507

18 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Osman Zeki Soyyiğit, XVIII. Asırda Fransızların Mısır'a İşgali (Neden ve Sonuçlar), yüksek lisans tezi, MÜ İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1964, s. 19; Naci Çakın, Nafiz Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri 1798 1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)*, c. 3, 5. Kısım Eki (Ankara: Genkur Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1987); Kamuran Şimşek, Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi, yayımlanmış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2012.

19 BOA.C.AS.D.Nr187

20 BOA.C.AS.D.Nr 703

21 BOA.C.MF.D.Nr 78

22 BOA.C.AS D.Nr.812

23 BOA.C.AS.D.Nr.812

24 BOA.C.EV.D.Nr.436

25 BOA.DH.ŞFR.D.Nr.485

26 Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Banileri*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), s. 131-211.

27 Ali Osman Uysal, Kuyumcak Mustafa Paşa'nın Hâtırası: Babakale, *Ayvacık Değerleri Sempozyumu* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2008), s. 117-150.

28 Machiel Kiel, "Midilli", *DİA*, c. 30 (2005), s. 13; Şemdani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, 1976, II A, 9.

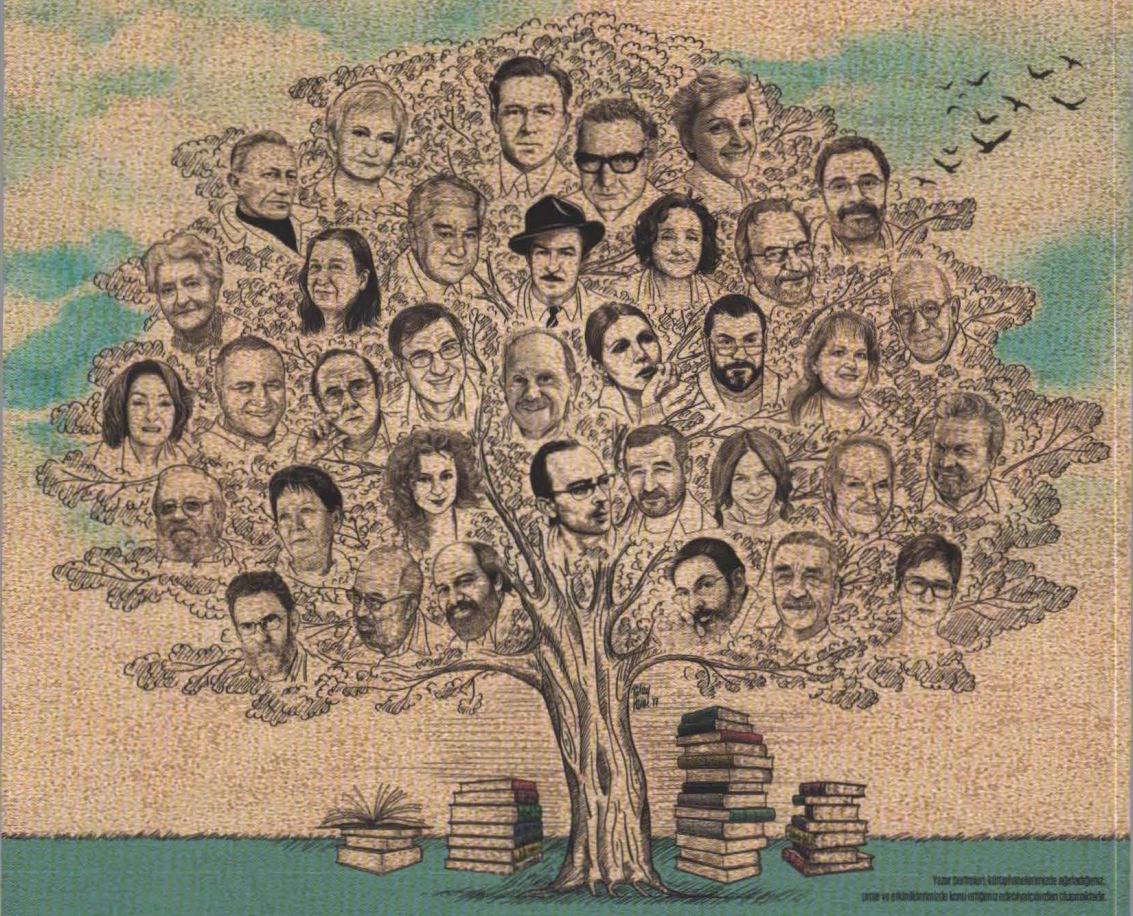
29 İdris Bostan, "Derya Beyi", *DİA*, c. 9 (1994), s. 200-201; Yusuf Alperen Aydın, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları* 45 (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015), s. 161-184.

30 *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Bşk.lığı Yayını, 2005), s. 156; BOA. DH EUM. VRK, 25/35.


AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz
İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!
Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden Ajans Press, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.
444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

Nilüfer'de kütüphaneler edebiyatla yaşayan yerlerdir.

Hiç Merak Ettin mi?



Yazar portreleri, kütüphanelerimizde ağırladığımız, sınır ve yakınlıklarımızda konu ettiğimiz edebiyatçılardan oluşmaktadır.

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA | KÜTÜPHANE

444 1603 | nilufer.bel.tr | NilüferBel

441 8189 | kutuphane.nilufer.bel.tr | NilüferKütüphane